

ORGANIZACJA I METODOLOGIA NAUK HISTORYCZNYCH

KS. KAZIMIERZ RULKA

Archiwa, Biblioteki
i Muzea Kościelne. T. 26: 1973

STAN BADAŃ NAD KSIĘGOZBIORAMI DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ ORAZ POSTULATY BADAWCZE NA PRZYSZŁOŚĆ*

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów tytułów czasopism	[1]
Wstęp	[2]
Rozdział I. Biblioteki kapituł oraz Księgozbiór Archiwum Diecezjalnego	[6]
1. Biblioteka Kapituły Katedralnej we Włocławku	[7]
2. Biblioteki kapituł kolegiackich	[15]
3. Księgozbiór Podręczny Archiwum Diecezjalnego we Włocławku	[17]
Rozdział II. Biblioteki szkół kościelnych	[18]
1. Biblioteka Seminarium Duchownego we Włocławku	[18]
2. Biblioteka Niższego Seminarium Duchownego	[26]
3. Biblioteki innych szkół kościelnych	[27]
Rozdział III. Biblioteki parafialne	[28]
1. Biblioteki parafialne starego typu	[29]
2. Biblioteki parafialne nowego typu	[31]
Rozdział IV. Księgozbiory personalne	[34]
1. Księgozbiory biskupów	[36]
2. Księgozbiory innych duchownych	[39]
Rozdział V. Postulaty badawcze	[40]
1. Wydawnictwa źródeł	[40]
2. Opracowania dziejów i organizacji bibliotek	[43]
3. Potrzeba sprawozdań z działalności bibliotek kościelnych	[44]
Zakończenie	[45]
Bibliografia	[45]

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM

Arch. Bibl. Muz. — Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne
Aten. kapł. — Ateneum Kapłańskie
Bibl. warsz. — Biblioteka Warszawska

* Praca magisterska i licencjacka przygotowana w latach 1970—1972 (pod kierunkiem ks. prof. dra Stanisława Librowskiego) na Seminarium Nauk Pomocniczych Instytutu Historii Kościoła KUL.

Biul. Inst. Bibliogr. — Biuletyn Instytutu Bibliograficznego
 Biul. Państ. Inst. Książ. — Biuletyn Państwowego Instytutu Książki
 Kron. Diec. Kuj.-Kal. — Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej
 Kron. Diec. Włoc. — Kronika Diecezji Włocławskiej
 Mies. kośc. Archidiec. Gnieź. Pozn. — Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji
 Gnieźnieńskiej i Poznańskiej
 Nauka pol. — Nauka Polska
 Pam. rel.-moral. — Pamiętnik Religijno-Moralny
 Pol. sacra — Polonia Sacra
 Pr. filol. — Prace Filologiczne
 Prz. bibl. — Przegląd Biblioteczny
 Prz. katol. — Przegląd Katolicki
 Prz. kośc. — Przegląd Kościelny
 Roczn. bibl. — Roczniki Biblioteczne
 Roczn. TN Tor. — Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu
 Roczn. TPN Pozn. — Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu
 Slav. antiqua — Slavia Antiqua
 Stud. theol. vars. — Studia Theologica Varsaviensia
 Śpiew kośc. — Śpiew Kościelny
 Wiad. diec. lub. — Wiadomości Diecezjalne Lubelskie
 Zap. TN Tor. — Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu
 Zeit. d. Ver. Gesch. Schl. — Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens
 Życie Włoc. — Życie Włocławka i Okolicy

WSTĘP

Człowiek jest dziwną istotą ze względu na swoją zdolność myślenia. Jest ona bardzo cenną wartością, chociaż niekiedy bywa też powodem tragedii osób, które sposobem myślenia zbyt mocno wyprzedzają epokę, w której żyją.

Od początków swego istnienia człowiek jako istota społeczna odczuwał potrzebę uzewnętrzniania tego, co myśli i czuje. Robił to w różny sposób. Początkowo na pewno przez ruchy ciała (gesty), potem przez rysowanie na piasku, drzewie, skale... Trudno tu wymienić, a nawet domyślić się wszystkich materiałów, które służyły człowiekowi do tego celu. W każdym bądź razie od chwili, gdy wynaleziono materiał nie zajmujący zbyt wiele miejsca i dostatecznie giętki, by go zwinąć lub składać, można mówić o książce¹. Skoro zaś niektórzy ludzie z najrozmaitszych powodów zaczęli gromadzić pokaźne ilości książek, wypłynęła potrzeba odpowiedniego pomieszczenia, w którym można by je przechowywać. Przyjęta powszechnie nazwa takiego lokalu wskazuje na jego zawartość.

Sam wyraz „biblioteka” jest, jak wiadomo, pochodzenia greckiego (τὸ βιβλίον = książka, ἡ θήκη = składnica). Według *Encyklopedii wiedzy o książce* może on mieć potrójne znaczenie: 1) jakieś pomieszczenie na książki (budynek, lokal, skryznia lub szafa), 2) księgozbiór (przechowywany w takim budynku), 3) instytucja, która gromadzi, przechowuje, zabezpiecza i udostępnia księgozbiór².

Takie same znaczenia, tylko w odwrotnej kolejności, wymienia *Podręczny słownik bibliotekarza*, dodając jeszcze inne, rzadziej używane³.

Jeśli zaś chodzi o wyraz „księgozbiór”, to *Podręczny słownik bibliotekarza* określa go jako: 1) wszelki zbiór książek, 2) wydzieloną w pewnym celu grupę książek bibliotecznych, 3) celowo skompletowany zbiór książek⁴.

¹ Nie ma jednej powszechnie przyjętej definicji książki. Por. M. Burbińska: Wstęp do bibliografii. Wyd. 2. Warszawa 1968 s. 11.

² Encyklopedia wiedzy o książce. Wrocław 1971 szp. 180—181.

³ H. Więckowska, H. Pliszczyńska: Podręczny słownik bibliotekarza. Warszawa 1955 s. 37.

⁴ Tamże s. 100.

Daje się zauważyć, że pojęcie biblioteka ma szerszy zakres niż pojęcie księgozbiór. Często jednak używa się powszechnie tych wyrazów zamiennie. Zastosowanie w tytule niniejszej pracy słowa „księgozbiór” daje możliwość przedstawienia wszelkiego rodzaju zbiorów książek, które trudno by było podciągnąć pod pojęcie biblioteki. W samym zaś tekście pracy wyrażenia te będą używane zamiennie.

Niniejsza praca rejestruje opracowania księgozbiorów kościelnych. Co należy za takie uważać? W.A. Pabin pisze, że „przez bibliotekę kościelną rozumie się jakikolwiek księgozbiór związany z instytucją kościelną (z kapitułą, klasztorem, seminarium duchownym) lub jednostką administracji kościelnej (z parafią, dekanatem, diecezją)”⁵. Zasadniczo można przyjąć to określenie. Dodać jednak należy, że do bibliotek kościelnych wliczyć można także księgozbiory związane z osobami duchownymi (księgozbiory personalne).

Jak już wyżej zaznaczono, biblioteki kościelne można podzielić biorąc pod uwagę instytucje i jednostki administracyjne, przy których one powstawały i działały. Stąd mówi się o bibliotekach kapituł katedralnych, kolegiackich, bibliotekach seminaryjnych, diecezjalnych, dekanalnych, parafialnych. Poza tym wymienia się księgozbiory personalne.

Praca przedstawia stan badań nad bibliotekami kościelnymi jedynie w diecezji wrocławskiej.

Początki i dzieje tej diecezji są dość skomplikowane. Badacze nie są zgodni co do daty jej powstania. Syntetyczne poglądy na ten temat przedstawił ks. Stanisław Librowski⁶. Diecezja ta miała w swoich dziejach cztery kolejne okresy, które zwykło się nazywać fazami: 1) od początku do roku 1123 występuje ona jako kruszwicka, 2) w latach 1123—1818 jako kujawsko-pomorska, 3) w latach 1818—1925 jako kujawsko-kaliska, 4) od 1925 r. jako wrocławska⁷.

W związku z powyższym należy zastanowić się, jak określić zasięg poruszanego tematu pod względem terytorialnym. Nasuwają się tutaj trzy możliwe do przyjęcia rozwiązania: 1) wziąć pod uwagę wszystkie miejscowości, które diecezja wrocławska kiedykolwiek obejmowała swymi granicami, 2) przyjąć taki obszar, jaki obejmowała w danej fazie, 3) respektować jedynie terytorium ostatniej fazy diecezji.

Zasięg w pierwszym wypadku wydaje się zbyt szeroki. Poza tym duża część tych terenów znalazła się obecnie w granicach innych diecezji. Jeżeli więc będzie ktoś pisał o bibliotekach parafialnych np. diecezji chełmińskiej, to weźmie na pewno pod uwagę także tereny należące niegdyś do diecezji kujawsko-pomorskiej.

Najpoprawniejsze byłoby uzgadnianie obszaru ze stanem rzeczywistym w danym okresie czasu. W praktyce jednak jest to bardzo trudne do zrealizowania.

Pozostaje zatem trzecia ewentualność: zacieśnienie diecezji wrocławskiej do jej dzisiejszych granic niezależnie od okresu historycznego. Nawet jednak przy takim założeniu będą trudności z zakwalifikowaniem poszczególnych bibliotek personalnych.

I jeszcze jedno zawężenie. Na terenie diecezji wrocławskiej nie będą respektowane biblioteki zakonne. Jako uzasadnienie można podać, że zakony są w luźny sposób związane z diecezją, mając własną, mniej lub bardziej niezależną, organi-

⁵ W.A. Pabin: Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1901—1965. *Stud. theol. vars.* R. 8: 1970 nr 2 s. 351.

⁶ S. Librowski: Wizytacje diecezji wrocławskiej. Cz. 1: Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej. T. 1: Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze. Z. 1: Wstęp ogólny do wizytacji. *Arch. Bibl. Muz.* T. 8: 1964 s. 14—19.

⁷ Tamże s. 9.

zacje. Poza tym członkowie poszczególnych zakonów sami zwykli opracowywać tematy z nimi związane. Dublowanie wydaje się zupełnie zbyteczne.

W badaniach nad przeszłością zwrócono się ostatnio także do zasobów dawnych bibliotek. Tam znajduje się przecież to, co nasi antenaci posiadali, co czytali, czym się interesowali. W niejednym wypadku są to jedyne dostępne przekazy.

A w jakim stopniu przedmiotem tego zainteresowania stały się biblioteki kościelne?

Niedawno o. W.A. Pabin ogłosił bibliografię druków odnoszących się do polskich bibliotek kościelnych⁸. Nie wykazuje ona wszystkich tego rodzaju pozycji i ogranicza się pod względem chronologicznym do lat 1901—1965, jest jednak bardzo pomocna dla wyrobienia sobie sądu w tej dziedzinie.

Biblioteki kościelne w Polsce nie doczekały się dotychczas w literaturze naukowej syntetycznego historycznego opracowania. Wśród istniejących zaś prac szczegółowych nie ma żadnego planu, ani koordynacji. W kręgu bowiem zainteresowań badaczy znalazły się jedynie księgozbiory frapujące bogactwem i dawnością swych zasobów. W wyniku tego powstała pewna ilość drukowanych katalogów, monografii i nieco przyczynków do dziejów pojedynczych bibliotek. Zaczęto też pisać wskazania metodyczne, głównie jako pomoc przy zakładaniu sieci bibliotek parafialnych. Autorami tych prac byli przeważnie duchowni profesjonalnie związani z powierzonymi im bibliotekami⁹.

Z kościelnych bibliotek diecezjalnych i kapitulnych najlepiej stoją pod względem opracowań ich dziejów następujące: we Wrocławiu¹⁰, Krakowie¹¹, Gnieźnie¹², Sandomierzu¹³, Poznaniu¹⁴. Podobnie przedstawia się sprawa, gdy chodzi o ogłoszone drukiem katalogi poszczególnych bibliotek. Tutaj produkuje Wrocław¹⁵ i Gniezno¹⁶.

Spśród bibliotek seminaryjnych większymi wzmiankami zarówno, gdy chodzi o ich historię, jak i katalogi zaznaczyły się: Gniezno¹⁷, Sandomierz¹⁸ i Poznań¹⁹.

⁸ Por. przyp. 5.

⁹ Pabin: Bibliografia s. 350—351.

¹⁰ M. Burbianka: Inwentarz wrocławskiej biblioteki przy kościele św. Bernardyna z 1657 roku. W: B. Kocowski, K. Głombowski, M. Burbianka: *Z dziejów książki na Śląsku*. Wrocław 1953 s. 29—76.— M. Fliegel: *Die Dombibliothek zu Breslau im ausgehenden Mittelalter. Zeit. d. Ver. Gesch. Schl.* Bd 53: 1919 s. 84—133.— J. Jungnitz: *Die Breslauer Dombibliothek*. Breslau 1908.

¹¹ P. Dawid: Biblioteka wikariuszów w katedrze krakowskiej. *Prz. bibl. R.* 5: 1931 z. 2/4 s. 137—148.— A. Vetulani: Krakowska Biblioteka Katedralna w świetle swego inwentarza z roku 1210. *Slav. antiqua*. T. 4: 1953 s. 163—192.

¹² L. Formanowicz: Biblioteka Kapitulna w Gnieźnie. W: *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*. Poznań 1929 s. 153—168.

¹³ W. Wójcik: Archiwum i Biblioteka Kapitulna w Sandomierzu. *Arch. Bibl. Muz.* T. 7: 1963 s. 5—41.

¹⁴ E. Majkowski: Biblioteka Archidiecezjalna. W: *Biblioteki wielkopolskie* s. 3—13.— A. Wojtkowski: Biblioteki kościołów poznańskich w r. 1781. *Kron. M. Pozn. R.* 15: 1937 nr 2 s. 172—176.

¹⁵ M. Burbianka: Inwentarz.— M. Fliegel: *Die Dombibliothek*.— W. Urban: *Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*. *Arch. Bibl. Muz.* T. 6: 1963 s. 155—190.— Tenże: *Rękopisy skrypturystyczne i egzegetyczne w zbiorach Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*. Tamże. T. 9: 1964 s. 21—36.— Tenże: *Srednowieczne rękopisy Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*. *Aten. kapl. R.* 41: 1949 t. 50 s. 279—281.

¹⁶ L. Formanowicz: *Katalog druków polskich XVI wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*. Poznań 1930.— Tenże: *Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*. Z. 1. Poznań 1939.— T. Trzeciński: *Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do początku wieku XVI*. *Rocz. TPN Pozn. R.* 35: 1910 s. 169—320.

¹⁷ T. Trzeciński: *Biblioteka Seminarium Duchownego w Gnieźnie*. *Katalog rękopisów aż do roku 1725*. Poznań 1909.— T. Trzeciński, A. L[isiecki]: *Katalog rękopisów Biblio-*

O wiele gorzej przedstawia się stan badań nad bibliotekami parafialnymi. Tutaj publikacje są wprost znikome co do ilości. W nich znajduje się tylko jedna, która dotyczy parafii na terenie jednej diecezji, mianowicie krakowskiej, ale i ona napisana jest na podstawie jednej tylko wizytacji²⁰. Jest jeszcze kilka monografii bibliotek poszczególnych parafii²¹ oraz kilka wydań katalogów²².

Najwięcej opracowań posiadają księgozbiory zakonne²³.

Dotychczas nie opublikowano nigdzie spisu opracowań dotyczących księgozbiorów diecezji włocławskiej. Nie ma też specjalnej pracy, która by przedstawiała stan badań nad bibliotekami jakiegokolwiek innej diecezji w Polsce.

Niniejsza praca zasadza się na zestawieniu istniejących opracowań, ich analizie, klasyfikacji oraz krytycznej ocenie.

Zestawienie prac drukowanych ma uzmysłwić jaki jest stan badań w interesującej nas dziedzinie. Z perspektywy zaś tego, co zrobiono można będzie dostrzec to, co pozostało jeszcze do wykonania, czyli postawić postulaty badawcze na przyszłość, które, miejmy nadzieję, zostaną kiedyś zrealizowane.

W zestawieniu pozycji o bibliotekach diecezji włocławskiej dążono do kompletności. Zostały więc uwzględnione druki zwarte, utwory z czasopism i większych

teki Seminaryjnej w Gnieźnie aż do XVI wieku włącznie. *Prz. kośc.* T. 6: 1904 s. 214—228, 282—306.

¹⁸ J. Rokoszny: Stare druki przechowywane w Bibliotece Seminaryjnej w Sandomierzu. *Kwart. teol.* R. 1: 1902 z. 3/4 s. 1—6.— W. Wójcik: Włączenie zbiorów poklasztornych do Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu. *Arch. Bibl. Mus.* T. 1: 1960 z. 2 s. 50—65.— W. Świerczek: Katalog rękopiśmiennych zabytków muzycznych Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu. *Tamże.* T. 10: 1965 s. 223—278.— W. Wójcik: Cenniejsze rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu. *Tamże.* T. 4: 1962 s. 259—330.

¹⁹ K. Kantak: Spis książek z XV wieku Książnicy Seminarium Duchownego w Poznaniu. *Cz. 1. Poznań 1921.*— A. Lisiecki: Katalog rękopisów Biblioteki Seminaryjnej w Poznaniu aż do końca XV wieku włącznie. *Prz. kośc.* T. 7: 1905 s. 283—296, t. 8: 1905 s. 47—56, s. 119—127.— K. Miaskowski: Z Biblioteki Seminarium Duchownego w Poznaniu. *Prz. kośc.* T. 6: 1904 s. 124—139, t. 11: 1907 s. 50—57.

²⁰ H.E. Wyczawski: Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI wieku. *Pol. sacra.* R. 6: 1953/1954 z. 2 s. 114—142, r. 7: 1955 z. 1 s. 27—68, z. 2 s. 159—173.

²¹ J. Szymański: Archiwum i Biblioteka Parafialna w Wojniczu. *Arch. Bibl. Mus.* T. 2: 1961 s. 167—176.— J. Nieć: Biblioteka kościoła parafialnego w Zebrzydowicach k. Krakowa. *Prz. bibl.* R. 13: 1939 z. 1 s. 28—29.— J. Mayer: O książkach z daru Reginy Żółkiewskiej, Jana Żółkiewskiego i Teofili Sobieskiej w księgozbiorze kościoła parafialnego w Żółkwi. *Prz. bibl.* R. 7: 1933 z. 4 s. 163—171.

²² J. Zdanowski: Iluminowane rękopisy księgozbiorów kapitularda katedralnego i seminarium duchownego w Kielcach oraz kościoła parafialnego w Miechowie. *Kielce 1929.*— W. Bazieli: Resztki Biblioteki Parafialnej w Starym Sączu. *Rocz. bibl.* R. 6: 1962 z. 3/4 s. 147—170.— K. Kantak: Fara i Biblioteka Farna w Świeciu. *Zap. TN Tor.* T. 4: 1917/1919 nr 7 s. 165—171.

²³ L. Zalewski: Biblioteka Ks. Ks. Kanoników Regularnych Laterańskich w Kraśniku. *Wiad. diec. lub.* R. 4: 1922 s. 34—36, 74—87.— J. Ostrowski: Biblioteka Klasztoru Benedyktynów w Lubiniu. W: *Biblioteki wielkopolskie* s. 167—190.— L. Zalewski: Biblioteka Bernardynów w Lublinie. *Wiad. diec. lub.* R. 4: 1922 s. 140—152.— E. Piścz: Biblioteka Klasztoru OO. Reformatorów w Łąkach na Pomorzu. *Arch. Bibl. Mus.* T. 2: 1961 s. 207—226.— K. Giombowski: Biblioteka Franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678. W: *Kocowski, Giombowski, Burbianka: Z dziejów* s. 77—146.— A. Mańkowski: Biblioteka pokapucyńska w Rywałdzie. *Zap. TN Tor.* T. 8: 1929/1931 nr 8 s. 225—262, nr 9/10 s. 269—280.— H. Szwejkowska: Biblioteka Klasztoru Cysterek w Trzebnicy. *Wrocław 1965.*— A. Świerk: Średniowieczna Biblioteka Klasztoru Kanoników Regularnych Św. Augustyna w Zaganiu. *Wrocław 1965.*— K. Gadacz: Katalog rękopisów Biblioteki Prowincji Krakowskiej OO. Kapucynów. *Arch. Bibl. Mus.* T. 7: 1963 s. 95—272.— F. Kopera, L. Lepszy: Iluminowane rękopisy księgozbiorów OO. Dominikanów i OO. Karmelitów w Krakowie. *Kraków 1926.*— G. Kowalski: Katalog inkunabułów Biblioteki Opactwa Mogińskiego oraz katalog inkunabułów Biblioteki Klasztoru Cysterskiego w Szczyrzycu. *Kraków 1915.*

opracowań, wreszcie drobne nawet fragmenty. Nie pomija się też haseł w informatorach i encyklopediach. Mimo to nie obędzie się bez pewnej selekcji. Trudno bowiem umieścić wszystkie fragmenty, które czasem zawierają jedno lub kilka zdań. Jeśli więc o danym księgozbiorze posiadamy ważniejsze informacje, pomija się te zdawkowe. Jeśli zaś nie ma żadnych innych wiadomości, wykorzystuje się nawet najdrobniejsze. Nie biorę natomiast pod uwagę rękopisów (maszynopisów), ponieważ trudno by było dojść pod tym względem do kompletności.

W toku zbierania materiału korzystałem najpierw z opracowań ogólniejszych, przechodząc następnie według uzyskanych stamtąd wskazówek do bardziej szczegółowych. Przejrzałem możliwie dokładnie informatory o bibliotekach i zbiorach polskich, monografie poszczególnych miejscowości, roczniki urzędowego pisma diecezji — *Kroniki Diecezji Kujawsko-Kaliskiej* (później *Włocławskiej*), następnie pisma regionalne. Dalsze rozszerzanie kwerendy nie dałoby prawdopodobnie wyników proporcjonalnych do włożonego wysiłku.

Całe opracowanie podzielone jest na pięć rozdziałów. Cztery pierwsze ukazują stan badań, ostatni zaś postulaty badawcze.

W pierwszym rozdziale omówione zostały druki dotyczące bibliotek kapitulnych w diecezji (kapituły katedralnej i kolegiackich). Dodatkowo zamieszczono informacje o Księgozbiorze Podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Następny rozdział przedstawia opracowania związane z bibliotekami szkół kościelnych. Na pierwszym miejscu została postawiona Biblioteka Wzszego Seminarium Duchownego²⁴, następnie Seminarium Niższego, wreszcie Zakładu im. Ks. Jana Długosza. Prace o bibliotekach parafialnych — to przedmiot trzeciego rozdziału, który z kolei podzielony jest na dwie części (biblioteki starego i nowego typu). Czwarty rozdział poświęcony jest księgozbiorom personalnym.

Każdy z wymienionych rozdziałów ułożono według następującego schematu: najpierw notatki z informatorów i encyklopedii, następnie wydawnictwa źródeł, wreszcie opracowania historyczne (osobno omawia się opisy poszczególnych ksiąg oraz ich grup) i sprawozdania z działalności bibliotek. W ramach każdego z tych podziałów starano się zachować układ chronologiczny, aby umożliwić zorientowanie się w narastaniu piśmiennictwa na dany temat.

Schemat i zasady układu załączonej na końcu bibliografii zostaną przedstawione w specjalnym wstępie do niej.

ROZDZIAŁ PIERWSZY

BIBLIOTEKI KAPITUŁ ORAZ KSIĘGOZBIÓR ARCHIWUM DIECEZJALNEGO

Rozdział ten dotyczy bibliotek — zarówno kapituły katedralnej, jak też kapituł kolegiackich na terenie diecezji włocławskiej. Szczupłość materiału odnośnie bibliotek kolegiackich nie pozwoliła na wyodrębnienie ich w osobny rozdział. Omówiono tu też Księgozbiór Podręczny Archiwum Diecezjalnego ze względu na dawne jego powiązania z Biblioteką Katedralną. Nie udało się zaś umieścić go oddzielnie.

²⁴ Na terenie włocławskim zwykło się tę bibliotekę nazywać seminaryjską i przymiotnik w tej formie znajduje się w jej oficjalnej nazwie. Jednak przymiotnik od rzeczownika „seminarium” według *Słownika języka polskiego* (t. 8. Warszawa 1966 s. 133) prawidłowo winien brzmieć: seminaryjny. Dlatego też w niniejszej pracy biblioteka ta będzie nazywana seminaryjną, co zgodne jest z nomenklaturą podawaną przez *Podręczny słownik bibliotekarza* (s. 39).

1. BIBLIOTEKA KAPITUŁY KATEDRALNEJ WE WŁOCŁAWKU

Kapituła katedralna wrocławska powstała, jak stwierdza ks. Stanisław Librowski, jako spadkobierczyni dawnej kapituły kruszwickiej między rokiem 1148 a 1161, za rządów bpa Wernera¹. Jeszcze przez długi okres czasu (aż do 1818 r.) pozostawały one w żywych kontaktach². Czas formowania się Biblioteki Kapituły Wrocławskiej należy wiązać z jej początkami, chociaż nie posiadamy na to bezpośrednich dowodów³.

Informatory. Pierwszy informator polski, który podaje wiadomość o Księgozbiornie Kapituły Katedralnej we Wrocławku, to zestaw Franciszka Radziszewskiego wydany jeszcze w drugiej połowie XIX wieku. Na 124 stronach druku zamieszcza autor wiadomości o zbiorach bibliotecznych i archiwalnych. Między innymi pod hasłem Wrocławek znalazła się wzmianka stwierdzająca istnienie biblioteki przy tutejszej katedrze⁴. Poza tym nie podano nic więcej.

Więcej wiadomości o Księgozbiornie Kapituły otrzymujemy dzięki ks. Stanisławowi Chodyńskiemu, zapalonemu historykowi diecezji wrocławskiej, który w 32 tomie *Encyklopedii kościelnej* (Michała Nowodworskiego) opublikował obszerny artykuł traktujący o jej dziejach. Omawiając kapitułę katedralną, wspomina autor, że posiada ona własną, gromadzoną przez wieki, bibliotekę, która według spisu z 1840 r. liczyła 777 dzieł. Z tej liczby da się zgrupować aż 263 dzieła treści prawnej, co wyraźnie wskazuje na zainteresowania członków tej instytucji. W czasach współczesnych Chodyńskiemu biblioteka posiadała już przeszło 2000 tomów, otrzymała bowiem znaczny zasilek z książek po bpie Karolu Pollnerze oraz ks. Franciszku Stopierzyńskim⁵.

Informator Edwarda Chwalewika pt. *Zbiory polskie* (bierzemy pod uwagę drugie jego wydanie z lat 1926—1927, które jest znacznie obszerniejsze i dokładniejsze niż pierwsze z 1916 r.) zawiera nieco dokładniejszą notatkę o interesującej nas bibliotece niż dopiero co wspomniany spis Radziszewskiego. Jest ona zarazem uboższa niż informacja ks. Chodyńskiego. Pisze Chwalewik, że Wrocławska Biblioteka Kapitułna nie jest zasobna: posiada kilka ksiąg liturgicznych (mektóre pisane na pergaminie), z których jakaś barbarzyńska ręka powycinała malowane inicjały⁶.

Co sądzić o tej wzmiance? Wydaje się, że autor wspomniął jedynie o książkach przechowywanych w tzw. skarbcu lub też zasugerował się zbyt artykułami S. Chodyńskiego, które w całości poświęcone są rękopisom i drukiem liturgicznym, nic zaś nie wspominają o innych. W każdym razie notatka taka może spowodować u czytelnika błędne mniemanie o wielkości księgozbioru omawianej biblioteki.

Niebawem (1927 i 1930 r.) ukazał się jeszcze jeden informator dotyczący bibliotek polskich w ramach ogólniejszego cyklu pn. *Materiały do spisu instytucji i towarzystw naukowych w Polsce*, opracowany przez Stefana Dembego, Kawalera Orderu Białego Kręka, a opublikowany w *Nauce Polskiej*. Spis ten został ułożony po zebraniu i uporządkowaniu odpowiedzi na rozesłaną ankietę. Według danych Biblioteki Kapituły Wrocławskiej, zestawionych prawdopodobnie przez jej ówczesnego biblio-

¹ S. Librowski: Kapituła katedralna wrocławska. (Warszawa) 1949 s. 11—13.

² Tamże s. 13—15.

³ Możemy o tym wnioskować, biorąc za podstawę analogiczne powstawanie bibliotek przy innych kapitułach katedralnych w Polsce, np. krakowskiej, poznańskiej, płockiej.

⁴ F. Radziszewski: Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach... Kraków 1875 s. 116.

⁵ S. Chodyński: Diecezja wrocławska. W: *Encyklopedia kościelna*. T. 32. Płock 1913 s. 74.

⁶ E. Chwalewik: *Zbiory polskie*. T. 2. Kraków 1927 s. 515.

tekarza ks. Stanisława Maternowskiego, zbiory jej zamykały się w liczbie 3000 tomów, w tym 77 rękopisów i 21 inkunabułów⁷.

Poza wyżej wymienionymi w żadnych innych wydawnictwach tego rodzaju nie ma informacji o Bibliotece Kapituły Katedralnej we Włocławku.

Wydawnictwa źródeł. Omawiany księgozbiór był ściśle związany z kapitułą katedralną. Jego potrzeby należały do całości spraw przez nią załatwianych. Należy więc przypuszczać, że wiele notatek dotyczących Biblioteki Kapituły Katedralnej znajdzie się w aktach tejże instytucji. Jednak do dnia dzisiejszego nie zostały one w całości ogłoszone drukiem.

Z konieczności zatem musimy szukać wzmianek w następujących wydawnictwach źródłowych: 1) *Statuta synodalia Dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, 2) *Monumenta historica Dioeceseos Wladislaviensis*, 3) *Acta capitulorum* oraz *Akta kapituł z wieku XVI wybrane*, wydawane przez B. Ulanowskiego, 4) *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej*. Poza tym niektóre fragmenty z akt kapituły zostały wykorzystane lub nawet wydrukowane sporadycznie w opracowaniach historycznych biblioteki, głównie przez ks. S. Chodyńskiego.

W wydawanych przez braci Chodyńskich *Monumenta historica Dioeceseos Wladislaviensis* znajduje się spis książek skarbcza katedralnego, sporządzony w czasie wizytacji w 1584 roku⁸.

Wybór z akt kapitulnych włocławskich publikował dwa razy Bolesław Ulanowski. W tych drukowanych wyciągach znajduje się też kilka fragmentów dotyczących Biblioteki Kapitulnej.

W *Acta capitulorum* są trzy takie zapiski: pierwsza dotyczy wypożyczenia książek przez Alberta de Xansz⁹, druga — darowizny książkowej Pawła z Łyczek¹⁰, trzecia zaś — uporządkowania woluminów w kapitulnarzu¹¹.

W *Aktach kapituł z wieku XVI wybranych* też znajdujemy trzy interesujące nas fragmenty. Jest tam spis książek przekazanych Bibliotece Kapitulnej po Aleksandrze Miszczyńskim¹², decyzja kapituły o przeniesieniu pewnych foliałów z kapitulnarza do innego pomieszczenia¹³ oraz notatka o pozyskaniu dzieł ofiarowanych przez Urbana Velicha¹⁴.

Postanowienia odnoszące się do Biblioteki Kapituły Katedralnej we Włocławku zawierają także *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej*, które z materiałów zebranych przez S. Chodyńskiego wydał ks. Jan Fijałek. Posługując się indeksem rzeczowym z końca zbioru odszukujemy w nim sześć drobnych wzmianek o tej własnej bibliotece.

Najpierw w kodyfikacji bpa Krzesława z Kurozwęk (1500 r.), w punkcie 17. zamieszczony jest statut o dobytku tych kanoników kapituły katedralnej, którzy nie pozostawili spisanego testamentu. Jeśli posiadali oni książki, jakich nie było w Księgozbiornie Kościoła Katedralnego, to miały być one przejęte na jego rzecz¹⁵. To

⁷ S. Demby: Biblioteki polskie. *Nauka pol.* T. 12: 1930 s. 184—185.

⁸ *Monumenta historica Dioeceseos Wladislaviensis*. [F.] 18. Wladislaviae 1899 s. 57—58.

⁹ *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum*. Ed. B. Ulanowski. Vol. 1: *Acta capitulorum Gneznenis, Poznanensis et Vladislaviensis (1408—1530)*. Cracoviae 1894 s. 263 nr 1258.

¹⁰ Tamże s. 281—282 nr 1346.

¹¹ Tamże s. 299 nr 1414.

¹² *Akta kapituł z wieku XVI wybrane*. Wyd. B. Ulanowski. T. 1. Cz. 1: *Akta kapituł poznańskiej i włocławskiej (1519—1578)*. Kraków 1908 s. 287 nr 903.

¹³ Tamże s. 291 nr 916.

¹⁴ Tamże s. 306 nr 937.

¹⁵ *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej*. Z materiałów przysposobionych przez S. Chodyńskiego wydał i bibliografią ustawodawstwa kapitulnego w Polsce poprzedził J. Fijałek. Kraków 1915 s. 25.

samo powtórzone jest w nieco innych słowach w redakcji statutów bpa Hieronima Rozrażewskiego (1599 r.), w punkcie 27 „de intestatis”¹⁶.

W dekretach kapituły napotyamy jeden, uchwalony 15 sierpnia 1619 r., który mówi o wyborze bibliotekarzy. Żeby w przyszłości nie było nieporozumień, określono też ogólnie ich obowiązki: spisywanie ksiąg i wypożyczanie ich tylko po uprzednim odebraniu pisemnego poświadczenia (rewersu)¹⁷.

Dekret reformacyjny bpa Macieja Łubieńskiego z 16 kwietnia 1632 roku stwierdza, że archiwalia i księgozbiór w katedrze są ze sobą pomieszane. Należy więc je uporządkować i sporządzić do nich odpowiednie spisy. Biskup czyni za to odpowiedzialnym prałata kanclerza (pełnił on obowiązki bibliotekarza i archiwisty). Gdyby zaś ten powinności swojej na przyszłość zaniedbał, będzie podlegał karze pieniężnej na rzecz tutejszego kościoła¹⁸.

Pismo bpa Józefa Rybińskiego, datowane w Wolborzu 1 czerwca 1781 r., powtarza zalecenia odnośnie dbałości o Bibliotekę i Archiwum Kapituły, przy czym większy nacisk kładzie na to ostatnie¹⁹. Rzecz jest sama przez się zrozumiała. Znajdują się tam przecież dokumenty, które mają wartość dowodową przy wykazywaniu praw do majątku kościelnego, a to przecież w owych czasach głównie się liczy.

W aktach kapituły wrocławskiej znajdują się także zapisy ksiązek na rzecz jej biblioteki. Te zostaną uwzględnione w rozdziale o bibliotekach personalnych.

Do wydawnictw źródłowych należy także publikacja dawnych katalogów bibliotecznych. Takich spisów Księgozbioru Kapituły Katedralnej we Wrocławku zachowało się kilka. Znajdują się one w opisach wizytacyjnych katedry. Większa ich część została ogłoszona w monografii o Bibliotece Kapituły Wrocławskiej²⁰.

Pracę tę, jedną z trzech jego najważniejszych dzieł nie wydanych za życia autora, pisał ks. Chodyński w latach 1908—1916. Po przepisaniu jej przez ks. F. Cichońskiego miał ją oddać do drukarni w sierpniu 1916 r. Niestety z niewiadomych powodów praca nie została wydana, a niedługo potem autor zakończył życie (1919). Po jego śmierci rękopis znalazł się w rękach ks. Rudolfa Filipskiego, który skrzętnie przechowywał wszystkie pozostałe prace po zmarłym. Nie było jednak nikogo, kto by się zajął drukiem wspomnianego dzieła. Pewne starania w tym kierunku poczynił ks. Stanisław Maternowski, ówczesny kierownik Archiwum i Biblioteki Kapitulnej. Praca miała się ukazać ostatecznie drukiem w roku 1939. W tym jednak czasie wybuchła druga wojna światowa i zamiary ks. Maternowskiego nie mogły być zrealizowane. Po wojnie rękopis odszukał ks. S. Librowski, który będąc redaktorem *Kroniki Diecezji Wrocławskiej* opublikował go w trzech kolejnych numerach tego pisma, między innymi ku uczczeniu osiemsetnej rocznicy istnienia kapituły wrocławskiej²¹.

Dziełko zostało wydrukowane w przeszło 30 lat od chwili jego napisania. Z konieczności więc musiało być przerobione i uzupełnione, czego dokonał sam wydawca.

¹⁶ Tamże s. 103.

¹⁷ Tamże s. 200.

¹⁸ Tamże s. 247.

¹⁹ Tamże s. 284—285.

²⁰ S. Chodyński: Biblioteka Kapituły Wrocławskiej. Uzupełnił rozdziałem o katalogach i wydał S. Librowski. *Kron. Diec. Włoc. R.* 43: 1949 nr 9—12 s. 173—216, 233—280, r. 44: 1950 nr 1/2 s. 33—66. Odb. Wrocławek 1949. (Ze względu na dużą ilość wykorzystanych fragmentów z tej pracy będzie ona dla uproszczenia wyjątkowo cytowana wg własnej paginacji odbitki).

²¹ Por. tamże s. 6—8.

Nastąpiła przede wszystkim zmiana struktury pracy. Opracowanie w ujęciu ks. Chodyńskiego dzieliło się na dwie części: 1) Biblioteka Kapituły Włocławskiej oraz 2) księgi liturgiczne i rękopisy teje²². Ks. Librowski podzielił całość na trzy rozdziały: w pierwszym umieścił zarys dziejów biblioteki, w drugim zostały przedrukowane zachowane katalogi biblioteczne, trzeci zaś zawiera dawną część drugą, tzn. opisy ksiąg liturgicznych i rękopisów.

W tym miejscu przedmiotem omawiania jest jedynie drugi rozdział o dawnych katalogach z lat 1590—1890²³. W sumie jest ich dziewięć: 1) katalog z 1590 r. (w trzeciej księdze akt bpa H. Rozrażewskiego), 2) z roku 1594, z czasów drugiej wizytacji katedry tegoż pasterza, 3) sporządzony na ządanie bpa Bonawentury Madalińskiego w 1688 r. (nie dochował się do naszych czasów), 4) z lat 1727—1728 spisany przez ks. F.A. Sienickiego (fragmentaryczny)²⁴, 5) wykonany prawdopodobnie na polecenie bpa J. Rybińskiego w 1780 r. (zaginął), 6) z roku 1816 (zestawił ks. T. Majewski), 7) zrealizowany dzięki staraniom ks. B. Cynki w 1827 r., 8) sporządzony przez ks. M. Marszewskiego i J. Schultza (1840) oraz 9) z r. 1890 (niekompletny).

Pięć z nich jest kompletnych: z 1590, 1594, 1816, 1827 i 1840 roku, dwa są fragmentaryczne (1727—1728, 1890), inne dwa zupełnie zaginęły — z 1688 i 1780 r.

Przedruku dokonano w pewnym wyborze. Pominięto dwa katalogi z pierwszej połowy XIX wieku (1816 i 1840). Są one bowiem bliźniaczo podobne do spisu z 1827 r., który jest wykonany najbardziej fachowo i dlatego wyeksponowany został jako przedstawiciel. Opuuszczono także zestaw z 1890 r., który obejmuje tylko książki przechowywane tymczasowo w Bibliotece Seminaryjnej we Włocławku, a poza tym wykonany jest bardzo nieudolnie.

Wydrukowane katalogi otrzymały krótkie wstępy wyjaśniające. Resztę jednak powielono prawie dosłownie, tzn. tak, jak było napisane przed laty. Wszystkie one aż do XIX wieku nie posiadają pełnego opisu bibliograficznego poszczególnych pozycji. Podają najczęściej treść lub tytuł dzieła, rzadziej jego autora²⁵. Utrudnia to oczywiście dokładne rozpoznanie tych kodeksów. Kiedy były one w powszechnym obiegu, wystarczało wymienienie samego autora, czy tylko tytułu, aby każdy związany z nauką wiedział o jakim dziele chodzi. Dziś trzeba niestety przeprowadzać mozolne studia, aby zidentyfikować dany tytuł. Z dużą pomocą przychodzą katalogi inkunabułów, a także starych druków, które obecnie opracowuje się na szeroką skalę. Nawet jednak przy tak rozbudowanych zestawieniach nie wszystkie tajemnicze tytuły udaje się odcyfrować.

W konkretnym wypadku jako zadanie do wykonania pozostaje nadal fachowe opracowanie katalogów Biblioteki Kapitulnej przez możliwie dokładną identyfikację ich poszczególnych pozycji oraz wyciągnięcie wniosków odnośnie zainteresowań członków kapituły na podstawie zbioru książek znajdujących się w Bibliotece Katedralnej. Wtedy dopiero można będzie mówić o pełnym wykorzystaniu tych katalogów.

Opracowania historyczne całej biblioteki. Pierwszą tego rodzaju wzmiankę znajdujemy w monografii ks. Michała Morawskiego poświęconej dziejom Włocławka²⁶. Tytuł jednak odpowiedniego fragmentu tej pracy: *Biblioteka*

²² Tamże s. 8.

²³ Tamże s. 26—73.

²⁴ Przedrukowany w Monumenta hist. Dioec. Wlad. [F.] 25. Wladislaviae 1912.

²⁵ Nie ma się temu zresztą co dziwić. Podobnie czynimy dziś, gdy np. spisujemy prozorycznie swój własny księgozbiór podręczny, postanawiając kiedyś w przyszłości dokonać pełnych opisów, co zazwyczaj nigdy nie następuje.

²⁶ M. M o r a w s k i: Monografia Włocławka. Włocławek 1933 s. 242—245.

i *Archiwum Kapituły Katedralnej* nie jest zgodny z treścią tam zawartą. Nie biorąc bowiem pod uwagę kilku zdań o bibliotece, wypowiedzianych z racji opisywania kapitulacza²⁷, zostały w tym odcinku przedstawione jedynie pewne księgi liturgiczne. Nasuwa się tutaj porównanie z informacją podaną przez Chwalewika²⁸.

Na kolejne notatki historyczne o Bibliotece Kapitulnej trafiamy dopiero w opracowaniach wydanych w latach powojennych i zawdzięczamy je w większym lub mniejszym stopniu ks. S. Librowskiemu, który pisze wiele na temat historii diecezji wrocławskiej.

W 1949 roku wydał on, w ramach serii *Studia Historico-Ecclesiastica*, pracę o wrocławskiej kapitule katedralnej, opublikowaną z okazji osiemsetlecia jej istnienia. W rozdziale trzecim autor omawia rolę tej kapituły w diecezji. Jedną z zasług wspomnianej instytucji widzi piszący w utworzeniu i dochowaniu obok Archiwum także Biblioteki Kapitulnej.

Na trzech stronach druku wspomniano o początkach księgozbioru (pierwsza wzmianka z r. 1482), wyliczono najwcześniejsze dary na rzecz biblioteki, poinformowano o najstarszych katalogach oraz o wypożyczaniu książek. Zakończenie anonuje obszerną pracę na ten temat ks. Chodyńskiego, która jeszcze wtedy pozostawała w rękopisie, mimo że czyniono już wiele starań celem jej opublikowania²⁹.

Ostatecznie jednak dzieło S. Chodyńskiego ukazało się drukiem nieco później w tymże 1949 roku, o czym wspomniano już wyżej.

Tutaj z kolei należy zająć się pierwszym rozdziałem tego opracowania, który przedstawia historię Biblioteki Kapitulnej³⁰. Został on uzupełniony dziejami księgozbioru za ostatnie 30 lat przez wydawcę.

Nie jest to jednak opracowanie ukazujące w sposób chronologiczny powstawanie zbioru i jego stopniowy rozwój. Ogranicza się raczej do szeregu notatek wypisanych ze źródeł archiwalnych i dość luźno ze sobą powiązanych. Dziwić może stawianie tu obok wypisów o doniosłych dla biblioteki posunięciach innych mniej ważnych, czasem wręcz drobnostkowych. Pewnie, że zyskują one ogromnie na wartości przy braku innych, ale chyba ich miejsce powinno być w przypisach. Zresztą spostrzegamy tu sposób pisania właściwy dla tego autora, który można też dostrzec w innych jego pracach. Ks. Chodyński do tego stopnia jest pod urokiem wypisów źródłowych, że zawsze im daje pierwszeństwo przed własnymi myślami, co nieraz ujemnie odbija się na całości syntezy³¹. Z drugiej strony taki pietyzm dla archiwaliów daje nam pewność, że autor umieścił w pracy wszystko, co na dany temat zdołał zebrać.

W zarysie historycznym uwzględniono dzieje samego księgozbioru, a szczególnie jego powiększanie się przez zakupy i spadki po zmarłych członkach kapituły i innych księżach. Opisuje też autor starania braci kapitulnej około zachowania zbioru, umieszczenia go w odpowiednim lokalu i konserwacji (oprawianie). Z zalem komunikuje o szkodach, jakie wynikły z braku suchego pomieszczenia, należytej opieki oraz ochrony przed złośliwością ludzką.

Niewątpliwie dane te, odpowiednio uporządkowane i osadzone we właściwym tle ogólnym, mogłyby dać jakąś, choćby prowizoryczną, monografię Biblioteki Ka-

²⁷ Tamże s. 226—227.

²⁸ Zob. przyp. 6.

²⁹ Librowski: Kapituła s. 149.

³⁰ Chodyński: Biblioteka s. 11—25.

³¹ Sam autor tak pisze o sobie: „Stąd i do opisu tego nic z własnej wyobraźni nie dołożyliśmy, ceniąc więcej w historii sucho podaną prawdę niż barwne opisy w samej tylko fantazji autora źródło swe mające i często rzecz przemacające”. (S. Chodyński: Szkoła katedralna wrocławska. Wrocław 1900 s. 6).

pitulnej do 1949 r. W tym też czasie kończą się jej dzieje, gdyż po drugiej wojnie jej księgozbiór został włączony do Biblioteki Seminaryjnej we Włocławku³².

Biblioteka zawsze była związana z Archiwum Kapitulnym i przechowywano ją w tym samym miejscu, co i akta. Zrozumiałe staje się więc, że w pracy ks. S. Librowskiego o działalności Archiwum Diecezjalnego we Włocławku w latach 1945—1958 znajdujemy też informację o omawianym księgozbiórze, szczególnie zaś o przeniesieniu go do nowego miejsca przechowania³³.

Tenże autor jeszcze raz napomknął o Bibliotece Kapituły Katedralnej w swoim artykule, w którym rysuje sylwetkę bpa Hieronima Rozrazewskiego, znanego humanisty i mecenasu³⁴. Wyeksponowano w nim zainteresowania biskupa-bibliofila tym księgozbiorem oraz wliczono katalogi sporządzone w czasie odbywanych przez niego wizytacji katedry w latach 1590 i 1593—1594³⁵.

Trzy drobne, nie przyczyniające się do powiększenia naszej wiedzy o tej bibliotece, urywki przynosi monografia ks. Jana Wysockiego o bpie J. Rybińskim³⁶.

Ostatnią chronologicznie w tym względzie notatkę podaje ks. S. Librowski w sprawozdaniu z wystawy zorganizowanej z okazji 400-lecia istnienia seminarium we Włocławku³⁷. Dotyczy ona przeniesienia księgozbioru do pomieszczeń Biblioteki Seminaryjnej.

Z tego, co dotychczas wydrukowano o Bibliotece Kapituły Katedralnej, najważniejszą jest praca napisana przez ks. S. Chodyńskiego. Wszystko inne — to tylko większe lub mniejsze wzmianki, które nie przyczyniają się w sposób zasadniczy do powiększenia zasobu wiadomości o niej.

Opracowania poszczególnych ksiąg i ich grup. Prace takie zasadniczo należą do twórczości ukazującej historię biblioteki, ale ze względu na ich specyfikę zebrano je w odrębnym punkcie.

Tak się złożyło, że najwięcej tego typu rozpraw poświęcono księgom liturgicznym. Zajmował się nimi głównie ks. S. Chodyński. Już w hasłach pisanych do *Encyklopedii kościelnej* Nowodworskiego między opisami ksiąg liturgicznych, używanych w diecezjach polskich, umieścił także włocławskie. Były one przechowywane w Bibliotece Kapitulnej i ze względu na ten fakt artykuły o nich traktujące zostały włączone do niniejszego rozdziału.

W drugim tomie *Encyklopedii* autor omawia własne brewiarze przedtrydenckie dla różnych diecezji polskich. Dla włocławskiej przykładowo został zaprezentowany tego rodzaju obiekt wydany w Krakowie 1543 r. nakładem bpa Łukasza Górki. W pierwszej części informacji umieszczono dość dokładny opis zewnętrzny kodeksu, w drugiej zaś — układ i kolejność poszczególnych modlitw³⁸.

Pisząc o mszałach polskich, szeroki wywód poświęcił ks. Chodyński „włocławskiemu” z 1515/16 roku³⁹.

³² Chodyński: Biblioteka s. 24—25.

³³ *Kron. Diec. Włoc. R.* 52: 1958 s. 246.

³⁴ S. Librowski: Biskup Hieronim Rozrazewski jako humanista i mecenas. *Arch. Bibl. Muz.* T. 11: 1965 s. 201—263.

³⁵ Tamże s. 223—224.

³⁶ J. Wysocki: Józef Ignacy Rybiński, biskup włocławski i pomorski 1777—1806. Rzym 1967 s. 86, 155, 170.

³⁷ S. Librowski: Wystawa „Czterysta lat istnienia i działalności Seminarium Duchownego we Włocławku (1568/69—1968/69)” urządzona przez Włocławskie Archiwum Diecezjalne. *Arch. Bibl. Muz.* T. 22: 1971 s. 263—265.

³⁸ [S. Chodyński] X.S.Ch.: Brewiarze dawne w kościele polskim. W: *Encyklopedia kościelna*. T. 2. Warszawa 1873 s. 594—595, 597—599.

³⁹ [S. Chodyński] X.S.Ch.: Mszały dla diecezji polskich. W: *Encyklopedia kościelna*. T. 15. Warszawa 1883 s. 266. Ks. Chodyński uważa, że karta tytułowa i inne zmiany pochodzą

W podobny sposób jak dwa poprzednie rozpracowane jest hasło *Rytuály polskie*, gdzie Włocławek dochodzi do głosu przez swego przedstawiciela z 1577 r.⁴⁰

W *Encyklopedii* z każdego rodzaju ksiąg został zademonstrowany jeden wybrany obiekt. Szerzej natomiast potraktował je wyżej wspomniany autor w specjalnym artykule poświęconym księgom chórowym kościoła katedralnego włocławskiego⁴¹. W kilka lat później (1902) ten sam szkic został przedrukowany jako jeden z rozdziałów nowego studium ks. Chodyńskiego⁴².

Pierwsze wydanie brewiarza włocławskiego ukazało się w 1502 roku z polecenia bpa Krzesława z Kurozwęk. Druk wykonał Jerzy Stöchs w Norymberdze. Autor dokładnie opisuje jego dzieje przed i po wydaniu (m.in. opór księży kurczowo trzymających się dawnych tekstów) oraz podaje szczegółowo jego układ. Niewątpliwie ongiś należał on do Księgozbioru Katedralnego, a przypuszczalnie można go było znaleźć także w zbiorach parafialnych, lecz w czasach Chodyńskiego nie posiadała go już nawet Biblioteka Kapitulna⁴³.

Brewiarz, który dochował się we Włocławku tylko w dwóch egzemplarzach (jeden w Bibliotece Katedralnej, drugi w posiadaniu braci Chodyńskich), został wydrukowany w Krakowie w 1543 roku. Układ jego został już podany w *Encyklopedii kościelnej*. Tutaj dorzucono kilka detali związanych z jego wydaniem, które niespodziewanie natrafiło na trudności. Autor zamieścił także rycinę, na której widnieje karta tytułowa kodeksu⁴⁴.

Z pisanych brewiarzy wymieniono pięć. Dołączono tu także opis księgi *Officium Hebdomadae Sanctae*⁴⁵.

Mszaly włocławskie są reprezentowane w opracowaniu ks. Chodyńskiego przez trzy obiekty, w tym jeden bpa Rozrażewskiego. W formie dodatku wcisnął się rękopis tegoż biskupa zawierający mszę i obrzędy wielkoczwartkowe⁴⁶.

Ostatnią grupę przedstawianych ksiąg stanowią cztery antyfonarze i trzy gradualy⁴⁷.

Przy zadnej księdze nie podał autor opisu katalogowego, ale zadowolili się zwykłym tekstowym. Informacje takie mogą się okazać przydatne dla badaczy na niwie liturgicznej, historii sztuki i śpiewu kościelnego.

W dalszym ciągu artykułu ks. Chodyński próbuje na podstawie wypisów z akt kapitulnych wynioskować, jak długo posługiwano się w katedrze włocławskiej księgamu liturgicznymi rękopiśmiennymi. Bardzo cenne wydają się też uwagi o opracowaniu kodeksów i o introligatorstwie we Włocławku⁴⁸. Nasuwa się myśl, że takie materiały można by wykorzystać przy opracowywaniu dziejów książki we Włocławku.

Osobno dorzuca autor spis innych drogocennych ksiąg przechowywanych niegdyś w skarbcu katedralnym. Ujawnia go wizytacja bpa Rozrażewskiego z 1584 roku. Zestaw ten ma czternaście pozycji, nie licząc kilku ofiarowanych później

z późniejszego okresu niż sam druk. Inaczej sądzi Kazimierz Piekarski (*Przyczynki do dziejów polskiego exlibrisu. Exlibris. [Z.] 5: 1924 s. 3*).

⁴⁰ [S. Chodyński] X.S.Ch.: *Rytuály polskie*. W: *Encyklopedia kościelna*. T. 24. Warszawa 1900 s. 14—15.

⁴¹ [S. Chodyński] X.S.Ch.: *Dawne księgi chórowe kościoła katedralnego włocławskiego. Śpiew kośc. R. 2—3: 1897—1898*.

⁴² S. Chodyński: *Organy, śpiew i muzyka w kościele katedralnym włocławskim. Włocławek 1902 s. 43—76*.

⁴³ Tamże s. 46—47.

⁴⁴ Tamże s. 47—51.

⁴⁵ Tamże s. 51—53.

⁴⁶ Tamże s. 54—57.

⁴⁷ Tamże s. 57—63.

⁴⁸ Tamże s. 63—73.

kościółowi przez samego biskupa-bibliofila. Z nich wszystkich dochowała się do czasów ks. Chodyńskiego tylko jedna ⁴⁹.

We wspomnianej pracy S. Chodyńskiego pt. *Organy, śpiew i muzyka w kościele katedralnym włocławskim* na uwagę zasługuje jeszcze fragment traktujący o nutach chórowych, których używała miejscowa orkiestra. Powinny one znaleźć miejsce w lokalu bibliotecznym, ale przechowywane były w specjalnej szafie na chórze. Robiono też inwentarze tych nut w latach 1735, 1801, 1859 i 1878, z których do r. 1902 pozostały tylko dwa ostatnie. Autor dokonuje przedruku pierwszego z ocalałych spisów i dodaje z drugiego te pozycje, których nie ma w poprzednim. Z rachunków zaś kapituły można się zorientować, jaką sumę w poszczególnych latach przeznaczala ona na zakup różnych kompozycji ⁵⁰.

O księgach liturgicznych pisał jeszcze raz ks. Chodyński w naszpikowanym wypisami źródłowymi elaboracie pn. *Z dziejów diecezji włocławskiej* ⁵¹. W znacznej mierze powtórzył w nim treść przedstawioną już wyżej.

Illuminowanymi księgami przechowywanymi w Bibliotece Kapituły interesowano się także na arenie ogólnopolskiej. 26 marca 1896 r. na posiedzeniu Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności w Krakowie jej przewodniczący odczytał sprawozdanie S. Chodyńskiego o ich stanie zachowania. Znalazło to odbicie w wydawanych drukiem sprawozdaniach tej komisji ⁵².

W okresie przedwojennym powtórzył opis interesujących nas ksiąg liturgicznych ks. M. Morawski w swojej monografii *Włocławka* ⁵³. Jest to, jak się wydaje, rekapitulacja artykułu ks. Chodyńskiego ze *Śpiewu Kościelnego* ⁵⁴. Streszczenie to uzupełnione jest w drugiej części informacjami przejętymi z dopiero co omówionych *Sprawozdań*.

Ostatni w literaturze dotyczącej Biblioteki Kapitulnej wykaz rękopisów w niej przechowywanych podany został w cytowanej już pracy ks. S. Chodyńskiego ⁵⁵.

Spis ten, potraktowany przez ks. Librowskiego jako trzeci rozdział rozprawy, zawiera 412 pozycji mniej lub bardziej rozbudowanych ⁵⁶. We wstępie do tego katalogu ks. Chodyński przyznaje, że nie ujednolicił opisów, ani nie uporządkował ich według treści, formatu czy też chronologii. Aby tego dokonać, trzeba by całkowicie go przerobić, co, jak sądzi autor, uczyni już kto inny ⁵⁷. Ta jednak jego nadzieja nie spełniła się.

Niektóre z tych opisów były już w znacznie szerszej formie drukowane poprzednio (w omawianym spisie pozycje: 1—3, 5—9, 12—17, 120 i 121).

Spis poza księgami liturgicznymi zawiera traktaty rękopiśmienne z teologii, filozofii, homiletyki oraz innych nauk. Niejeden z nich był już powielany. Autor, o ile jest to mu wiadomym, zaznacza zawsze miejsce druku.

Przez pomyłkę lub brak rozróżnienia między rękopisami bibliotecznymi a archiwalnymi znalazły się w spisie Chodyńskiego 32 pozycje, które właściwie należą do zasobu archiwalnego (i rzeczywiście później tam zostały umieszczone). Wydawca nie wyłączył ich z zestawu, ale zaznaczył je uwagą: (Archiwum).

⁴⁹ Tamże s. 73—75.

⁵⁰ Tamże s. 193—199.

⁵¹ [S. Chodyński] X.S.Ch.: Z dziejów diecezji włocławskiej. Liturgika. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 4: 1910 nr 1 s. 14—17, nr 3 s. 81—82, nr 4 s. 108—111.

⁵² A. Chmiel: Sprawozdania z posiedzeń Komisji Historii Sztuki za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1896 r. W: *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*. T. 6. Kraków 1900 s. XXXV.

⁵³ Zob. przyp. 26.

⁵⁴ Autor nie cytuje dziełka *Organy, śpiew i muzyka* (zob. przyp. 42).

⁵⁵ Zob. przyp. 20.

⁵⁶ Chodyński: Biblioteka s. 76—130.

⁵⁷ Tamże s. 76—77.

Technika opisu, jak już zaznaczono wyżej, nie jest całkowicie unormowana. Przeważnie jednak jest on zredagowany w następującej kolejności: 1) tytuł (zazwyczaj przejęty z samego rękopisu), 2) materiał, 3) czas powstania, 4) zmiany charakteru pisma, 5) objętość w kartach, 6) różne uwagi podawane a linea. W uwagach zamieszcza się: treść, jeśli księga składa się z kilku traktatów lub innych zamkniętych całości, stan zachowania samej księgi oraz oprawy, styl pisma oraz zdobnictwo, zapiski proveniencyjne, notatki świadczące o czasie powstania kodeksu, czasem fragmenty tekstów polskich (poz. 40, 68, 122). Można też wynaleźć interesujące zapiski mówiące o używaniu książek, np. w graduale z 1631 roku jest instrukcja pisarza, jak należy posługiwać się dziełem, aby nie uległo ono zbyt szybkiemu zniszczeniu (poz. 11).

Opisy nowszych rękopisów zredukowane zostały do koniecznego minimum.

Wskazano powyżej na brak jednolitości w katalogu. Trudno się jednak temu zbyt dziwić, skoro w chwili przygotowywania przez ks. Chodyńskiego przedstawionego dziełka nie obowiązywały jeszcze odpowiednie instrukcje, które dziś należy zachowywać przy pisaniu tego rodzaju prac⁵⁸.

2. BIBLIOTEKI KAPITUŁ KOLEGIACKICH

Na terenie dawnej diecezji kujawsko-pomorskiej istniała jedyna kapituła kolegiacka w Kruszwicy. Wraz ze zmianami terytorialnymi w 1818 r. znalazła się ona poza jej granicami. Dlatego i Biblioteka Kapituły w Kruszwicy nie będzie w tym punkcie omawiana.

W kujawsko-kaliskiej fazie diecezji było początkowo kilka kapituł kolegiackich. Otrzymała je ta diecezja w spadku po arcybiskupstwie gnieźnieńskim, które przedtem granicami swymi obejmowało te tereny. Mieściły się one w Kaliszu, Chocz, Uniejowie, Sieradzu, Wieluniu i Łasku⁵⁹. Wszystkie one, z wyjątkiem kaliskiej, zostały zniesione w 1819 roku. W obrębie granic obecnej diecezji pozostały następujące siedziby dawnych kolegiat: Chocz, Uniejów i Sieradz. Do dziś istnieje jedyna kapituła kolegiacka w Kaliszu.

Niegdyś kapituły kolegiackie posiadały pokaźne nawet księgozbiory. Świadcą o tym choćby ilości książek zabranych po ich skasowaniu przez Bogumiła Lindego z poszczególnych miejscowości. Dziś pozostały jedynie smutne szczątki mówiące, mimo to, o znakomitej ongiś przeszłości. Z czasem nawet tych może zabraknąć. Nie widać też jakichkolwiek większych opracowań, które by chroniły te dawne skarbnice książek od całkowitego zapomnienia.

Przy ustalaniu kolejności omawiania tych bibliotek weźmiemy pod uwagę czas powstawania kapituł, przy których księgozbiory te istniały, zaczynając od najstarszej. Ponieważ zaś wchodzące w rachubę notatki są bardzo drobne, zestawienie poniższe wyczerpuje zarazem ich treść.

Na pierwszym miejscu, przy takim kryterium szeregowania, należy postawić kapitułę kolegiacką w Kaliszu, która została erygowana w latach 1155—1165. Pierwotna kolegiata kaliska św. Pawła została zbudowana i uposażona przez księcia Mieczysława III. Powstała ona w sposób niejako naturalny w stolicy archidjakonatu a później i oficjałatu diecezji gnieźnieńskiej.

⁵⁸ Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich. Wrocław 1955.

⁵⁹ Statuty kapituł kolegiackich dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej. Wyd. S. Librowski. Wstęp ogólny: Kapituły kolegiackie dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej. *Arch. Bibl. Muz.* T. 1: 1959/60 z. 1 s. 167—189. Tam też w przypisach podano literaturę do poszczególnych kolegiat.

Księgozbiór kapituły kolegiackiej w Kaliszu nie znalazł odzwierciedlenia w żadnym z informatorów bibliotek polskich, co wskazuje na to, że był on mało znany, a autorzy tych przewodników prawdopodobnie w ogóle o nim nie wiedzieli.

Kilka skąpych wypisów źródłowych znajdujemy jedynie w *Materiałach do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*⁶⁰. Są to rozproszone notatki o stanie tej biblioteki w sprawozdaniu Józefa Kossakowskiego z 26 maja 1817 roku⁶¹ oraz o wybieraniu z niej książek w dniach 11—19 czerwca 1819 r. (po skasowaniu kapituły)⁶².

Biblioteka Kapitułna w Kaliszu jeszcze raz została zaanonsowana w druku z racji sprawozdania z rejestracji archiwaliów i starych druków w diecezji włocławskiej w latach 1960—1962. Jak się dowiadujemy z powyższej relacji, klerycy Seminarium Duchownego we Włocławku spisali wtedy stare druki tej biblioteki według specjalnej instrukcji, jaką ułożył kierujący akcją ks. S. Librowski⁶³. Wykaz ten uwidocznił około 1000 pozycji.

Zadnych innych informacji ogłoszonych drukiem o Księgozbiórze Kapituły Kolegiackiej w Kaliszu nie posiadamy. Temat ten zatem, jak widać, leży zupełnym odłogiem.

Drugą chronologicznie z omawianych jest kapituła kolegiacka w Uniejowie, która powstała, podobnie jak i poprzednia, w siedzibie archidiakonatu, a w niedalekiej przyszłości także oficjałatu diecezji gnieźnieńskiej, ok. 1170 r. Biblioteka jej doczekała się największej, w porównaniu z pozostałymi, ilości wzmianek drukowanych. Nie daje to jednak powodów do zadowolenia, ponieważ są one bardzo ubogie w treść.

Bibliotekę w Uniejowie, jako założoną w XV wieku przez Tomasza ze Strzempina, wymienia informator F. Radziszewskiego⁶⁴. Ujawniono tam liczbę książek zarekwirowanych przez B. Lindego, nie podano zaś obecnej (w tych czasach była to już biblioteka parafialna).

Wzmianka w relacji Lindego o jego wizycie w Bibliotece Kolegiaty w Uniejowie (1302 pozycje) 1 czerwca 1819 roku rozrosła się znacznie z powodu oporu archidiakona Logi przeciwko tej misji⁶⁵. Wysłannik Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nie znajdował słów oburzenia na taką postawę kleru. Wydaje się jednak, że dobrze to nawet świadczy o znajomości wartości książek u ówczesnych członków kolegiaty uniejowskiej.

W 44 lata później L. P. Witkowski opisuje (w formie felietonu) wrażenie, jakie sprawiła na nim biblioteka pokapitułna i kościelny, który ze smutkiem wspominał bytność tu B. Lindego. Zachowało się jednak jeszcze wtedy kilka cennych dzieł, m.in. *Ordo misse* odbite w Krakowie u Floriana Unglera w r. 1512⁶⁶.

W drukach nie znalazły odbicia późniejsze dzieje tej biblioteki. Nie wiadomo, co się stało z książkami, które niegdyś były w niej przechowywane. Na pewne ślady może naprowadzać notatka w *Sprawozdaniach z rejestracji* ks. S. Librow-

⁶⁰ Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807—1831). Oprac. M. Ł o d y ń s k i. Wrocław 1958.

⁶¹ Tamże s. 40.

⁶² Tamże s. 40, 68.

⁶³ S. Librowski: Rejestracja archiwaliów i starych druków na terenie diecezji włocławskiej w latach 1960—1962. I: Sprawozdanie z rejestracji dokonanej w roku 1960. *Arch. Bibl. Muz.* T. 5: 1962, s. 357.

⁶⁴ Radziszewski: Wiadomość historyczno-statystyczna s. 86.

⁶⁵ Materiały s. 37—38, 67, 75.

⁶⁶ L.P. Witkowski: Uniejów. Szkic historyczno-statystyczny. *Bibl. warsz.* T. 58: 1855 s. 414—416.

skiego o znalezieniu pewnej liczby tomów w Tuliszkowie, które z pewną dozą prawdopodobieństwa mogą pochodzić właśnie z biblioteki uniejowskiej⁶⁷.

W następnej kolejności należy postawić kapitułę kolegiacką w Sieradzu, która została ufundowana w XV wieku przez króla Władysława Jagiełłę i jego następców w kaplicy Rozesłania Apostołów na zamku. Biblioteka jej ma w literaturze kilka wzmianek.

E. Chwalewik w *Zbiorach polskich* pisze o manuskryptach w skarbcu kościoła parafialnego (był on w prostej linii spadkobiercą dawnej kolegiaty)⁶⁸.

O bytności B. Lindego w Sieradzu świadczą *Materiały*, gdzie on sam w raporcie stwierdza, że zabrał stamtąd 147 sztuk książek (19 czerwca 1819 r.)⁶⁹.

Rozmiary księgozbioru tej biblioteki poznajemy z pracy ks. Walerego Pogorzelskiego o Sieradzu. Według jego zdania liczyła ona w 1791 r. (na podstawie akt parafialnych) 350 ksiąg, a w 1812 już tylko 116⁷⁰.

Ostatnia chronologicznie wzmianka pochodzi z *Rejestracji*, gdzie jednak stwierdzono, iż los tej biblioteki nie jest znany, ponieważ nie natrafiono w czasie kwerendy choćby na resztki dawnego księgozbioru⁷¹.

Najpóźniej powstała kapituła kolegiacka w Choczu, miasteczku rodziny Lipskich. Wybudował kościół kolegiacki i uposażył przy nim kapitułę Andrzej Lipski, biskup włocławski (później krakowski), wraz ze swoją rodziną w 1632 roku.

O księgozborze tej kolegiaty trudno powiedzieć coś konkretnego, ponieważ w przebadanej literaturze można się doszukać jedynie dwóch wzmianek drukowanych.

Jedna z nich pochodzi z *Materiałów do dziejów państwowej polityki bibliotecznej*. Bogumił Linde w raporcie do ministra Potockiego pisze o swej wizycie 6 czerwca 1819 r. w bibliotece w Choczu, skąd wybrał 167 tomów. Z tych wymienia jedynie dwie (podając tytuły) jako bardziej interesujące⁷².

We wspomnianej już kilka razy *Rejestracji* znajdujemy notatkę o natrafieniu na szczątki dawnej Biblioteki Kapituły Kolegiackiej w Choczu (180 starych druków)⁷³.

3. KSIĘGOZBIÓR PODRĘCZNY ARCHIWUM DIECEZJALNEGO WE WŁOCŁAWKU

Obecny dyrektor Archiwum Diecezjalnego we Włocławku, ks. Stanisław Librowski, wypowiadał się już kilka razy (na wykładach oraz kursach i seminariach urządzanych dla pracowników archiwów kościelnych) na temat, jak powinna wyglądać biblioteka archiwum diecezjalnego względnie prowincji zakonnej. Kwestii powołania do życia i organizacji takiego księgozbioru obiecał nawet poświęcić specjalny artykuł metodyczny. Na razie znamy jego myśli w tym aspekcie tylko w formie syntetycznej⁷⁴.

⁶⁷ Librowski: Rejestracja s. 357.

⁶⁸ Chwalewik: Zbiory. T. 2 s. 194.

⁶⁹ Materiały s. 42, 75.

⁷⁰ W. Pogorzelski: Sieradz. Włocławek 1927 s. 22.

⁷¹ Librowski: Rejestracja s. 357.

⁷² Materiały s. 36, 67, 75.

⁷³ Librowski: Rejestracja s. 357.

⁷⁴ S. Librowski: Stan i potrzeby archiwów kościelnych oraz program pracy na najbliższy okres. *Arch. Bibl. Muz.* T. 1: 1959/60 z. 1 s. 24—25.— Tenże: Projekt statutu i regulaminu archiwum diecezjalnego. *Tamże.* Z. 2 s. 8—15.— Tenże: Dotychczasowe osiągnięcia w dziedzinie reformy organizacji archiwów kościelnych w Polsce. *Tamże.* T. 3: 1961 s. 8—9.

Że Archiwum Diecezjalne we Włocławku posiada, nieokreśloną bliżej pod względem zasobu, bibliotekę podręczną, wynikałoby przede wszystkim z odpowiednich paragrafów jego statutu i regulaminu, w których mówi się nie tylko o jej drukach, lecz także o pieczęci⁷⁵. Przedstawiono też prowizoryczny plan takiego księgozbioru⁷⁶.

Więcej już o istnieniu, kompletowaniu od r. 1948, zasobie (ok. 4800 tomów), udostępnianiu i katalogu tego księgozbioru dowiadujemy się z obszernych dwóch sprawozdań wspomnianego dyrektora, pochodzących z lat 1958—1959⁷⁷. Wydaje się jednak, że informacje tam zawarte były raczej czystym planem, a co najwyżej traktowały o takiej bibliotece będącej w stanie powolnego jej formowania się, niż o jej realnym już istnieniu. Od tego czasu upłynęło bowiem lat kilkanaście, a Archiwum Diecezjalne Włocławskie ciągle nie posiada tak rozbudowanego księgozbioru, o jakim tam była mowa. Wobec tego bibliotekę tę trzeba nadal uważać za będącą w stanie „rodzenia się”, przy towarzyszących temu procesowi trudnych warunkach lokalowych i budżetowych.

Jedno jest w opisywanej materii pewne, iż dyrektor tegoż archiwum uporządkował już bogaty zbiór ogólnopolskich rubrycel i schematyzmów, ciągnący się od początku XVIII w., i że publikacja katalogu tegoż zespołu ma się już ku ukończeniu⁷⁸. Zbiór ten, owoc zabiegów wielu pokoleń archiwistów i bibliotekarzy włocławskich oraz samego ks. Librowskiego, stanowi nie tylko realny ale i kosztowny zaczątek opisywanego księgozbioru. Dalsze pomnazanie zasobów wspomnianej biblioteki zależy nie tylko od wysiłków aktualnego dyrektora Archiwum Diecezjalnego.

ROZDZIAŁ DRUGI

BIBLIOTEKI SZKÓŁ KOŚCIELNYCH

Przez szkoły w tym wypadku rozumiemy instytucje naukowo-wychowawcze prowadzone przez władze duchowne, niezależnie od tego, czy głównym ich celem było przygotowanie do wykonywania funkcji duszpasterskich, czy też danie wykształcenia ogólnego w duchu katolickim. W tym znaczeniu będą nimi zarówno seminaria duchowne, jak i wszystkie inne zakłady naukowe kierowane przez władze diecezjalne.

1. BIBLIOTEKA SEMINARIUM DUCHOWNEGO WE WŁOCŁAWKU

Seminaria duchowne, powstałe z inspiracji soboru trydenckiego, miały za zadanie kształcenie kleru. Jest rzeczą zrozumiałą, że nie można było tego dobrze przeprowadzić bez odpowiednich podręczników. Odnosi się to także do Seminarium Włocławskiego, założonego formalnie w 1569 r.

⁷⁵ *Kron. Diec. Włoc.* R. 54: 1960 s. 383—391.

⁷⁶ Librowski: *Kapituła* s. 147.

⁷⁷ S. Librowski: *Archiwum Diecezjalne we Włocławku 1945—1958. Kron. Diec. Włoc.* R. 52: 1958 s. 246—248, 250, 283, 286 nn.— Tenże: *Sprawozdanie z działalności Archiwum Diecezjalnego we Włocławku 1945—1958. Arch. Bibl. Muz.* T. 1: 1959/60 z. 1 s. 141—142, 143, 158.

⁷⁸ S. Librowski: *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w Księgozborze Podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Cz. 1: Rubrycele i schematyzmy diecezjalne. Z. 1. Diecezja augustowska — archidiecezja krakowska. Arch. Bibl. Muz.* T. 23: 1971 s. 213—310.— Z. 2: Diecezja lubelska — diecezja plocka. *Tamże.* T. 24: 1972 s. 5—94.— Z. 3: Diecezja podlaska — diecezja warmińska. *Tamże.* T. 25: 1972 s. 39—113. (C.d. w tomach 26 i 27).

Dopóki działalność jego była efemeryczna, nie mógł też powstać nawet zaczątek księgozbioru, wymagający dla swego istnienia pewnej trwałości instytucji, przy której ma funkcjonować. Skoro jednak podstawy seminarium ustabilizowały się, zawiązała się przy nim także biblioteka, która z czasem rozrosła się i obecnie posiada pokaźny nawet księgozbiór.

Informatory. Podobnie jak przy Bibliotece Kapituły Katedralnej, tak i tutaj pierwszym informatorem, który przynosi notatkę o księgozborze Seminarium Włocławskiego jest wspomniany już zestaw F. Radziszewskiego¹. Informacja ta ogranicza się zresztą do stwierdzenia, że taka biblioteka istnieje.

Nic natomiast nie można o niej znaleźć w późniejszym spisie bibliotek polskich Hieronima Wildera².

Dopiero w 1927 r. dwa informatory sygnalizują działalność Biblioteki Seminarnej we Włocławku. Najpierw E. Chwałewik w swych *Zbiorach polskich* poświęca jej dwie strony druku. Ilość informacji w stosunku do tej, jaką podano o Bibliotece Kapitulnej jest o wiele obszerniejsza³.

Jak to wytłumaczyć? Czytającemu ten fragment narzuca się nieodparcie przypuszczenie, że jest to dokładne streszczenie wyjątku poświęconego bibliotece w wydanej wcześniej monografii ks. S. Chodyńskiego o Seminarium Włocławskim⁴, cytowanej zresztą przez pana Chwałewika.

Dokładnie wymienił autor wszystkie nowsze darowizny na rzecz Księgozbioru Seminaryjnego oraz miejsca, skąd zwożono książki do seminarium po kasacie zakonów w Królestwie Polskim. W zakończeniu hasła jest wzmianka o Regule Trzeciego Zakonu św. Franciszka, tzw. Regule Bractwa Tercjarzy w przekładzie polskim z końca XV wieku, jednym z obszerniejszych rodzimych zabytków prozaicznych z drugiej połowy tegoż stulecia, znalezionym w Bibliotece Seminaryjnej przez Hieronima Łopacińskiego.

W tymże 1927 r. S. Demby, w cytowanym już w poprzednim rozdziale spisie, wśród 427 innych umieścił pod nrem 421 także Bibliotekę Seminaryjną we Włocławku⁵. Jako czas powstania tego księgozbioru podano rok 1660. Jest to data przyjęta dowolnie, ponieważ z tego okresu pochodzi jedynie pierwsza notatka o nim, co wcale nie dowodzi, że nie istniał on nieco wcześniej.

Bibliotekarz ks. M. Morawski w przesłanej do autora przewodnika odpowiedzi na ankietę ocenił ówczesny stan zbiorów na 100000 tomów, z czego 12000 zdolano skatalogować (katalog kartkowy i książkowy).

Po drugiej wojnie światowej w *Biuletynie Państwowego Instytutu Książki* (od 1953 r. *Biuletyn Instytutu Bibliograficznego*) ogłoszono dwa wykazy bibliotek polskich według specjalizacji. W pierwszym z nich z 1949 r. umieszczono także Bibliotekę Seminaryjną we Włocławku, oceniając jej księgozbiór na 40000 tomów⁶. Jednak już w drugim wydaniu tego wykazu z r. 1953, opracowanym przez Henryka Sawoniaka⁷, nie znalazło się na nią miejsca, chociaż widnieją tam inne biblio-

¹ Radziszewski: Wiadomość s. 116.

² H. Wilder: Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze. Ułożone według miejscowości. W: *Rocznik naukowo-literacko-artystyczny na rok 1905*. Warszawa 1905 s. I—XXXII.

³ Chwałewik: Zbiory. T. 2 s. 515—516.

⁴ S. Chodyński: Seminarium Włocławskie. Włocławek 1904.

⁵ Demby: Biblioteki. *Nauka pol.* T. 7 s. 220.

⁶ Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalizacji. *Biul. Państw. Inst. Książ.* T. 1: 1949 nr 9 s. 25.

⁷ H. Sawoniak: Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalizacji. *Wyd. 2. Biul. Inst. Bibliogr.* T. 4: 1953 nr 3 s. 93—156.

teki o charakterze religijnym i znacznie mniejszym księgozbiórze. Jakże zatem kryterium selekcji stosował autor?

Księgozbiór Seminarium Duchownego we Włocławku nie jest też honorowany w *Rocznikach nauki polskiej*, chociaż uwzględnia się tam niektóre biblioteki kościelne.

Wydawnictwa źródeł. Jeśli chodzi o publikację danych źródłowych dotyczących Biblioteki Seminaryjnej, to jest ona w znacznie gorszej sytuacji niż kapitulna. Udało się natrafić jedynie na dwie drobne zapiski.

Jedna znajduje się w opisie stanu diecezji za bpa Felicjana Szaniawskiego około 1715 r.⁸, druga to krótki fragment w *Ordinatio pro Seminario Wladislaviensi* bpa Franciszka Malczewskiego z r. 1816⁹.

Opracowania historyczne całej biblioteki. Pierwsze obszerniejsze tego rodzaju studium — to osobny rozdział w pracy ks. Stanisława Chodyńskiego o Seminarium Włocławskim¹⁰. Píše tam autor o początkach biblioteki, nabywaniu nowych książek, katalogach i pomieszczeniach bibliotecznych¹¹.

Dzieje powstawania zbioru bibliotecznego przedstawione zostały bardzo po-bieżnie. Z opracowania Chodyńskiego widać jednak, że brak ku temu odpowiednich materiałów. Od początku bowiem istnienia seminarium aż do chwili sprowadzenia do niego księży misjonarzy (1719) znajdujemy w aktach zaledwie dwie wzmianki o bibliotece i to raczej zdawkowe. Dalsze dzieje księgozbióru, w ujęciu ks. S. Chodyńskiego, ograniczają się do kilkunastu notatek (prawie z każdego roku począwszy od 1785 aż do 1831) o tytułach nabywanych książek oraz ich cenach. Oczywiście są to wypiski, jakie udało się wyciągnąć z akt archiwalnych. Zrozumiałe więc jest, że nie odzwierciedlają one rzeczywistego rozwoju biblioteki.

Przyszły historyk Biblioteki Seminaryjnej będzie szukał w omawianym rozdziale informacji o dawnych jej katalogach, które by wskazywały na wielkość zbioru i jego profil w poszczególnych odcinkach czasu. Dowie się jednak, że dawne spisy tego rodzaju nie zachowały się (może ich wcale nie było). Pierwszy, który przetrwał, pochodzi dopiero z 1825 r. (1600 pozycji). Miał go w rękę i podpisał wizytator ks. Rzymski 14 listopada 1826 r. W cztery lata później ks. Franciszek Płoszczyński sporządził nowy, który jednak nie zachował się¹².

Autor opisuje również akcję zwożenia książek z klasztorów po ich kasacie w 1864 roku¹³.

Cały fragment poświęcony jest też ofiarodawcom na rzecz Biblioteki Seminaryjnej¹⁴. Wynika z tego, że księgozbiór ten był powstałym drogą przypadku zbiorowiskiem, nie zaś kompletem tworzonym według z góry przyjętego planu. Przy takim sposobie pomnażania musiało się w nim znaleźć wiele dubletów. Z drugiej strony na tej podstawie można sądzić, że wielu księży posiadało księgozbiory, nieraz nawet zasobne. Wiadomości te można by wykorzystać do kompletowania spisu wybitniejszych miłośników książki wśród duchowieństwa. Trudno jednak będzie zorientować się w zawartości tych darowizn, ponieważ zazwyczaj przy przejmowaniu książek nie sporządzano listy przybyłych egzemplarzy.

Opracowanie składa się w przytłaczającej mierze z notatek wyjętych z dokumentów seminaryjnych i kapitulnych. Ks. Chodyński przeważnie jednak nie cytuje

⁸ Monumenta historica Dioceseos Wladislaviensis. [F.] 8. Wladislaviae 1888 s. 55.

⁹ Documenta historica Seminarii Wladislaviensis. Coll. et ed. S. Chodyński. Warsawiae 1897 s. 120.

¹⁰ Chodyński: Seminarium s. 279—290.

¹¹ O pomieszczeniach bibliotecznych por. tamże s. 248, 253, 256, 257.

¹² Tamże s. 283.

¹³ Tamże s. 285—287.

¹⁴ Tamże s. 287—288.

tekstów dosłownie, nie podaje też ani w treści, ani w przypisach dokładnej ich lokalizacji. Nie ma wykazu przejranych archiwaliów. Nie ułatwi to pracy historykowi, który kiedyś będzie pisał monografię Biblioteki Seminaryjnej. Będzie on musiał na nowo przebadać wszystkie akta, w których można się będzie spodziewać jakichkolwiek, choćby fragmentarycznych, informacji o niej.

Kilkanaście lat później o Księgozbiorze Seminaryjnym pisze Stefan Brodzikowski w artykule sprawozdawczym, mającym za przedmiot biblioteki włocławskie¹⁵. Pierwsza część tej informacji jest skróconym przedrukiem cytowanego już rozdziału z *Seminarium Włocławskiego*¹⁶, o czym jednak sumiennie poinformowano czytelnika. Od siebie autor dorzuca kilka zdań o projektowanym nowym gmachu dla biblioteki oraz o pracach przy katalogowaniu (na 100000 tomów skatalogowano 10000). Jeśli o to ostatnie chodzi, to albo informator Dembego, albo pan Brodzikowski podaje błędne informacje.

Monografia Włocławka, o której mówiliśmy z racji przedstawiania Biblioteki Kapitulnej, zawiera także dane o seminaryjnej¹⁷. I tu znowu jest to w znacznej części rekapitulacja opracowana ks. Chodyńskiego. Za własne dodatki autora można uznać to, co pisze on o powiększeniu księgozbioru przez włączenie książek po braciach Chodyńskich oraz o stanie prac nad katalogowaniem (20000 tomów).

O Bibliotece Seminaryjnej nadmienia także ks. Walery Pogorzelski, ówczesny proboszcz w Sieradzu, któremu poświęcił swą monografię. Jego przekaz dotyczy zwożenia przez księży Chodyńskich książek do Włocławka po skasowanych represyjnie klasztorach¹⁸.

Niedługo potem (1937 r.), z racji otwarcia nowego mostu na Wiśle, Zdzisław Arentowicz, znawca tutejszego regionu, napisał monografię Włocławka, która została wydana staraniem zarządu miejskiego. I w niej poświęcono mały fragment Bibliotece Seminaryjnej, wskazując na wielkość jej zbiorów oraz dając przykłady z tutejszego zasobu inkunabułów i polskich druków z XVI wieku. Nie pominięto aktualnej działalności biblioteki¹⁹. Po raz pierwszy na dołączonej fotografii oglądamy część magazynu z inkunabułami²⁰.

Wojna wyrządziła Bibliotece Seminaryjnej poważne szkody. Zrodziła się też myśl, aby w miarę możliwości zmniejszyć skutki zniszczeń. Już w 1945 r. na łamach urzędowego miesięcznika diecezji włocławskiej ks. Stefan Wyszyński ogłosił artykuł o stanie i potrzebach Seminarium Duchownego we Włocławku²¹. Został w nim przedstawiony stan Biblioteki Seminaryjnej jako wchodzącej w skład tego zakładu. Ujmuje go autor w trzech punktach: położenie przed wojną, rozmiar zniszczeń, sytuacja obecna. Co świątelnisi kapłani pomyśleli o zorganizowaniu prowizorycznego księgozbioru, który miał powstać ze spadków po zmarłych duchownych i z ofiar²².

Druga część artykułu przedstawia potrzeby biblioteki, czyli stawia zadania, jakie należy w przyszłości zrealizować. Wśród nich na pierwszy plan wysuwają się: zebranie informacji o losach książek wywiezionych przez Niemców z seminarium, zabezpieczenie księgozbiorów po plebaniach, dopóki nie zostaną przekazane do Biblioteki Seminaryjnej²³.

¹⁵ S. Brodzikowski: Biblioteki włocławskie. *Zycie Włoc.* R. 5: 1930 s. 9–10.

¹⁶ Zob. przyp. 4.

¹⁷ Morawski: Monografia s. 306–307.

¹⁸ W. Pogorzelski: 43 lata w kapłaństwie. Sieradz 1935 s. 238.

¹⁹ Z. Arentowicz: Włocławek. Włocławek 1937 s. 140–142.

²⁰ Tamże s. 143.

²¹ [S. Wyszyński] X.St.W.. Stan i potrzeby Seminarium Duchownego. *Kron. Diec. Włoc.* R. 39: 1945 nr 1 s. 24–28.

²² Tamże s. 26–27.

²³ Tamże s. 28.

O przewiezieniu części zabranych z Biblioteki Seminarium Włocławskiego książek z powrotem na dawne miejsce oraz o kierujących tą akcją notuje ks. S. Librowski w pracy pt. *Archiwum Diecezjalne we Włocławku*²⁴.

Omawianej biblioteki dotyczy mały fragment artykułu p. Witolda Nowodworskiego o ks. Idzimu Radziszewskim²⁵. Zajmuje się on głównie działalnością bibliograficzną wspomnianego, było to bowiem hasło przygotowane do *Słownika pracowników książki polskiej*. Wyszczególniono tu pokrótce prace Radziszewskiego, jakie wykonał w Bibliotece Seminaryjnej, kiedy był regensem we Włocławku.

Ostatnim chronologicznie opracowaniem dziejów księgozbioru jest artykuł ks. Jana Adameckiego poświęcony czterechsetleciu istnienia Seminarium Duchownego we Włocławku, opublikowany w jubileuszowym numerze *Ateneum Kapłańskiego*²⁶. Praca ta, mimo że obejmuje całość dziejów biblioteki, nie jest wcale obszerna.

Daje się w niej zauważyć wyraźny podział na pięć okresów: 1) od początków do 1864 r. (kasata zakonów w Królestwie Polskim, m.in. także misjonarzy, którzy prowadzili Seminarium Włocławskie), 2) do roku 1932 (wtedy mianowany został bibliotekarzem autor omawianego artykułu), 3) do wybuchu drugiej wojny światowej, 4) od końca wojny do 1956 r., 5) do ostatnich czasów (okres dyrektorstwa ks. Zygmunta Tyburskiego).

Pierwsze dwie części opierają się zasadniczo na cytowanym już kilka razy rozdziale pracy ks. Chodyńskiego²⁷ i nie wnoszą do znajomości dziejów biblioteki nic nowego.

Dużo większą wartość przedstawiają trzy pozostałe części, szczególnie zaś trzecia i czwarta, w których autor opisuje historię biblioteki i prace w niej wykonane w okresie, kiedy sam był jej dyrektorem. Co prawda opowiadanie o własnych czynach nacechowane jest zazwyczaj subiektywizmem, ale z drugiej strony może ono być najbardziej treściwe.

W ostatniej części działalność biblioteki potraktowana została bardzo skrótowo. Chodzi jednak o czasy, które przecież jeszcze dość dobrze tkwią w ludzkiej pamięci. Może więc nie potrzeba o nich przypominać.

Opracowania poszczególnych ksiąg i ich grup. Pominąwszy znikomą wzmiankę o jednej z ksiąg medycznych, podaną przez ks. S. Chodyńskiego²⁸, najwcześniejszym i największym zainteresowaniem naukowców cieszyły się stare fragmenty zapisane po polsku w woluminach przechowywanych w Bibliotece Seminaryjnej. Pisał już o nich Stanisław Chodyński, a kilka sam przedrukował²⁹. Zachęcał też innych naukowców do zajęcia się tymi tekstami, których w miejscowym księgozborze należało spodziewać się więcej.

Na propozycję tę odpowiedział pozytywnie Hieronim Łopaciński. Przejrzał on pod tym względem część księgozbioru, gdzie takich tekstów można się było domyślać. Rezultaty swoich poszukiwań zreferował w osobnym artykule o zabytkach języka polskiego³⁰. Chociaż praca ta porusza zasadniczo problemy filologiczne, mar-

²⁴ Librowski: *Archiwum. Kron. Diec. Włoc. R.* 52: 1958 s. 255.

²⁵ W. Nowodworski: *Ks. Idzi Radziszewski 1870 [właśc. 1871] — 1922.* (W czterdziestą rocznicę śmierci). *Arch. Bibl. Muz. T.* 5: 1962 s. 377.

²⁶ J. Adamecki: *Biblioteka Seminarium Włocławskiego. Aten. kapł. R.* 61: 1969 t. 72 s. 304—316.

²⁷ Zob. przyp 4.

²⁸ [S. Chodyński] *Ks.S.Ch.: Kilka urywków dawnego języka polskiego. Prz. katol. R.* 29: 1891 nr 49 s. 769—770.

²⁹ S. Chodyński: *Analecta medico-historica. Zbiór wiadomości dziejów medycyny dotyczących. Włocławek 1912 s.* 42—43.

³⁰ H. Łopaciński: *Reguła Trzeciego Zakonu i drobniejsze zabytki języka polskiego z końca w. XV i pocz. XVI. Pr. filol. T.* 4: 1893 z. 3 s. 689—794.

ginesowo dotyczy także Biblioteki Seminaryjnej poprzez opis ksiąg, w których odnaleziono urywki tekstów polskich.

Wyniki prac H. Łopacińskiego zrekapituował Jan Łoś w drugim wydaniu swojej rozprawy przedstawiającej początki piśmiennictwa polskiego. Notatki o księgach Biblioteki Seminaryjnej, które dostarczyły poszukiwanego materiału, rozproszone są w różnych miejscach opracowania³¹.

Aby nie przedłużać tych, bądź co bądź, marginesowych uwag, wystarczy zaznaczyć, że same teksty były omawiane jeszcze w wielu innych publikacjach.

W dużej części Biblioteki Seminaryjnej dotyczy praca ks. Juliana Wojtkowskiego o glosach i drobnych tekstach polskich do 1550 roku³². Wprawdzie z podtytułu dowiadujemy się, że zebrane materiały pochodzą z inkunabułów Kalisza, Kazimierza Biskupiego, Koła, Sieradza i Warty, a więc z księgozbiorów zakonnych, które zasadniczo nie wchodzą w zakres niniejszego szkicu, większość jednak ich zasobów znalazła się ostatecznie w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku. Spośród 97 przejranych inkunabułów aż 75 jest własnością wspomnianego księgozbioru. Są to pozycje opisane pod numerami: 1—35, 42, 43, 45, 49, 57—63, 65—75, 77—85, 88, 89, 91—97.

Każda z pozycji wspomnianej pracy zawiera najpierw opis bibliograficzny danego egzemplarza, następnie wypisy polskich fragmentów w kontekście łacińskim. Podano też proveniencję poszczególnych woluminów, pozostawiając w miarę możliwości sformułowania użyte w nich samych. Dane te znacznie powiększają nasz zasób wiadomości o niektórych inkunabułach przechowywanych w interesującej nas bibliotece.

Wynotowane in extenso teksty polskie zainteresują z pewnością głównie językoznawców. Zapiski zaś proveniencyjne odnoszące się do samych książek mogą posłużyć do odtworzenia ich losów. Można by się zatem pokusić o próbę ustalenia do kogo należały poszczególne egzemplarze. Uwagi na temat stylu i charakteru pisma też mogą stanowić bogaty materiał do dziejów danej książki.

Na podstawie zbiorów Biblioteki Seminaryjnej została skomponowana praca ks. Zygmunta Głabały o polskich przekładach Biblii z XVI wieku³³. Była ona pisana jako dyplomowa z Pisma św. w Seminarium Duchownym we Włocławku, a jej część została opublikowana w *Kronice Diecezji Włocławskiej*. Widać w niej dwie części: 1) stan polskich przekładów Biblii z w. XVI w zbiorach Biblioteki Seminarium Włocławskiego oraz 2) właściwości i ocena krytyczna tych przekładów. Interesuje nas tutaj jedynie pierwsza. Wymieniono tam następujące księgi: *Psalterz Wróbla*, *Biblię Leopoldy*, *Nowy Testament Wujka* oraz *Biblię Wujka* z roku 1599. Jako niedociągnięcie tego opracowania należy uznać pominięcie pełnych opisów bibliograficznych wymienionych ksiąg. Można było także podać cechy indywidualne zachowanych egzemplarzy.

Wydany ostatnio spis inkunabułów bibliotek polskich uwzględnia również te, które przechowywane są w bibliotece seminaryjnej we Włocławku³⁴. Z nich niektóre są unikatami w Polsce.

Sprawozdania. Przez sprawozdanie będziemy rozumieli współczesne za-

³¹ J. Łoś: *Początki piśmiennictwa polskiego*. Wyd. 2. Kraków 1922 s. 76, 79, 135, 225—226, 255—256, 431, 462, 465.

³² J. Wojtkowski: *Glosy i drobne teksty polskie do 1550 roku*. Poznań 1950.

³³ Z. Głabała: *Polskie przekłady Biblii z XVI wieku w zbiorach Biblioteki Seminarium Włocławskiego*. *Kron. Diec. Włoc.* T. 52: 1969 nr 10/11 s. 261—264.

³⁴ M. Bohonos, E. Szandorowska: *Inkunabuły w bibliotekach polskich*. Centralny katalog. [T.] 1—2. Pod. red. A. Kaweckiej-Gryczowej. Wrocław 1970.

piski o stanie biblioteki i pracach tam wykonywanych. Mogą one być później wykorzystane przy opracowaniach historycznych.

Biblioteka Seminaryjna we Włocławku posiada takie relacje od chwili założenia urzędowego pisma diecezjalnego pn. *Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej* (od 1927 r. *Kronika Diecezji Włocławskiej*). Poniższe omówienie wskaże, jakich informacji można się w nich spodziewać.

W 1908 roku podano wiadomość o nadbudowaniu w czasie remontu gmachu seminaryjnego, nad skrzydłem kleryckim, pomieszczenia dla księgozbioru³⁵. Nieco dalej sprawozdawca informuje o rozpoczęciu porządkowania książek na nowym miejscu³⁶.

Relację o poświęceniu tych pomieszczeń (także dla Muzeum Diecezjalnego), którego dokonał bp Stanisław Żdzitowiecki 16 lutego 1909 r., znajdujemy w następnym roczniku³⁷. Na marginesie pisze autor o księgozbiorze, którego tron pochodził ze zbiorów księży Chodyńskich, duża część ze spuścizny po bracie ich Adamie oraz z bibliotek poklasztornych, reszta zaś z innych źródeł. Nie omieszczał też wspomnieć o księgozbiorze wydzielonym (kilka tysięcy tomów), który powstał z książek ofiarowanych przez bpa Henryka Kossowskiego³⁸.

W tymże roku zaanonsowano, że jednak nie zdołano dotychczas ukończyć wszystkich podjętych prac przy pomieszczeniu bibliotecznym. *Kronika* komunikuje o dalszych pracach w czasie wakacji 1909 r., o przeniesieniu do nowego lokalu reszty książek³⁹ oraz o powołaniu na stanowisko bibliotekarza ks. Władysława Służałka, któremu jako zadanie postawiono uporządkowanie i skatalogowanie bogatego księgozbioru⁴⁰. W przemówieniu inauguracyjnym rektor seminarium stwierdził, że biblioteka zacznie wypożyczać te dzieła, które już są skatalogowane. Reszta księgozbioru będzie w dalszym ciągu porządkowana⁴¹.

Z 1911 r. posiadamy wiadomość, że ks. Wacław Kokowski, proboszcz parafii Srocko, nadesłał kilka książek dla biblioteki⁴².

Od tej pory przez przeszło 20 lat nie ma w *Kronice* żadnych informacji o pracach prowadzonych w bibliotece. Wyjątek stanowi tu rok 1920, kiedy to w odezwie Komitetu Jubileuszowego, utworzonego z racji 350-lecia istnienia Seminarium Duchownego we Włocławku, poddano myśl zbudowania gmachu bibliotecznego i muzealnego, który by spełniał wymagania stawiane tego rodzaju budynkom⁴³.

W 1932 r. są jedynie w *Kronice* wzmianki o ofiarach w postaci książek, jakie złożono na rzecz biblioteki. Bywały to czasem ofiary nawet dość pokaźne⁴⁴.

W następnym roku donosi się o rozpoczęciu prac wstępnych w bibliotece nad

³⁵ Seminarium Diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 2: 1908 nr 10 s. 315.

³⁶ Tamże s. 317.

³⁷ [S. Gruchalski] Grusta [pseud.]: Poświęcenie Biblioteki i Muzeum Diecezjalnego. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 3: 1909 nr 3 s. 94—95.

³⁸ Tamże.

³⁹ Seminarium Diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 3: 1909 nr 9 s. 285.

⁴⁰ Tamże s. 286.

⁴¹ Tamże.

⁴² Z Seminarium. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 5: 1911 nr 3 s. 102.

⁴³ Uczcijmy Jubileuszem naszą „Alma Mater”. Odezwia Komitetu Jubileuszowego z powodu 350-lecia istnienia Seminarium Duchownego we Włocławku. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 14: 1920 nr 2 s. 53.

⁴⁴ Ofiary na rzecz Biblioteki i Muzeum w Seminarium Duchownym. *Kron. Diec. Włoc.* R. 26: 1932 nr 7/8 s. 253.

porządkowaniem i katalogowaniem książek, zwłaszcza inkunabułów, w związku z projektowanym lepszym pomieszczeniem dla biblioteki⁴⁵.

Prace te rozpoczęto w następnym roku. Przerobiono na nowo stary gmach przylegający do kościołka św. Witalisa, podwyższając część od strony dziedzińca. Sprawozdanie podaje projekt pomieszczeń oraz plan pracy na przyszłość⁴⁶. Z terenu diecezji na ten cel napływały książki i sumy pieniężne⁴⁷.

Informację o poświęceniu pomieszczeń bibliotecznych przez bpa Karola Ra- dońskiego, w czasie zjazdu księży dziekanów, 17 czerwca 1935 r. znajdujemy w odpowiednim roczniku *Kroniki*⁴⁸. Tam też podano wzmiankę o krótkim referacie, ja- ki wygłosił ks. Jan Adamecki, bibliotekarz Seminarium Duchownego, w którym zapoznał on uczestników zjazdu z dziejami, rozwojem i obecnym stanem biblio- teki stwierdzając, że w obecnej swojej formie zawdzięcza ona swe istnienie bra- ciom Chodyńskim i dlatego ich właśnie imieniem została nazwana⁴⁹.

O zasługach księży Chodyńskich dla utworzenia nowej Biblioteki Seminarium Włocławskiego notuje także ks. Antoni Bogdański w artykule okolicznościowym z okazji setnej rocznicy ich urodzin⁵⁰.

W tymże 1936 r. w *Kronice* wspomina się o darze dla Biblioteki Seminarium Duchownego we Włocławku od ks. Franciszka Pawelskiego, proboszcza w Wojko- wie, którego księgozbiór obejmował 431 tomów⁵¹.

Przy końcu tegoż roku odbyły się we Włocławku uroczystości jubileuszowe związane z urodzinami księży Chodyńskich (1 grudnia). Została wtedy odsłonięta ku ich czci tablica wmurowana w przedsiionku biblioteki od ul. Karnkowskiego. Urządzono wystawę najstarszych druków, a przy tej okazji odbyła się okoliczno- ściowa akademia. Był też obecny, jak czytamy w sprawozdaniu, kustosz Muzeum Narodowego w Warszawie Kazimierz Piekarski, który dłuższy czas pracował w Bi- bliotece im. Księży Chodyńskich, katalogując znajdujące się w niej inkunabuły⁵².

Od tej pory aż do drugiej wojny światowej nie spotykamy w *Kronice* żadnych wiadomości odnośnie Biblioteki Seminaryjnej. W czasie wojny zaś czasopismo nie ukazywało się.

Wiadomości o losach księgozbioru w latach 1939—1945 przekazują pierwsze zaraz numery powojenne *Kroniki*. Według tych relacji książki zostały częściowo wywiezione przez Niemców do Poznania (w spisach niemieckich było 120000 to- mów), gdzie złożono je w kościele św. Mikołaja przy ul. Śniadeckich. Po wojnie odnaleziono część księgozbioru złożoną w podziemiach świątyni, następnie przewie- ziono i złożono w dawnym pomieszczeniu bibliotecznym. Uzupełnienia stały się możliwe dzięki darom i zbiorom, szczególnie po zmarłych kapłanach⁵³.

Następny rok przynosi komunikat, że urządzaniem przewiezionej biblioteki zaj- muje się ks. J. Adamecki⁵⁴.

⁴⁵ Z Seminarium Duchownego. Przebieg i zakończenie roku szkolnego. Opieka wakacyj- na. Tamże. R. 27: 1933 nr 8 s. 225.

⁴⁶ [J. A d a m e c k i] Ks.J.A.: Biblioteka Seminarium Duchownego im. Księży Chodyń- skich. Tamże. R. 28: 1934 nr 11 s. 283—284.

⁴⁷ Biblioteka Seminarium Duchownego. Tamże. Nr 12 s. 322.

⁴⁸ Zjazd Ks. Ks. Dziekanów. Tamże. R. 29: 1935 nr 10 s. 266.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ [A. B o g d a ń s k i] A.B.: Setna rocznica urodzin XX. Chodyńskich. *Kron. Diec. Włoc.* R. 30: 1936 nr 11 s. 287.

⁵¹ Piękny dar „Biblioteki im. Księży Chodyńskich”. Tamże s. 288.

⁵² Uroczystości Jubileuszowe XX. Chodyńskich. Tamże. R. 31: 1937 nr 1 s. 24—25.

⁵³ [S. W y s z y ń s k i] X.S.W.: Z Biblioteki im. XX. Chodyńskich przy Seminarium Włocławskim. Tamże. R. 39: 1945 nr 2 s. 100—101.

⁵⁴ Z życia Seminarium. Tamże. R. 40; 1946 nr 10 s. 158.

Dalej nie znajdujemy żadnych interesujących nas wiadomości, a w latach 1951—1956 *Kronika* znowu nie ukazywała się.

Od 1958 r. zaczynają się sprawozdania roczne z pracy Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Zazwyczaj jakaś ich część czy punkt poświęcony jest pracy biblioteki. Informacje czerpano ze sprawozdania dyrektora tej ksiąźnicy, którym w tych latach był ks. Z. Tyburski. Były to zatem wiadomości z pierwszej ręki. Posiadamy sprawozdania, o których mowa, z lat 1958/59⁵⁵, 1959/60⁵⁶, 1960/61⁵⁷, 1967/68⁵⁸, 1968/69⁵⁹, 1969/70⁶⁰, 1970/71⁶¹. Wszystkie one pisane są zazwyczaj stereotypowo i obejmują: gromadzenie zbiorów, porządkowanie ich, katalogowanie, zabezpieczanie, udostępnianie profesorom seminarium i alumnom oraz przychodzącym z zewnątrz.

Swoistą pracą, nie dającą się w sposób jednoznaczny zakwalifikować do jednego z wyżej przedstawionych punktów, jest sprawozdanie ks. S. Librowskiego z wystawy poświęconej 400-leciu istnienia Seminarium Duchownego we Włocławku⁶². Jedną z gablot przeznaczoną była na eksponaty związane z Biblioteką Seminarijną. Wystawiono 15 obiektów, które przedstawiały: budynek biblioteczny, regulamin dla bibliotekarza, najstarszy katalog, bibliotekarzy (J. Adameckiego i Z. Tyburskiego), niektóre prace i dokumenty dotyczące biblioteki, święto sporządzony inwentarz nowych druków, rękopisy z biblioteki. Autor nie ograniczył się do wyczerpania eksponatów, ale podał do każdego odpowiednie tło historyczne.

Czytelnia Seminarium Włocławskiego. Z Biblioteką Seminarium Włocławskiego związana była czytelnia, która pełniła zarazem rolę księgozbioru podręcznego. Specjalnie jej poświęcony jest artykuł sprawozdawczy jednego z alumnow Seminarium Duchownego, opublikowany w redagowanym we Włocławku ogólnopolskim piśmie kleryckim⁶³. Przedstawił tam autor zadania czytelnicy i jej zbiór, szczególnie czasopism.

2. BIBLIOTEKA NIŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO

Istniejące od 1908 r. Niższe Seminarium Duchowne⁶⁴ musiało też od początku posiadać jakiś księgozbiór, który był koniecznym warunkiem realizacji programu. Dopóki mieściło się ono w jednym gmachu z Wyższym Seminarium Duchownym, mogło z powodzeniem korzystać z jego biblioteki. Jest jednak ślad, który pozwala

⁵⁵ Z życia Diecezji. Sprawozdanie roczne z pracy Seminarium Duchownego we Włocławku w roku sem. 1958/59. Tamże. R. 53: 1959 s. 120—121.

⁵⁶ Seminarium Duchowne. Sprawozdanie roczne — 1959/60. Tamże. R. 54: 1960 s. 250.

⁵⁷ Seminarium Duchowne 1960/61. Tamże. R. 55: 1961 nr 8 s. 256.

⁵⁸ A. Przybyła: Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego w 1967/68 r. Tamże. T. 51: 1968 nr 7/9 s. 208—211.

⁵⁹ R. Andrzejewski: Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego we Włocławku w roku akademickim 1968/69. Tamże. T. 52: 1969 nr 4/6 s. 133.

⁶⁰ J. Bagrowicz: Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego we Włocławku w roku akademickim 1969/70. Tamże. T. 53: 1970 nr 8/11 s. 263.

⁶¹ Tenże: Sprawozdanie z Seminarium Duchownego za rok 1970/71. Tamże. T. 54: 1971 nr 9/11 s. 153—154.

⁶² S. Librowski: Wystawa „Czterysta lat istnienia i działalności Seminarium Duchownego we Włocławku (1568/69—1968/69)” urządzona przez Włocławskie Archiwum Diecezjalne. *Arch. Bibl. Muz.* T. 22: 1971 s. 263—265.

⁶³ Kurator [pseud.]: Z Seminarium Włocławskiego. *Przedświt.* R. 9: 1927 z. 2 s. 36.

⁶⁴ Do 1939 r. nosiło ono chronologicznie takie nazwy: Liceum im. Piusa X, Gimnazjum im. Piusa X, Liceum i Gimnazjum Piusa X, Seminarium Niższe. Po wojnie zwało się: Niższe Seminarium Duchowne (1945—1952), Seminarium Duchowne Stopnia Humanistycznego (1952—1956), ponownie Niższe Seminarium (1958—1961).

stwierdzić, że nawet wtedy Liceum posiadało własne książki. Oto w 1930 r. S. Brodzikowski, pisząc o bibliotekach wrocławskich na łamach *Życia Włocławka i Okolicy*, wymienia także księgozbiór Seminarium im. Piusa X. Notatka ogranicza się jedynie do podania jego wielkości (1870 tomów)⁶⁵.

Założenie odrębnego księgozbioru stało się dla tego seminarium palącą koniecznością od chwili, kiedy przeniosło się do nowo pobudowanego gmachu przy ul. Karnkowskiego.

W 1933 r. ks. Henryk Kaczorowski, ogłaszając w *Kronice Diecezji Włocławskiej* artykuł okolicznościowy (25-lecie istnienia) poświęcony temu Liceum, wspomniał też o jego bibliotece. Jest to lakoniczna notatka, ograniczająca się do określenia sposobu i okoliczności powstania zbioru oraz jego wielkości (1800 tomów)⁶⁶.

3. BIBLIOTEKI INNYCH SZKÓŁ KOŚCIELNYCH

Biblioteki Zakładu im. Ks. Jana Długosza we Włocławku. Własny księgozbiór posiadał Zakład im. Ks. Jana Długosza (gimnazjum i szkoła powszechna) istniejący od 1916 r. Początkowo mieścił się on w pałacu biskupim. W 1928 r. przeniół się do specjalnie na ten cel wzniesionego gmachu przy ul. Łęskiej.

Pierwszym źródłem wiadomości o księgozbiorach tej szkoły są jej *Roczniki* (wydawane nieregularnie). Najobszerniejsze informacje podano w pierwszym, w późniejszych są one coraz bardziej skrótowe.

Rocznik na rok szkolny 1917/18 wymienia dwie biblioteki: dla nauczycieli i dla uczniów. Szerzej została przedstawiona ta druga. Treść notatki dotyczy jej powstania, rozrastania się, podziału i działalności⁶⁷.

Rocznik 1924/25 informuje o reorganizacji księgozbioru w nowym gmachu szkolnym przy ul. Łęskiej⁶⁸. Następny wylicza jedynie nowe nabytki biblioteczek⁶⁹.

Jest prawdopodobne, że właśnie na wyżej wymienionych informacjach oparł swą notatkę S. Brodzikowski pisząc w 1930 r. o bibliotece tego zakładu⁷⁰.

Całościowe i względnie pełne dane o bibliotekach Zakładu im. Ks. Jana Długosza można zaczerpnąć z obszernego sprawozdania opracowanego pod redakcją Karola Masłowskiego, które ukazało się w 22 roku istnienia szkoły⁷¹.

Jak wynika z niego, w zakładzie powyższym istniało kilka samodzielnych księgozbiorów: 1) Biblioteka im. Bolesława Prusa, 2) Biblioteka Szkoły Powszechnej, 3) biblioteka nauczycielska, 4) biblioteka języka francuskiego, 5) biblioteka języka niemieckiego. Poza tym było jeszcze szereg innych drobnych zbiorów podręcznych.

Najwięcej miejsca poświęcono w cytowanym opracowaniu Bibliotece im. Bolesława Prusa⁷². Notatka ta składa się z trzech części: pierwsza mówi o samym księgozbiorze i pomieszczeniu, druga — o organizacji pracy i wreszcie trzecia — o czy-

⁶⁵ Brodzikowski: Biblioteki s. 13.

⁶⁶ H. Kaczorowski: 25-lecie Liceum im. Piusa X we Włocławku. *Kron. Diec. Włoc.* R. 27: 1933 nr 10 s. 304.

⁶⁷ Pierwszy rocznik 8-klasowego Gimnazjum Filologicznego im. Ks. Jana Długosza we Włocławku 1917—18. Włocławek 1918 s. 67—71.

⁶⁸ Rocznik Gimnazjum Humanistycznego im. Długosza [...] we Włocławku. 9-ty rok szkolny 1924—25. Włocławek 1925 s. 15.

⁶⁹ Rocznik Gimnazjum Humanistycznego im. Ks. J. Długosza we Włocławku. 11-ty rok szkolny 1926—27. Pod red. T. Foppa. Włocławek 1927 s. 22.

⁷⁰ Brodzikowski: Biblioteki s. 13.

⁷¹ Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku. Sprawozdanie oprac. pod red. K. Masłowskiego. Włocławek 1938.

⁷² Tamże s. 62—66.

telnictwie. W pierwszej części przedstawiono powstawanie księgozbioru, jego wielkość, podział, sposób katalogowania. W drugiej podano system nabywania nowych książek, wypożyczania, kontroli i propagandy książki (przez pogadanki).

Kilka słów informacji poświęcono także Bibliotece Szkoły Powszechnej⁷³. Omówiono jej powstanie, rozwój, organizację pracy oraz czytelnictwo.

Wzmianka o bibliotece nauczycielskiej mówi o jej organizacji w ostatnich latach, zaprowadzeniu klasyfikacji dziesiętnej, sporządzeniu nowego katalogu i czytelnictwie⁷⁴.

Dla całości przedstawiono też pobieżnie dwie małe biblioteczki specjalistyczne: języka francuskiego⁷⁵ i języka niemieckiego⁷⁶.

W omawianym zakładzie istniały także księgozbiory podręczne przy różnych organizacjach młodzieżowych. Sprawozdanie przykładowo rejestruje największe: Bibliotekę Sodalicii Mariańskiej, LOPP-u, Kółka Krajoznawczego i Koła Historycznego. Wobec czego ogólnie zbiory książkowe zakładu obliczono na 6188 tomów⁷⁷.

Informacje o księgozbiorach Zakładu im. Ks. Jana Długosza opracowano, jak się wydaje, na podstawie autopsji oraz dokumentacji tam przechowywanej. Ogólnie biorąc wiadomości te można uznać za wystarczające.

Dzieje wspomnianych księgozbiorów w czasie ostatniej wojny światowej nie ujawniły się w pozycjach drukowanych.

Po wojnie notatka o organizowaniu nowej biblioteki znajduje się w *Kronice Diecezji Włocławskiej*⁷⁸.

Przy kwerendzie odnośnie bibliotek szkół kościelnych na terenie diecezji włocławskiej nie napotkano na żadne ślady w druku innych księgozbiorów. Nie bierzemy tu oczywiście pod uwagę szkół kościelnych prowadzonych przez zakony i zgromadzenia zakonne.

ROZDZIAŁ TRZECI

BIBLIOTEKI PARAFIALNE

Należałoby przedtem omówić biblioteki dekanalne. Czy jednak takie istniały na terenie diecezji włocławskiej i czy różniły się czymś od parafialnych? Sprawa ta nie jest prosta do rozwiązania.

W latach międzywojennych w archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej próbowano zakładać specjalne biblioteki dekanalne, a przynajmniej dały się słyszeć głosy nawoływujące do tego¹. Był to chyba pomysł nierealny. Umieszczenie księgozbioru w odległej stolicy dekanatu znacznie utrudniało korzystanie z niego. Myślano o duchownych jako czytelnikach, ale ci skoro już korzystają z jakiejś książki, to wolą ją mieć na własność.

W diecezji włocławskiej oficjalnie zachęcano do zakładania bibliotek dekanalnych², ale nie wiadomo, czy w terenie zbytnio się tym przejęto. Nie udało się bowiem wyszukać w drukach żadnej o nich wzmianki.

⁷³ Tamże s. 66—68.

⁷⁴ Tamże s. 68—69.

⁷⁵ Tamże s. 69.

⁷⁶ Tamże s. 69—70.

⁷⁷ Tamże s. 73.

⁷⁸ Z Liceum i Gimnazjum im. J. Długosza. *Kron. Diec. Włoc.* R. 40: 1946 nr 6 s. 89.

¹ Por. T. M r o c z k o w s k i: Biblioteki dekanalne. *Mies. kośc. Archidiec. Gnieź.* Pozn. R. 49: 1934 s. 141—144.

² Rozporządzenia diecezjalne. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 10: 1916 nr 11 s. 282.

Początek bibliotek parafialnych jest trudny do dokładnego określenia. Wraz z rozwojem sieci parafialnej i koniecznością sprawowania liturgii stawały się coraz bardziej potrzebne księgi liturgiczne. Trzeba więc przypuszczać, że należały one do wyposażenia poszczególnych kościołów parafialnych. Mogły one być własnością parafii lub też osobistą poszczególnych duchownych. W tym ostatnim wypadku należałyby już raczej do księgozbiorów personalnych, które zostaną przedstawione w następnym rozdziale niniejszej pracy.

Biblioteki parafialne dają się wyraźnie podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich to księgozbiory starego typu, które powstały bezplanowo, często siłą przypadku. Nie spełniały one wszystkich funkcji, jakim służą współczesne biblioteki. Korzystało z nich przeważnie jedynie duchowieństwo. Ściśle biorąc, były to tylko mniej lub bardziej rozbudowane zbiory książek. W literaturze naukowej jednak zwykło się nazywać je także bibliotekami.

Drugą grupę stanowią biblioteki nowego typu. Były one zakładane według z góry przemyślanego planu w celu gromadzenia, przechowywania i udostępniania książek członkom Kościoła w poszczególnych parafiach. Były też zazwyczaj zatwierdzone przez odpowiednie urzędy państwowe. Zaznacza się więc wyraźnie ich odmienny profil od poprzednich³.

1. BIBLIOTEKI PARAFIALNE STAREGO TYPU

Na wstępie rodzi się pytanie, co za taką bibliotekę należy uważać. Wydaje się, że najmniej uzasadnione byłoby branie jako kryterium ilości. Celowe też będzie przyjąć, że jeśli parafia posiadała najpotrzebniejsze księgi liturgiczne, to nie można jeszcze mówić o bibliotece. Książki takie powinny być we wszystkich parafiach i służyły do użytku wewnętrznego kościoła. Dlatego takie zbiory w niniejszym opracowaniu nie będą brane pod uwagę. Wszelkie inne zbiory, niezależnie od ich wielkości, uważa się za biblioteki.

Gdy brak innych źródeł, w syntezach historycznych stosuje się metodę analogii, lecz na tej podstawie niewiele można powiedzieć o bibliotekach parafialnych diecezji wrocławskiej z tej prostej przyczyny, że nie ma w Polsce takich opracowań dla innych biskupstw z wyjątkiem krakowskiego⁴. Lecz i ta jedyna monografia nie ujmuje tematu całościowo ani w zakresie przestrzennym, ani chronologicznym. Jest ona zacieśniona czasowo do XVI wieku i skonstruowana na podstawie akt jednej tylko wizytacji kardynała Radziwiłła. Istnieje zaś kilka opracowań bibliotek poszczególnych parafii, o czym wspomniano we wstępie⁵. Te jednak nie dają podstaw do analogii.

Z powyższego wynika, że pewna liczba parafii posiadała biblioteki. Przypuszczalnie zatem i w diecezji wrocławskiej były parafie, które posiadały zbiory książek „do czytania” obok ściśle liturgicznych.

Nikt dotychczas nie próbował opracowania starych bibliotek parafialnych na terenie diecezji wrocławskiej. Teksty źródłowe do tego rodzaju studium znajdują się w aktach wizytacyjnych. Część z nich została wydrukowana przez braci Chodyńskich w wychodzącym w latach 1881—1912 wydawnictwie źródłowym *Monumenta historica Dioeceseos Wladislaviensis*. Poszukiwanych informacji dostarczają fascykuly 17—23. Są to zasadniczo spisy ksiąg parafialnych.

Informacji tych nie można uważać za pełne. Przede wszystkim wizytatora in-

³ Por. W.A. Pab in: Bibliografia s. 350.

⁴ Zob. Wstęp przyp. 20.

⁵ Zob. Wstęp przyp. 21 i 22.

teresowały głównie księgi liturgiczne niezbędne do służby Bożej. Nawet jednak i tu nie ma całkowitej konsekwencji. Czasem wizytatorzy wypisywali wszystkie księgi liturgiczne, innym razem notowali tylko brakujące lub bardzo zniszczone, kiedy indziej znowu nie podają nic, chociaż wcale nie jest pewne, czy w danej parafii rzeczywiście żadnych nie było. Okazuje się więc, że sprawozdania z wizytacji były w dużej mierze zależne od rodzaju kwestionariusza, jakiego wtedy używano, od aktualnych zainteresowań wizytatora oraz, jak się zdaje, także od tego, ile w danej parafii miał on czasu na spisanie protokołu, na którym obecnie opieramy się.

Jeśli chodzi już o książki nie do wewnętrznego użytku kościelnego, ale, jak to nazywają akta, „ad legendum”, to tutaj spotykamy jeszcze większą różnorodność. Bardzo rzadko wizytatorzy wypisują tytuły wszystkich książek. Czasem zdarza się, że wymieniają kilka (być może w ich rozumieniu ważniejszych lub potrzebniejszych), resztę zaś kwitują stwierdzeniem: „Są jeszcze inne”. Pod taką notatką można nieraz domyślać się całego księgozbioru. Czasem też napisano, że oprócz ksiąg liturgicznych parafia żadnych innych nie posiada. Takie stwierdzenie jest przynajmniej jednoznaczne. Co jednak sądzić o parafii, przy której wizytacja żadnych ksiąg nie wymienia? Czy ich rzeczywiście nie było, czy też wizytator tylko z pewnych względów ich nie zapisał. A takim powodem mogło być choćby i to, że w instrukcji kładziono główny nacisk na sprawdzenie, czy w danym księgozborze nie ma autorów uważanych za heretyckich. Jeżeli zatem takich nie było, wizytator nie czuł się zobowiązany pisać cokolwiek o książkach⁶.

W sumie zebrane fragmenty sprawozdań wizytacyjnych dotyczące dawnych bibliotek parafialnych przedstawiają się następująco (dla uproszczenia fascykuły oznaczono cyframi rzymskimi, po przecinku strony — arabskimi):

1) Bądkowo (XXI, 172)	21) Nieszawa (XXI, 124)
2) Białotarsk (XX, 65)	22) Orle (XXI, 61)
3) Bienna (XX, 107; XXII, 43)	23) Ostrowąs (XXI, 163)
4) Bobrowniki (XXI, 136)	24) Ostrowite (XXI, 205)
5) Brdów (XXII, 126—127)	25) Piotrków Kuj. (XXI, 114—116 i 32—33; XXII, 139)
6) Bronisław (XXI, 85—86)	26) Płowce (XXI, 108—109)
7) Buczyna (XXI, 114)	27) Przedecz (XX, 116)
8) Bytoń (XX, 49)	28) Przepust (XXI, 132)
9) Chodecz (XX, 84)	29) Raciążek (XXI, 143)
10) Grabkowo (XX, 53—54; XXII, 9)	30) Radziejów (XXI, 14; XXII, 105)
11) Izbica (XXI, 54—56; XXII, 123)	31) Słońsk (XXI, 189)
12) Kłotno (XX, 60—61)	32) Służewo (XXI, 159—160; XXII, 81)
13) Kłóbka (XX, 57)	33) Straszewo (XXI, 179)
14) Kowal (XX, 30)	34) Śmiłowice (XXII, 58)
15) Kruszyn (XXII, 7)	35) Wistka (XX, 144)
16) Krzywosądz (XXI, 92—93)	36) Witowo (XXI, 106)
17) Lubień (XX, 73; XXII, 33)	37) Włocławek — św. Jan (XVIII, 77—78)
18) Lubraniec (XIX, 74)	38) Zgłowiączka (XXII, 55).
19) Mąkoszyn (XXI, 63)	
20) Modzerewo (XX, 121)	

Z tych nieco większe księgozbiory (po kilkadziesiąt książek) posiadały biblioteki w miastach kujawskich: Izbicy, Kowalu, Lubrańcu, Przedczu, Radziejowie i Służewie. Biblioteka parafialna w Piotrkowie Kuj. liczyła ok. 100 książek, w Izbicy Kuj. posiadała nawet swój katalog⁷.

Wyżej wymienione spisy sporządzone są według ówczesnych zwyczajów. A więc opis każdej pozycji podaje najwyżej autora i tytuł, często zaś tylko jeden z tych

⁶ Wyczański: Biblioteki. *Pol. sacra*. R. 6: 1953/54 z. 2 s. 114 n.

⁷ Por. Librowski: *Rozrażewski* s. 224—225.

elementów. Nierzadkie są też przypadki notowania książki pod jej tytułem obiegowym, który często nie ma nic wspólnego ani z autorem dzieła, ani z jego treścią.

Rozwiązywanie złączonych z tym problemów jest bardzo trudne. Jeśli dana książka była w powszechnym obiegu, jej rozszyfrowanie nie nastęrcza tytułu kłopotów. Gorzej jest z pozycjami mniej znanymi. Niektóre zaś z nich pozostaną chyba na zawsze intrygującą zagadką.

Drugim źródłem informacji o starych bibliotekach parafialnych jest informator Chwalewika *Zbiory polskie*. Znajdują się tam jednak jedynie wzmianki o księgozbiorach w Kłodawie i Lubrańcu. Były to dawne biblioteki zakonne, które następnie przeszły na własność parafii.

W kościele parafialnym w Kłodawie przechowywano książki po ojcach karmelitach (700 tomów)⁸.

Lubraniec ma w informatorze Chwalewika obszerniejszą notatkę, podającą w skrócie dzieje tamtejszego księgozbioru. Podobno wizytacja z 1779 r. stwierdza istnienie przy kościele licznej biblioteki⁹.

O bibliotece w Lubrańcu wspomina także w swym raporcie Bogumił Linde, który przeglądając ją w 1819 r. wybrał stąd 35 dzieł do Biblioteki Publicznej w Warszawie¹⁰.

O pozostałościach z innych starych bibliotek parafialnych donosi *Rejestracja archiwaliów i starych druków*¹¹. Została ona przeprowadzona w latach 1960—1962 i podaje stan obecny w poszczególnych parafiach. W części bibliotecznej podlegały jej jedynie stare druki i rękopisy do 1800 r.

Czy te pozostałości rzeczywiście świadczą o istnieniu dawnych bibliotek? Istnieją dwie możliwe odpowiedzi: albo księgi te znajdowały się tam od początku, albo też zostały później skądinąd tam przeniesione. Rozstrzygnięcie tej alternatywy pozostać musi prawdopodobnie w sferze życzeń.

W drukowanej relacji z rejestracji archiwaliów i starych druków znajdują się wzmianki o szczątkach następujących księgozbiorów parafialnych: w Raciążku (81 starych druków), Tuliszkowie (109), Turku (31), Łądku (61), Męce (35), Chlewie (23), Borkowie (kilkanaście) i Charłupii Małej (kilka)¹².

Jak więc widać, obecny stan bibliotek parafialnych niewiele może nam powiedzieć o ich dawnych zasobach. Dalsze badania w tej dziedzinie mają szanse powodzenia jedynie przy wykorzystaniu innego rodzaju źródeł.

2. BIBLIOTEKI PARAFIALNE NOWEGO TYPU

Od połowy XIX w. wraz z hasłami rozwijania oświaty wśród ludu, przeprowadzanymi przez rozumiejących ich potrzebę obywateli, zrodziła się myśl zakładania specjalnych bibliotek parafialnych, które by służyły głównie propagowaniu literatury zgodnej z nauką katolicką. O tworzenie takich księgozbiorów nawołuje się już w 1862 r.¹³. Zaleca się nawet duszpasterzom nabywanie gotowych zestawów książek (z kilkudziesięciu tomików) za pośrednictwem specjalnej księgarni.

Nie wiadomo, czy duchowni zapalili się mocno do tego rodzaju przedsięwzięcia.

⁸ Chwalewik: *Zbiory*. T. 1 s. 163—164.

⁹ Tamże s. 365.

¹⁰ Materiały s. 35, 67, 76.

¹¹ S. Librowski: *Rejestracja... II: Sprawozdanie z rejestracji dokonanej w latach 1961—1962*. *Arch. Bibl. Muz.* T. 6: 1963 s. 269—278.

¹² Tamże s. 277.

¹³ *Biblioteczki parafialne. Ich potrzeba i łatwy sposób powszechnego ich po parafiach urządzenia*. *Pam. rel.-moral.* Ser. 2. T. 9: 1862 s. 358—360.

Zrobili to może co światlejsi proboszczowie, reszta, jak można się domyślać, pozostawała w błogiej inercji.

Sytuacja w diecezji włocławskiej musiała być pod tym względem niezadawalająca, skoro ks. Marian Fulman, kapłan tejże, na łamach *Kroniki* gorąco zachęcał proboszczów do zakładania bibliotek parafialnych¹⁴. O to samo wołał jeszcze raz na forum ogólnokrajowym w osobno wydanej broszurze¹⁵. To pozwala się domyślać, że i w innych diecezjach nie było wiele lepiej.

Ten i temu podobne głosy¹⁶ nie poskutkowały chyba jednak należycie, skoro w całym okresie międzywojennym daje się słyszeć wołanie o zakładanie bibliotek parafialnych. Słysząc je było jeszcze długo po drugiej wojnie światowej. Informowano też o sporządzanych katalogach dla takich bibliotek¹⁷.

Przy braku innych informacji znaczące są i takie, które potwierdzają jedynie istnienie niektórych bibliotek parafialnych. Jedyne fragmentaryczny wykaz bibliotek w diecezji włocławskiej podają sprawozdania delegatów z poszczególnych dekanatów za rok 1907¹⁸. W tabelarycznym zestawieniu uwzględniono tam m.in. ilość bibliotek i czytelników w danej parafii, czasem zaznaczono liczbę tomów i ich wartość w rublach. Opublikowano jedynie dane z dekanatów włocławskiego, tureckiego, słupeckiego, piotrkowskiego, kaliskiego i konińskiego. Z tych jeden, piotrkowski, obecnie nie znajduje się w granicach diecezji włocławskiej. Nie wiadomo z jakich powodów zaprzestano ogłaszania sprawozdań z pozostałych dekanatów. Uniemożliwia to sporządzenie listy bibliotek parafialnych w diecezji włocławskiej na tej podstawie. Ponieważ wartość bibliotek w pieniądzu odnosiła się tylko do parafii dekanatu piotrkowskiego, a tenże nie został tu uwzględniony, przeto i szacunek w rublach musiał być w poniższej statystyce przeze mnie opuszczony.

Poszukiwane dane w zestawieniu tabelarycznym przedstawiają się następująco:

L.p.	Nazwa parafii	Biblioteki	Czytel-	L.p.	Nazwa parafii	Biblioteki	Czytel-
		Ilość Tomów	nie			Ilość Tomów	nie
Dekanat włocławski				Dekanat turecki			
1	Boniewo			1	Bałdrzychów	1 (obecnie poza granicami diecezji)	
2	Brześć Kuj.	1	2000	2	Boleszczyn	1	
3	Chocień	1	1000	3	Brodnia		
4	Chodecz	1	800	4	Chwalborzyce	1	
5	Dąbie			5	Dobra	1	
6	Grabkowo	1		6	Goszczanów	1	
7	Kłóbia			7	Głuchów	1	
8	Kłóбка	1		8	Grodzisko	2	1
9	Kłotno	1	1	9	Jeziorsko	1	1
10	Kowal	1	400	10	Kowale Pańskie		
11	Kruszyn	1	1	11	Lisków	5	
12	Lubień	1	1	12	Malanów	1	
13	Lubomin			13	Miłkowice		
14	Lubraniec	2	1	14	Niemysłów	1	
15	Przedecz	1		15	Niewiesz	1	
16	Śmiłowice			16	Pęczniew		
17	Wieniec	1	900	17	Psary	1	
18	Wistka			18	Skęczniew		
19	Włocławek	2	1	19	Śpicimierz		
20	Zgłowiączka			20	Świnice		
21	Białotarsk						
22	Duninowo						

¹⁴ [M. Fulman] Ks. F.M.: Zakładajmy biblioteki parafialne! *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 1: 1907 nr 1 s. 20—26, nr 2 s. 52—58, nr 3 s. 95—102.

¹⁵ M. Fulman: Biblioteki parafialne. Ich potrzeba, zakładanie i prowadzenie. Warszawa 1907.

¹⁶ Z Kurii diecezjalnej. *Kron. Diec. Włoc. R.* 52: 1928 nr 2 s. 30.— Rozporządzenia diecezjalne. Tamże. Nr 10 s. 163.

L.p.	Nazwa parafii	Biblioteki Ilość Tomów	Czytel- nie	L.p.	Nazwa parafii	Biblioteki	Czytel- nie
21	Tokary	1		14	Góra		
22	Turek	1		15	Iwanowice		
23	Uniejów	1		16	Kalinowa		
24	Wartkowice	1 (obecnie poza granicami diecezji)		17	Kalisz — NMP		
				18	Kalisz — Mikołaja	1	1
25	Wielenin	1		19	Kokanin		
26	Wilamów	1		20	Kościelec		
	Dekanat słupecki			21	Kościelna Wieś		
1	Budzisław Kośc.			22	Kosmów		
2	Ciążeń			23	Koźminek	1	400
3	Cienn			24	Opatówek	1	1
4	Dobrosołowo			25	Pamięcin	1	
5	Giewartów			26	Piątek W.		
6	Grodzic			27	Przespolew	1	2
7	Kazimierz Bisk.			28	Rajsko		
8	Kleczew	1		29	Rychnów		
9	Królików	1		30	Staw		
10	Ląd			31	Stawiszyn		
11	Lądek	1		32	Tłokinia		
12	Młodojewe	2		33	Tykadłów		
13	Ostrowite			34	Zbiersk		
14	Pyzdry	1			Dekanat koniński		
15	Skulsk	1	1	1	Golina		
16	Słupca	1	1	2	Gosławice	1	
17	Samarzewo	1		3	Grabienice	1	
18	Szymanowice	1		4	Grochowy		
19	Trąbczyn	1	1	5	Grzymiszew		
20	Wilczyn	1		6	Kawnice	1	
21	Zagórów	1		7	Konin		
22	Złotków	1		8	Kramsk	1	
	Dekanat kaliski			9	Krzymów		
1	Blizanów			10	Kuchary Kośc.		
2	Błaszki	1	1	11	Licheń	1	
3	Borków			12	Łusiec		
4	Brudzew			13	Morzysław		
5	Cheimce			14	Myślubórz		
6	Chlewo			15	Ostrowąż		
7	Chocz	1		16	Rusocice	1	
8	Dębe	1	180	17	Rychwał		
9	Dobrzec			18	Rzgów		
10	Dzierzbin			19	Ślesin		
11	Giżyce			20	Sławsk		
12	Godziesze W.			21	Stare Miasto		
13	Goliszew			22	Tulisków		
				23	Wyszyna	1	

Na ogólną liczbę 127 parafii w pięciu przedstawionych dekanatach 66 z nich, tj. około 52% nie miało wcale bibliotek (jeżeli weźmie się pod uwagę jedynie ten spis). Dane te nie upoważniają do wnioskowania o ilości bibliotek parafialnych w innych dekanatach, ponieważ w różnych okolicach sprawa ta przedstawia się rozmaicie. W dekanacie włocławskim parafie nie posiadające bibliotek stanowiły ok. 41% ogólnej liczby, w tureckim — ok. 23%, w słupeckim — ok. 41%, w kaliskim — ok. 76,5% i wreszcie w konińskim ok. 65%.

Jeżeli chodzi o wielkość zasobu, to żaden z podanych nie przekraczał 2000. W wielu zaś wypadkach nie podano w ogóle, ile tomów dana biblioteka posiadała. Stąd też nie można mieć nawet przybliżonego pojęcia o przeciętnej wielkości tych księgozbiorów.

O rodzaju i treści książek w tych bibliotekach możemy wnioskować z pewną dozą prawdopodobieństwa na podstawie katalogu książek drukowanego m. in.

w *Kronice Diecezji Kujawsko-Kaliskiej*. Wskazuje on na ogromną przewagę literatury religijnej i beletrystycznej¹⁹.

W kilku miejscowościach podano więcej niż jedną bibliotekę: w Lubrańcu, Włocławku, Grodzisku i Młodojewie po dwie, w Liskowie zaś aż pięć. Można się domyślać, że były to księgozbiory podręczne działających stowarzyszeń religijnych w tych parafiach.

Po kilka wierszy druku otrzymały biblioteki parafialne uwzględnione przez informator E. Chwalewika. Na terenie diecezji włocławskiej znajdują się następujące: w Brześciu Kujawskim²⁰, Liskowie²¹ i Lubrańcu²².

Oprócz tego Bibliotece Parafialnej w Brześciu Kuj. poświęca nieco miejsca ks. Stefan Kuliński w monografii tego miasteczka²³. Notatka obejmuje dzieje tej biblioteki od 1902 r. Poza tym dotyczy głównie jej działalności.

Informację powyższą powtórzył kilkanaście lat później w streszczeniu Tadeusz Kieloch²⁴.

O bibliotece i czytelnicy w Liskowie wspomniano w opracowaniach monograficznych tej wsi i parafii. Więcej miejsca poświęca temu tematowi Maria Moczyłowska²⁵.

ROZDZIAŁ CZWARTY

KSIEGZOZBIORY PERSONALNE

Duchowni dla sprawowania służby Bożej musieli mieć przynajmniej księgi liturgiczne. Stąd związek ich z książką wypływał niejako w sposób konieczny z ich zadań zawodowych. Dość wcześnie potrzebę tę zauważyły synody i mocno ją podkreśliły. „Rozporządzenia synodu w Budzie z roku 1279, które obowiązywały także duchowieństwo polskie, dotyczą między innymi jego lektury. Według tych ustaw synodalnych duchowieństwo parafialne, aby mogło sprawować obowiązki nauczania w swych parafiach powinno było posiadać: *Historiam s. Adalberti*; *libros in quibus possint tam diurnum quam nocturnum officium celebrare*; *manuale*, *ubi continetur ordo baptismi, catechismi, extremae unctionis et huiusmodi*”¹.

Na gruncie polskim też zobowiązano ustawami synodalnymi duchownych do posiadania odpowiednich książek.

Synod prowincjalny z 1572 r. ujmuje tę sprawę dość szeroko i dokładnie. Kapłani tak świeccy jak i zakonni zobowiązani są mieć — „Oprócz *Starego i Nowego Testamentu* następujące dzieła świętych: Cypriana, Atanazego, Grzegorza, z Nazjanzu, Bazylego, Chryzostoma, Hilarego, Augustyna, Ambrożego, Hieronima, Grzegorza Wielkiego i Leona; w przeciwnym razie powinni mieć przynajmniej:

¹⁷ Biblioteka parafialna. Tamże. R. 44: 1957 nr 9 s. 246.

¹⁸ Sprawozdania delegatów od komitetów dekanalnych. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 1: 1907 nr 4 s. 127—128, nr 5 s. 165—166, nr 6 s. 192—193.

¹⁹ Katalog książek odpowiednich dla bibliotek parafialnych. Tamże. R. 1: 1907 nr 1 s. 31—32, nr 4 s. 134—136, nr 5 s. 167—168, nr 6 s. 199—200; r. 2: 1908 nr 1 s. 30—32.

²⁰ Chwalewik: *Zbiory*. T. 1 s. 35.

²¹ Tamże s. 344.

²² Tamże s. 365.

²³ S. Kuliński: *Monografia Brześcia Kujawskiego*. Włocławek 1935 s. 108.

²⁴ T. Kieloch: *Dzieje miasta i regionu w latach 1793—1918*. W: *Monografia Brześcia Kujawskiego*. Pr. zbior. pod red. B. Głębowicza. Włocławek 1970 s. 87.

²⁵ M. Moczyłowska: *Wieś Lisków*. Kalisz 1913 s. 120—124.

¹ M. Hornowska, H. Żdżitowiecka-Jasieńska: *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*. Warszawa 1947 s. 64—65.

Homilie na niedziele i święta całego roku, księgi sakramentów, graduał, kanony pokutne, psalterz w tłumaczeniu św. Hieronima, *Rationale divinatorum officiorum*, statuty prowincjalne stare i nowe”².

W diecezji włocławskiej również istniały przepisy synodalne o obowiązku posiadania przez duchownych odpowiednich ksiąg. Ustawa synodalna bpa Mikołaja Kurowskiego polecała kaznodziejom sprawić sobie książki, z których by mogli czerpać kazania: „Item quod praedicient, et infra annum libros habeant a die publicationis praesentium, de quibus praedicare poterint”³.

W statutach synodalnych bpa Zbigniewa Oleśnickiego z 1477 r. nakazano, aby wizytatorzy sprawdzali księgi kaznodziejskie, czy są wolne od błędów⁴. W dziesięć lat później powtórzono to samo w statutach bpa Piotra z Bnina⁵.

W XVI w. sprawą tą zajmowały się cztery synody w latach: 1516, 1568, 1586 i 1598⁶. Posiadamy też pięć wzmianek z wieku XVII⁷.

W czasie wizytacji zazwyczaj sprawdzano wprowadzanie tych wytycznych w życie. Wizytatorzy mieli obowiązek zbadać, czy duchowni posiadają odpowiednie księgi. Tak np. bp J.I. Rybiński przeprowadzając wizytację pyta „o księgi osobiste proboszcza, jak: brewiarz, *Nowy i Stary Testament*, komentarz do Pisma św., katechizm, teologię dogmatyczną, moralną, ascetyczną i inne”⁸.

O wskazówkach wspomnianego ordynariusza odnośnie księgozbiorów księży pisze także ks. Ignacy Subera w artykule pt. *Prawno-kościelna działalność biskupa Józefa Rybińskiego*⁹.

Jest więc prawie pewne, że wszyscy duchowni posiadali jakieś książki. Trudno jednak odpowiedzieć na pytanie, ile ich mieli i jakie to były książki. Nawet o dużych księgozbiorach, i to wysoko postawionych przedstawicieli duchowieństwa, rzadko przetrwały do naszych czasów chociażby drobne wzmianki. Cóż dopiero mówić o niepozornych bibliotekach niższych duchownych. Nie wszyscy jednak posiadacze księgozbiorów są w tak złej sytuacji. Są to przede wszystkim ci, którzy książki swoje ofiarowali jakimś większym bibliotekom, np. kapituły katedralnej, czy też seminarium duchownego. Wzmianki o ich darach zostały zanotowane w aktach kapitulnych lub seminaryjnych i wykorzystane przez późniejszych badaczy w ich opracowaniach na temat poszczególnych bibliotek. Dzięki temu można sporządzić listę osób, których księgozbiory znalazły swe potwierdzenie w druku.

Ofiarodawcami na rzecz Biblioteki Kapituły Katedralnej we Włocławku byli duchowni:

Paweł z Łyczek, archidiakon (1499),
Krzysztof z Kurozwęk, bp (1513),
Aleksander Myszyński, bp (1542),
Marek Wysocki (1592),
Jan Sikorski (1600),
Hieronim Rozrażewski, bp (1600),
Łukasz Bratkowski (1608),
Franciszek Łacki, bp (1618),

Marcin Protficz,
Benedykt Dąbrowski, opat cystersów
z Oliwy (1718),
Andrzej Jan Sokołowski (1729),
Paweł Gostomski, archidiakon (1732),
Bonifacy Szembek (1753),
Stefan Sumiński, archidiakon (1771),
Kasper Sokołowski,

² *Decretales summorum pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dioecesanarum regni eiusdem ad summam collectae [...]* Ed. Z. Chodyński et E. Likowski. T. 1. Posnaniae 1883 s. 293.

³ *Statuta synodalia Dioecesis Wladislavlensis et Pomeraniae. Coll. et ed. Z. Chodyński. Varsaviae 1890 s. 5.*

⁴ Tamże s. 20.

⁵ Tamże s. 23.

⁶ Tamże s. 31, 57, 70, 98, 107, 145, 148—149.

⁷ Tamże s. 154, 159, 170, 183, 186.

⁸ *Wysocki: Rybiński* s. 62.

⁹ *Pol. sacra. R. 9: 1957 nr 4 s. 165.*

Bazyli Złocki, archidiakon (1780),
 Józef Niewieściński (1788, 1816),
 Karol Pollner, bp (1887),
 Zenon Chodyński,

Stanisław Chodyński,
 Jan Śliwiński,
 Franciszek Stopierzyński,
 Leon Michalski¹⁰.

Trudno jednak ocenić wielkość księgozbiorów wymienionych wyżej osób, ponieważ pozycje przekazane Bibliotece Kapituły Katedralnej nie były jedynymi ich książkami. Coś na ten temat można by wnioskować z faktu, że po zmarłym bez testamentu kanoniku Bonifacym Szembeku Biblioteka Kapitulna zyskała 48 książek, a kanonik Kasper Sokołowski zostawił po sobie 60 rozmaitych dzieł¹¹.

Jeszcze trudniej powiedzieć coś o zawartości treściowej tych księgozbiorów. Dzięki ks. Chodyńskiemu posiadamy w czterech wypadkach spisy przekazanych książek Aleksandra Myszyńskiego (22 pozycje)¹², Franciszka Łackiego¹³, Benedykta Dąbrowskiego¹⁴ oraz Bonifacego Szembeka¹⁵. Porównanie tych spisów możliwe byłoby jedynie po rozwinięciu skrótowych tytułów i identyfikacji poszczególnych pozycji. Interesująca powinna być konfrontacja książek po B. Szembeku i B. Dąbrowskim (przedstawiciele kleru diecezjalnego i zakonnego).

Jako ofiarodawcy do Biblioteki Seminarium Duchownego we Włocławku zapisałi się duchowni:

Teodor Zaporski (1660),
 Chryzostom Zakowski (1720),
 Stanisław Pagaczewski (przed 1830),
 Józefat Besler, proboszcz w Choczcu (1862),
 Antoni Dągowski (1856),
 Józef Pawlicki (1868),
 Antoni Zagórowski (1881),
 Wincenty Nowacki, proboszcz w Gidlach (1884),
 Mikołaj Trudniewski (1894),
 Jan Trojanowski, proboszcz w Zagórowie (1900),

Aleksander Wiszniewski, proboszcz w Męce (1901),
 Kazimierz Gawroński, proboszcz w Dąbiu (1901),
 Józef Jezierski, proboszcz w Dłutowie (1901),
 Aleksander Bereśniewicz, bp (1902),
 Henryk Kossowski, bp (1903),
 Zenon Chodyński,
 Stanisław Chodyński,
 Józef Kozłowski,
 Jan Chyliczkowski, administrator w Brześciu Kuj. (1902)¹⁶.

Nie można określić, poza dwoma wypadkami, ilości książek zawartych w księgozbiorach wymienionych posiadaczy, a to z powodu braku jekichkolwiek informacji w tym względzie. Tym bardziej nie da się ustalić, jakie dziedziny wiedzy one reprezentowały.

Wszelkie inne informacje o księgozbiorach personalnych zostaną uwidocznione poniżej.

Po tym omówieniu ogólnym należy przejść do przedstawienia księgozbiorów poszczególnych osób. W pierwszej części zostaną ukazane biblioteki biskupów, w drugiej zaś — pozostałych duchownych.

1. KSIĘGOZBIORY BISKUPÓW

Pierwszym biskupem-sufraganem diecezji włocławskiej, o którego księgozbiore dochowała się drobna notatka, jest Walerian z Werklawy, czy raczej z Warszawy (1546—1548). Zawdzięczamy ją ks. S. Chodyńskiemu, który pisząc o biskupach

¹⁰ Zestawiono na podstawie — Chodyński: Biblioteka s. 12—19.

¹¹ Tamże s. 17.

¹² Tamże s. 13.

¹³ Tamże s. 15—16.

¹⁴ Tamże s. 16—17.

¹⁵ Tamże s. 71—73.

¹⁶ Wyliczono na podstawie — Chodyński: Seminarium s. 280—288.

sufraganach włocławskich zamieścił notatkę o dwóch dziełach z jego księgozbioru przechowywanych w Bibliotece Seminarystycznej¹⁷.

Pierwszym z ordynariuszy jest Maciej Drzewicki (1513—1531), który później przeszedł na stolicę gnieźnieńską. Ten biskup humanista posiadał zaznaczony w wielu pozycjach bogaty księgozbiór. Zachowały się także jego exlibrisy¹⁸. Nie doczekał się on jednak osobnego opracowania. Jest to zresztą bardzo trudne ze względu na brak jakiegokolwiek spisu posiadanych przez Drzewickiego książek. Pewne rezultaty mogłoby dać przebadanie pod tym kątem Biblioteki Kapitulnej Gnieźnieńskiej.

O księgozbiornie bpa Drzewickiego wspomnają K. Dobrowolski¹⁹ i L. Grzebień²⁰.

Kilka razy notowany jest w literaturze księgozbiór bpa Stanisława Karnkowskiego (1567—1581), który przechodząc w 1581 r. do Gniezna, książki swoje przekazał fundowanemu przez siebie jezuitom w Kaliszu. Informacje o tym znajdują się u F. Radziszewskiego²¹, S. Chodyńskiego²², W. Wittya²³, J. Grycza²⁴ oraz L. Grzebienia²⁵.

Pełnego opracowania doczekała się jedynie biblioteka jego następcy na stolicy włocławskiej, bpa Hieronima Rozrażewskiego (1581—1600).

Pierwsze zapiski źródłowe — to fragmenty testamentu tego biskupa²⁶. Następne znajdują się w *Korespondencji Hieronima Rozrażewskiego*, wydanej przez ks. Pawła Czaplewskiego²⁷. Tutaj informacji o książkach jest zbyt wiele, by można je było wszystkie wymieniać. Wystarczy odesłać do hasła „książki” w załączonym tam indeksie rzeczowym²⁸.

Najbardziej istotne źródło do omawianej biblioteki — to inwentarz ksiąg przekazanych jezuitom gdańskim, sporządzony 23 maja 1600 r. Publikowany on jest po raz pierwszy w pracy ks. L. Grzebienia²⁹. Trzeba jednak gwoli ścisłości zaznaczyć, że pierwszy wiadomość o istnieniu tego spisu podał ks. Ignacy Polkowski w krótkim artykule sprawozdawczym, który swoim tytułem wcale nie wskazuje na zawartą tam treść³⁰.

Wymieniony wyżej artykuł ks. Polkowskiego stanowi też pierwszą próbę przedstawienia księgozbioru H. Rozrażewskiego w oparciu o inwentarz jego książek. Pró-

¹⁷ S. Chodyński: Biskupi sufragani włocławscy. Włocławek 1906 s. 34.

¹⁸ K. Piekarski: Przyczynki do dziejów polskiego exlibrisu. *Exlibris*. [Z.] 5: 1924 s. 1—4.— W. Pocięcha: Drugi egzemplarz exlibrisu Macieja Drzewickiego z 1516 r. *Silva Rerum*. T. 3: 1927 z. 11/12 s. 168—173.

¹⁹ K. Dobrowolski: Studia nad kulturą naukową w Polsce do schyłku XVI stulecia. *Nauka pol.* T. 17: 1933 s. 37.

²⁰ L. Grzebień: Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542—1600). *Arch. Bibl. Muz.* T. 22: 1971 s. 73.

²¹ Radziszewski: Wiadomość s. 22.

²² Chodyński: Seminarium s. 279.

²³ W. Wittyg: Ekslibrisy bibliotek polskich. T. 1. Warszawa 1903 s. 13—14.

²⁴ J. Grycz: Historia bibliotek w zarysie. Warszawa 1949 s. 66.

²⁵ Grzebień: Biblioteka s. 73.

²⁶ Testamentum olim reverendissimi domini Hieronymi comitis a Rozdrażow, episcopi Wladislaviensis. W: *Monumenta historica Dioeceseos Wladislaviensis*. [F.] 2. Wladislaviae 1882 s. 11—12, 14—15.— Notatkę o tym testamencie podał S. Chodyński (Testament Hieronima hr. Rozrażewskiego, biskupa włocławskiego z r. 1599. *Prz. katol.* R. 21: 1883 s. 509—513).

²⁷ *Korespondencja Hieronima Rozrażewskiego*. Wyd. P. Czaplewski. T. 1—2. Toruń 1937—1939.

²⁸ Tamże. T. 1 s. 493, t. 2 s. 620.

²⁹ Grzebień: Biblioteka s. 121—123.

³⁰ I. Polkowski: Jeszcze o testamencie biskupa Hieronima Rozrażewskiego. *Prz. katol.* R. 22: 1884 s. 473—474.

buje w nim autor podzielić je według formatu (in folio, 4°, 8°). Wypisuje też bardziej interesujące jego zdaniem pozycje i próbuje dać ich uzupełniony opis bibliograficzny (uzupełnienia podaje w nawiasach). Dotyczą najczęściej autora dzieła oraz jego miejsca i roku wydania.

Podobnym studium jest artykuł ks. P. Czaplewskiego pt. *Hieronim Rozrażewski a książka*³¹. Po przedstawieniu własnego dorobku piśmienniczego biskupa-bibliofila opisuje książki, jakie posiadał on z poszczególnych dziedzin wiedzy (prawo, historia, ascetyka, liturgika i rytuał, apologetyka i polemika religijna, medycyna oraz inne). Pisze też o sposobie zdobywania książek i o ich rozpowszechnianiu przez biskupa, co u wielkich bibliofilów jest raczej rzadkością. Próbuje też zidentyfikować miejsca, skąd napływały dzieła do księgozbioru. Wszystkie te wypowiedzi (prawie każde zdanie) udokumentowane są bogato cytatami z korespondencji Rozrażewskiego (ok. 113 przypisów). Taka znajomość jej nie powinna dziwić u ks. Czaplewskiego, który przecież musiał ją dokładnie przejrzeć, przygotowując do druku.

O bibliotece bpa H. Rozrażewskiego wspomina także ks. S. Librowski³². Omówił tam autor następujące sprawy: spis książek z 1600 r., ilość książek w bibliotece, dziedziny wiedzy w niej reprezentowane, pozostałe do dziś egzemplarze (przechowywane w Bibliotece Seminaryjnej we Włocławku).

Najobszerniejszym jednak i najpełniejszym opracowaniem omawianego księgozbioru jest rozprawa ks. Ludwika Grzebienia pn. *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542—1600)*³³. Tam też w spisie bibliograficznym można znaleźć wszystkie inne opracowania tego tematu.

Oprócz zagadnień wstępnych autor poruszył następujące problemy: formowanie się biblioteki, jej zasób ukazany od strony ilości tomów i poszczególnych dziedzin, a także od strony narodowości. Przedstawia też dalsze losy księgozbioru. Komentarze polegają na podaniu, o ile to możliwe, pełnego opisu bibliograficznego dzieła, które w wykazie sygnowane jest zazwyczaj jedynie autorem i tytułem, a czasem tylko jednym z tych elementów.

Bardzo interesującą częścią pracy jest ta, która szereguje pozycje z biblioteki Hieronima Rozrażewskiego według poszczególnych dziedzin wiedzy. Samo takie klasyfikowanie, jakkolwiek nastęrcza piszącemu wiele trudności, a czytającemu wydaje się czasem dyskusyjne, daje jednak pewien wgląd w zainteresowania posiadacza księgozbioru. W dalszej perspektywie można by na takich podstawach usiłować coś powiedzieć o stanie umysłowości, wykształceniu i zainteresowaniach ówczesnych dostojników kościelnych. Przy klasyfikacji np. biblioteki Hieronima Rozrażewskiego daje się zauważyć nastawienie tego biskupa z jednej strony w kierunku problemów prawnych, z drugiej zaś w kierunku zagadnień historyczno-polemicznych. Zauważamy w jego księgozbiornie dzieła, które były naturalnym wynikiem wykształcenia i urzędu biskupa, bądź też miały związek z jego humanistyczną postawą życiową³⁴.

Wypada na koniec zanotować księgozbiór bpa Antoniego Sebastiana Dembowskiego (1752—1762). Na ślad jego istnienia naprowadza urywek z monografii ks. Jana Koceniaka poświęconej temu biskupowi³⁵. Notatka ta jest typu jedynie informacyjnego.

³¹ *Silva Rerum*. T. 8/9: 1938/1939 z. 1/2 s. 9—15.

³² Librowski: Rozrażewski s. 220—222.

³³ Zob. przyp. 20.

³⁴ Grzebień: Biblioteka s. 95.

³⁵ J. Koceniak: Antoni Sebastian Dembowski, biskup włocławski i pomorski. San-domierz 1953 s. 207.

2. KSIĘGOZBIORY INNYCH DUCHOWNYCH

Wątpliwe, czy znajdują tu odzwierciedlenie najważniejsze i najbardziej zasobne księgozbiory. Los pod tym względem lubi płać figle. Czasem zostają ślady po jakimś zjawisku czy wydarzeniu, które według naszego sposobu oceniania uważamy za mało ważne, podczas gdy giną ślady po tym, o czym chcielibyśmy najwięcej wiedzieć, uważając to za bardzo ważne. Pocieszając się jednak stwierdzeniem, że wszystko jest ostatecznie względne, zajmijmy się tym, co pozostało, dając nam możliwość poznania choćby we fragmentach księgozbiorów księży.

Pierwszy chronologicznie jawi swą obecność w druku księgozbiór kanonika-medyka wrocławskiego Mikołaja Wodki z Kwidzyna, zwanego Abstemiusem (†1494), którego tradycja wrocławska łączy z Mikołajem Kopernikiem. Ludwik Antoni Birkenmajer w monografii o nim³⁶ pisze też o jego księgozbiorze (i pewnych jego księgach), który w znacznej części otrzymał w spadku Maciej Drzewicki; reszta przypadła w udziale innym różnym osobom³⁷, o czym ma także świadczyć Kallimach w swym piśmie: *Philippi Callimachi experientis praefatio in somniarum Leonis Tusci phylosophi ad illustrem Laurentium Petri Francisci de Medicis*.

Zbiór wiadomości dziejów medycyny dotyczących przekazuje informację o książkach oficjała gdańskiego Urbana Velicha³⁸.

Pokażnym księgozbiorem, jak twierdzi ks. S. Librowski³⁹, mógł się poszczycić kanonik wrocławski i przyjaciel bpa H. Rozrażewskiego Kasper Lindener (†1611).

O księgozbiorze ks. Władysława Kubickiego, który w latach 1899—1907 był profesorem w Seminarium Wrocławskim, komunikuje informator E. Chwalewika⁴⁰. Była to biblioteczka tematyczna z zakresu historii Kościoła i archeologii.

Notatkę o księgozbiorze ks. Idziego Radziszewskiego (1871—1922) można znaleźć w artykule biograficznym o nim autorstwa W. Nowodworskiego⁴¹. Później stał się on własnością Biblioteki Uniwersyteckiej KUL.

Kilku wzmianek doczekał się duży księgozbiór ks. Jana Sobczyńskiego (1861—1942), od 1901 r. proboszcza parafii św. Mikołaja w Kaliszu. Pierwszą informacją o tym zbiorze służy E. Chwalewik w *Zbiorach polskich*⁴². Był to, według tych danych, zbiór z dużą ilością książek dotyczących historii Kalisza (cały liczył ok. 5000 tomów).

O tymże księgozbiorze informuje ks. W. Pogorzelski w swym pamiętniku, który ocenia go jednak na 12000 tomów⁴³.

Powołując się na Chwalewika, pisze o bibliotece Jana Sobczyńskiego ks. S. Librowski⁴⁴. Nieco szerzej omówił go wspomniany autor w artykule biograficznym poświęconym ks. Sobczyńskiemu⁴⁵. Poruszane w nim zagadnienia to: wielkość księgozbioru (10—15 tys. tomów), jego zawartość, pochodzenie, exlibris, losy zbioru po śmierci jego posiadacza w czasie ostatniej wojny. Jest to, jak dotychczas, najobszerniejsza notatka o tym księgozbiorze.

³⁶ L. A. Birkenmajer: Mikołaj Wodka z Kwidzyna zwany Abstemiusem, lekarz i astronom polski XV-go stulecia. Toruń 1926.

³⁷ Tamże s. 116—119.

³⁸ Chodyński: *Analecta* s. 14 przyp. 2.

³⁹ Librowski: *Rozrażewski* s. 224.

⁴⁰ Chwalewik: *Zbiory*. T. 2 s. 233.

⁴¹ Nowodworski: *Radziszewski* s. 37.

⁴² Chwalewik: *Zbiory*. T. 1 s. 139—142.

⁴³ Pogorzelski: 43 lata s. 177.

⁴⁴ Librowski: *Archiwum. Kron. Dłoc. R.* 52: 1958 s. 256.

⁴⁵ S. Librowski: *Książka Jan Nepomucen Sobczyński (1861—1942)*. *Arch. Bibl. Muz.* T. 2: 1961 s. 324—325.

Już tylko gwoli kompletności należy zarejestrować drobne notatki w artykule Kazimierza Ślaskiego⁴⁶, w pracy J. Wojtkowskiego⁴⁷ oraz w notce biograficznej o Janie Sobczyńskim w *Kalendarzu Ziemi Kaliskiej na 1958 r.*⁴⁸

Istnienie księgozbioru ks. Ignacego Przybylskiego można stwierdzić, opierając się na fragmencie pracy biograficznej o nim autorstwa Adama Chodyńskiego⁴⁹.

Znikomą notatkę, dzięki wyżej wspomnianemu pamiętnikowi ks. W. Pogorzelskiego, posiada także księgozbiór ks. Jana Żaka, ówczesnego proboszcza w Szadku⁵⁰.

Z powyższego widać, że tylko kilkanaście księgozbiorów osób duchownych znalazło swe potwierdzenie w drukach, a czasem parę słów omówienia. Wiele innych, które z pewnością istniały, ginie w pomroce dziejów. Czy wiele z nich zostanie ujawnionych, pokażą, być może, przyszłe poszukiwania.

ROZDZIAŁ PIĄTY

POSTULATY BADAWCZE

Dotychczasowy przegląd literatury na temat bibliotek diecezji włocławskiej pozwolił na zorientowanie się w stanie badań w tej dziedzinie. Ogólnie trzeba stwierdzić, że nie jest on zadawalający. Dorobek piśmienniczy obejmuje, oprócz jednego opracowania całkowicie poświęconego Bibliotece Kapituły Katedralnej, wyłącznie drobne artykuły lub fragmenty z większych prac marginesowo tylko dotyczących bibliotek.

Wiele zatem pozostało jeszcze tematów zupełnie lub prawie zupełnie nie ruszonych. Pozostają one jako zadanie badawcze na przyszłość.

Nie można pozwolić, by leżały one odłogiem. Opracowywanie zaś dorywcze mogłoby wprowadzić zamieszanie. Dlatego też wydaje się pożyteczną i konieczną rzeczą naszkicować plan, według którego winno przebiegać dalsze badanie nad księgozbiorami diecezji włocławskiej. Program ten zostanie poniżej przedstawiony osobno odnośnie wydawnictw źródłowych, opracowań historycznych oraz sprawozdań z działalności bibliotek.

1. WYDAWNICTWA ŹRÓDEŁ

Na pierwszym miejscu w tej dziedzinie należy postawić potrzebę publikacji dawnych katalogów bibliotecznych. Dają one możliwość poznania księgozbioru w czasie, w którego dany spis pochodzi.

Publikowanie jednak katalogu jedynie w postaci, w jakiej został sporządzony pierwotnie, nie rozwiązuje sprawy. Należy jednocześnie, korzystając z dostępnych pomocy (np. katalogów inkunabułów, starych druków), odtworzyć pełny opis bibliograficzny danej pozycji. Dawne bowiem katalogi i spisy podają tylko opis skrócony do niezbędnych elementów. Więcej danych bibliograficznych posiadają dopiero katalogi z XIX w.

W planowaniu publikacji może być brane pod uwagę ogłoszenie katalogów Bi-

⁴⁶ K. Ślaski: *Kaliskie towarzystwa kulturalno-oświatowe. W: Osiemnaście wieków Kalisza. T. 2. Kalisz 1961 s. 339.*

⁴⁷ Wojtkowski: *Głosy s. 4.*

⁴⁸ Jan Sobczyński. *W: Kalendarz Ziemi Kaliskiej 1958. Kalisz 1958 s. 62.*

⁴⁹ A. Chodyński: *Ks. Ignacy Przybylski, rektor szkół poznańskich, plockich i kaliskich. Kalisz 1876 s. 9.*

⁵⁰ Pogorzelski: 43 lata s. 180.

blioteki Katedralnej we Włocławku, Kolegiackiej w Kaliszu (może także innych bibliotek kolegiackich) oraz Seminaryjnej we Włocławku. Spisy książek bibliotek parafialnych, zawarte w aktach wizytacyjnych, są niewielkie i przeważnie niepełne. Z tego względu można by je umieścić w zapiskach dotyczących bibliotek. Katalogów zaś księgozbiorów personalnych, poza spisem książek bpa H. Rozrażewskiego, który został już opublikowany, nie posiadamy.

Z 11 katalogów Biblioteki Kapitulnej we Włocławku zachowało się do naszych czasów dziewięć, w tym jeden (z lat 1727/28) uwzględnia tylko kilka rękopisów historycznych, reszta zaś jego objętości poświęcona jest archiwaliom. Katalog z 1890 r. jest także niekompletny i w dodatku sporządzony niefachowo, nie ma zatem potrzeby jego publikacji. Spisy z lat 1590, 1594, 1827 zostały ogłoszone drukiem w *Bibliotece Kapituły Katedralnej*. Przedrukowano je tam bez koniecznego komentarza. Dlatego nadal aktualna jest potrzeba uzupełnienia tego braku.

Nie opublikowane pozostają katalogi z lat 1745, 1760, 1816 i 1840. Te dwa ostatnie są bliźniaczo podobne do drukowanego już spisu z 1827 r.

Katalog z 1745 r. znajduje się w księdze rękopiśmiennej pochodzącej z Archiwum Kapituły Włocławskiej, która obecnie znajduje się w Bibliotece Ossolińskich we Wrocławiu (Manuscripta Institutii Ossoliniani I. 5185). Przedtem była w posiadaniu Adriana Krzyżanowskiego, profesora Uniwersytetu Warszawskiego († 1852). W Ossolineum nadano jej tytuł *Inventarium Archivi Capituli Vladislaviensis*. (Ks. Stanisław Librowski, dyrektor Archiwum Diecezjalnego we Włocławku uzasadnia, że właściwy tytuł winien brzmieć: *Compendium de Capitulo, eiusque statutis atque Archivo et Bibliotheca*).

Księga ta in quarto (Ossolineum dało 8°) liczy 312 stron ponumerowanych w drugiej połowie XIX wieku. Oprawa w półskórek ciemnozielony, tekturę i ciemnozielony marmurek — z drugiej połowy XIX w. Na grzbiecie złożonymi literami wyciśnięto: *Archivum dioecesis Vladislaviensis. Ms 1749*. Jest to oprawa seryjna jakiejś prywatnej biblioteki. Przy oprawie książka została mocno obciążona.

Składa się ona z dwóch części: starszej wykonanej przed rokiem 1743 (do s. 276) i nowszej pisanej w 1743 i 1745 (s. 279—312) na papierze szerszego formatu.

Spis książek pt. *Catalogus librorum in Archivo venerabilis Capituli Vlad. existentium* znajduje się na s. 145—179. Ułożono go według następujących działów: libri sacri in folio (39 pozycji), sancti patres (7), interpretes (3), concionatores (23), libri spirituales (27), theologi speculativi (17), theologi morales (17), libri liturgici (9), libri canonici (108), libri iuridici (80), concilia (15), libri controversistici (10), historici sacri (6), historici profani (67), philosophi (22), scholastici (18), medici (4), libri variarum linguarum (55), kilkadziesiąt książek przybyłych po śmierci kanonika Gniazdowskiego.

Podobny schemat posiada spis książek Biblioteki Kapituły Katedralnej z 1760 r., który znajduje się w księdze zawierającej akta wizytacji katedry, przeprowadzonej przez bpa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego w tymże roku. Księga ta znajduje się w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku w dwóch egzemplarzach. Jeden jest formatu in quarto, drugi ma wymiary 27×42 cm.

Katalog książek (wyjmując mszały) znajduje się w pierwszym egzemplarzu na s. 147—166, w drugim zaś na s. 125—140. W obydwóch książki podzielone są na następujące działy: libri sacri in folio (39 poz.), sancti patres (7), interpretes (3), concionatores (23), libri spirituales (27), theologi speculativi (17), theologi morales (16), libri liturgici (9), libri canonici (109), libri iuridici (80), concilia (15), libri controversistici (10), historici sacri (6), historici profani (66), philosophi (22), scholastici (18), medici (4), libri variarum linguarum (55), libri manuscripti in variis

materiis publicis (12), libri, qui accesserunt post fata P.R. Bonifacii Szembek (24). Numeracja w każdym dziale zaczyna się od początku. Nie zauważa się żadnych różnic w spisach książek w obódwóch egzemplarzach. Na marginesach i między wierszami dostrzega się zaznaczenia, uzupełnienia i poprawki, które świadczą o późniejszym korzystaniu z wyżej przedstawionego katalogu.

Księgi, w których znajdują się dopiero co omówione katalogi, nie były znane wydawcy w okresie drukowania pracy o Bibliotece Kapituły Katedralnej. Ich istnienie wyszło na jaw dopiero później, po rewindykacji książek około r. 1958. Dlatego też o katalogach tych nie ma żadnej wzmianki w pracy ks. S. Chodyńskiego.

Katalogi bibliotek kapituł kolegiackich nie były dotychczas nigdzie publikowane. Należy ich zaś szukać w księgach wizytacyjnych.

Spisy książek Biblioteki Seminarium Duchownego we Włocławku są mniejszej wartości, pochodzą bowiem z późniejszego okresu. Pierwszy taki zestaw datuje się na 1825 r. Umieszczony jest w specjalnej księdze podłużnego formatu o wymiarach 20×35 cm.

Całość tego katalogu składa się z dwóch części. W pierwszej książki wyliczone są według poszczególnych szaf (w jednej szafie układano książki z jednego działu). Ta część obejmuje 60 kart. W drugiej znajduje się katalog alfabetyczny (*Catalogus librorum abbreviatus alphabetico modo comparatus*) zajmujący 15 kart. Między nimi jest jeszcze wykaz książek ofiarowanych przez prefekta ks. Różyckiego w 1827 r. (2 strony).

W części pierwszej występują następujące działy: scriptura sacra (poz. 1—60), interpretes scripturae sacrae (61—90), libri patrum (91), ius canonicum (92—132), ius civile (133—183), theologi morales (184—371), theologi dogmatici (372—428), controversistae (429—453), concionatores latini (454—559), kaznodzieje polscy (560—683), libri spirituales (684—987), historici sacri (988—1064), historici profani (1064—1198), concilia et synodi (1199—1228), vitae sanctorum (1229—1256), libri lithurgici (1257—1300), libri philosophorum (1301—1371), libri grammatici (1371—1396), libri oratorum (1397—1430), libri poetarum (1431—1463), libri medici (1462—1488), libri gallici (1489—1570), libri italici (1571—1586), libri germanici (1587—1600). Każdy z tych działów zaczyna się od nowej strony, numeracja przez wszystkie działy ciągła.

Każda książka opisana jest przez wypełnienie następujących rubryk: numer ciągły (kolejny), półka, tytuł książki, autor, miejsce wydania, rok wydania, ilość tomów, ilość książek (danego tytułu), wielkość książek (format), książki seminarium, książki zgromadzenia (misjonarzy), adnotacje (uwagi). Druga kolumna (półka) pozostaje zawsze nie wypełniona. W uwagach podaje się zazwyczaj dane o stanie zachowania książki oraz o stylu pisma.

W drugiej części książki podzielone są na te same działy, co w pierwszej. W każdym dziale obowiązuje układ alfabetyczny według nazwisk autorów. Książki, które nie ujawniają swego twórcy (ignotorum authorum), wyodrębnione są w osobny poddział, gdzie nie są już ułożone alfabetycznie, ale dowolnie.

Tutaj każda pozycja opisana jest przez wypełnienie następujących rubryk: nazwisko i imię autora, tytuł książki, pagina (strona, na której znajduje się pełny opis w pierwszej części), numer ciągły, adnotacje.

Publikacja zapisek dotyczących bibliotek. Należy też postawić postulat wybrania i opublikowania różnorodnych zapisek dotyczących bibliotek. Tematyka ich może być szeroka: sposób nabywania książek, wydatki na ich zakup, oprawę, na wykonanie szaf. Znajdą się też wiadomości o przechowywaniu książek

i zasadach ich wypożyczania. Z tym wiązą się także informacje o urzędzie bibliotekarza i jego zadaniach.

Aby się zorientować, gdzie mogą się znajdować informacje o bibliotekach, przejrzyjmy po kolei zawartość archiwów.

Przyjął się podział archiwów na trzy oddziały: 1) dokumenty, 2) rękopisy, 3) dokumentacja. W dziale dokumentów nie należy spodziewać się danych o bibliotekach, ponieważ dotyczą one przeważnie spraw gospodarczych lub ważniejszych instytucji.

Na dokładniejsze przeglądnięcie zasługuje oddział rękopisów. Na pierwszym miejscu należy tu postawić zespół akt archiwum biskupiego. Kopalnią, z której czerpać możemy dane o bibliotekach, są księgi wizytacyjne. Dotyczą one biblioteki katedralnej, kolegiackich, seminaryjnej, parafialnych, czasami zakonnych. Notatki tam zawarte ograniczą się przeważnie do wyliczenia posiadanych przez bibliotekę książek, ale i to dużo daje. Sprawy biblioteczne uwzględniają zwłaszcza wizytacje XVI i pierwszej połowy XVII w., kiedy rękopisów bibliotecznych i książek po kościołach było dużo¹.

Szereg wiadomości znajdzie się także w aktach kapituł, szczególnie w dziale akt ogólnych (czasem samoistne inwentarze biblioteczne). Są tam też notatki o darach na rzecz biblioteki, wydatkach na zakup książek i ich oprawę (księgi rachunkowe). Od czasu do czasu można spotkać informacje o urzędzie bibliotekarza i jego obowiązkach. Trzeba jednak pamiętać, że akta kapituły były już pod tym kątem przeglądane przez ks. S. Chodyńskiego i niczego rewelacyjnego nie należy się po nich spodziewać.

Pewne wiadomości znajdują się w aktach konsystorza.

Informacji o bibliotekach po 1918 r. należy szukać w archiwaliach zespołu Kurii Biskupiej w dziale ogólnym.

Najtrudniejsza będzie kwerenda w zespołach akt parafialnych, przy czym największą przeszkodą będzie nie ich ilość, lecz rozproszenie po różnych miejscach przechowywania. Zrozumiałe więc staje się, że zajmie ona dużo czasu.

2. OPRACOWANIA DZIEJÓW I ORGANIZACJI BIBLIOTEK

Na pierwszym miejscu należy postawić potrzebę opracowania dziejów i organizacji bibliotek instytucji kościelnych.

Biblioteka Kapituły Katedralnej posiada już swoją monografię autorstwa ks. S. Chodyńskiego, ale niepełną i przestarzałą, nie przedstawia bowiem ona jej księgozbioru. Dlatego potrzeba opracowania całości dziejów tej biblioteki pozostaje nadal postulatem do przyszłego zrealizowania.

Studium takie powinno być poprzedzone pracami o bibliotece na podstawie poszczególnych katalogów. Można w ten sposób napisać kilka prac szczegółowych i jedną ogólną.

Można by napisać opracowanie na podstawie każdego z zachowanych katalogów osobno. Byłoby to jednak zbyt ciężkie, skoro niektóre z nich, bliskie sobie czasowo, są prawie identyczne. Stąd lepiej będzie, jeśli wybierze się katalogi reprezentatywne dla poszczególnych okresów i na ich podstawie napisze się opracowania. Spisy książek Biblioteki Kapituły Katedralnej umożliwiają przedstawienie jej zasobu w wieku XVI, XVIII i XIX. Brak natomiast katalogów z XVII w. Wiadomo, że istniał jeden taki z 1688 r., ale nie przetrwał do naszych czasów.

¹ S. Librowski: Źródła do wewnętrznych dziejów Kościoła w Polsce w rękopiśmiennych zbiorach kościelnych. *Arch. Bibl. Muz.* T. 7: 1963 s. 82.

Opracowanie ogólne byłoby skomponowane na podstawie wszystkich katalogów lub też na podstawie opracowań szczegółowych. Powinno ono także wykorzystywać wszelkie inne źródła informacji.

Na osobne studium zasługują biblioteki kapituł kolegiackich na terenie diecezji. Trudno dziś stwierdzić, czy lepiej będzie opracowywać dzieje każdej z osobna, czy też umieścić wszystkie w jednej rozprawie wspólnej. W każdym bądź razie wydaje się, że Biblioteka Kapituły Kolegiackiej w Kaliszu powinna doczekać się odrębnej pracy.

Zachodzi pilna potrzeba opracowania dziejów i organizacji Biblioteki Seminarnej we Włocławku. Przyszły jej historyk napotka na olbrzymie trudności. Jest to bowiem biblioteka niejednolita, utworzona w głównej mierze ze spadków po zmarłych kapłanach. Książnica Kapituły Katedralnej też powstała ze spoliów po biskupach, prałatach i kanonikach, ale jej proces tworzenia został już zakończony, gdy tymczasem Biblioteka Seminarjna nadal działa i rozwija się. Pracy takiej mógłby się podjąć bibliotekarz z długoletnią praktyką we wspomnianej bibliotece. W najbliższym więc czasie nic nie wskazuje na szybką realizację tego postulatu.

Najwcześniejszy katalog tej biblioteki niewiele w tym zakresie pomoże, ponieważ pomieszano w nim książki seminarium i misjonarzy.

Nie można pominąć opracowania dziejów bibliotek parafialnych. Trzeba będzie je potraktować łącznie i napisać o nich jedną monografię. Pisanie o bibliotece każdej parafii osobnej pracy nie miałoby sensu ze względu na ich wielość. Poza tym brak do takiego przedsięwzięcia wystarczających materiałów, nawet gdy chodzi o duże księgozbiory.

I tutaj należy zacząć od opracowań szczegółowych (obrazujących np. stan bibliotek parafialnych w poszczególnych wiekach), wykorzystując do tego celu akta wizytacyjne. Trzeba wybrać księgi reprezentatywne dla danego okresu i na ich podstawie napisać postulowane rozprawy. Na podstawie kilku takich opracowań monograficznych można by przedstawić całościowo dzieje bibliotek parafialnych w diecezji włocławskiej.

Następnie należy zwrócić uwagę na opracowanie dziejów księgozbiorów sławniejszych bibliofilów wśród duchowieństwa. Wzorcowym studium w tej grupie może być praca ks. L. Grzebienia o bibliotece bpa H. Rozrazewskiego. Do napisania jednak monografii innych księgozbiorów personalnych brak jest odpowiednich źródeł. Można by jednak pomyśleć o napisaniu pracy ogólnej o wszystkich tego rodzaju bibliotekach².

3. POTRZEBA SPRAWOZDAŃ Z DZIAŁALNOŚCI BIBLIOTEK KOŚCIELNYCH

Ideałem pod tym względem byłyby chyba roczne sprawozdania publikowane przez kierownictwo danej biblioteki.

Obecnie na terenie diecezji włocławskiej takie sprawozdania może dawać jedynie Biblioteka Seminarium Duchownego we Włocławku. Książnica Kapituły Katedralnej jako taka już nie istnieje, a zbiory kapituł kolegiackich i parafialne są smutnymi szczątkami dawnej świetności. O sprawozdaniach zatem z ich działalności nie może być mowy.

Dotychczas w sprawozdaniach rocznych z pracy Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, publikowanych w urzędowym piśmie diecezji, sporadycznie zamieszczano także informacje o działalności biblioteki. Od 1967 r. czyni się

² W toku badania księgozbiorów diecezji włocławskiej można by zwrócić uwagę na zapiski proveniencyjne, exlibrisy i inne znaki własnościowe, co dałoby możliwość odtworzenia fragmentów niektórych bibliotek personalnych.

to także systematycznie. Nie jest to jednak wystarczające. Sprawozdania tego rodzaju nie są dostępne szerokiemu ogółowi zainteresowanych. Należałoby zatem pomyśleć o obszerniejszych sprawozdaniach publikowanych na łamach organu Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych.

Zachętą pod tym względem mogą być sprawozdania z działalności Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu, opracowywane przez bpa Wincentego Urbana i publikowane w czasopiśmie *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*³. Gdyby to było zbyt trudne do zrealizowania, można by ogłaszać sprawozdania z dłuższych okresów czasu, np. pięcioletnich.

Wypada zaznaczyć, że tego rodzaju materiały będą mogły być z powodzeniem wykorzystane przez przyszłych historyków przy opracowywaniu dziejów poszczególnych bibliotek.

ZAKOŃCZENIE

W pracy niniejszej usiłowano ukazać wszystko, co dotychczas napisano na temat księgozbiorów diecezji wrocławskiej. W sumie okazuje się, że jest tego bardzo mało: jedna praca samoistna, kilka artykułów, przeważnie sprawozdawczych, nieco haseł w informatorach poświęconych bibliotekom polskim, kilkadziesiąt różnorodnych większych lub mniejszych fragmentów. Oto wszystko, co dotychczas osiągnięto na tej niwie.

W miarę możności próbowano nie tylko przedstawić piśmiennictwo o bibliotekach diecezji wrocławskiej, lecz także dać krytyczną jego ocenę. Stosowano to jedynie do obszerniejszych opracowań. Drobniejsze zostały pogrupowane i ocenione łącznie z innymi.

Z pewnością kwerenda nie objęła wszystkich pozycji, w których można by się spodziewać ułamkowych informacji o interesujących nas księgozbiorach. Wydaje się jednak, że prace, które z jakiegokolwiek powodu nie zostały zauważone, nie wniosą nic istotnego do naszej wiedzy o bibliotekach diecezji wrocławskiej.

Z przedstawionego stanu wynika, że w tej dziedzinie wiele jeszcze pozostało do zrobienia. Istnieje zaś dość obfity materiał do różnego rodzaju opracowań, które by brały za przedmiot księgozbiory kościelne na terenie diecezji, na co wskazano w ostatnim rozdziale niniejszej pracy. Plan tam ukazany jest jedynie szkicem, ponieważ z czasem mogą się ujawnić jeszcze inne możliwości.

Celowe wydaje się zaproponować, by w pracach historycznych większą uwagę zwracać na księgozbiory. Daje się bowiem zauważyć, że w dotychczasowych monografiach miejscowości i osób pomijano zazwyczaj tę sprawę milczeniem lub też traktowano zupełnie po macoszemu.

Opracowanie niniejsze pomyślane jest jako wstęp do dalszych studiów nad bibliotekami diecezji wrocławskiej.

BIBLIOGRAFIA

Poniższe zestawienie pomyślane jest jako bibliografia zagadnieniowa. Dlatego też przyjęto w niej inne niż w bibliografiach załącznikowych zasady układu i doboru. Stanowi ona spojrzenie na temat pracy z jeszcze jednego punktu widzenia.

³ W. Urban: Sprawozdanie z czynności Archiwum i Muzeum Diecezjalnego oraz Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu 1957—1958. *Arch. Bibl. Muz.* T. 1: 1959/60 z. 1 s. 134—137.— Toż za rok 1959. Tamże. T. 1: 1959/60 z. 2 s. 160—164.— Toż za lata 1960—1961. Tamże. T. 6: 1963 s. 265—269.— Toż za rok 1963. Tamże. T. 8: 1964 s. 252—255.

Pięć części tej bibliografii zawiera różne rodzaje piśmiennictwa o bibliotekach diecezji włocławskiej. Pierwsza więc podaje hasła z informatorów i encyklopedii, druga — wydawnictwa źródła, trzecia — opracowania historyczne odnoszące się do całych księgozbiorów, czwarta — opisy poszczególnych ksiąg i ich grup, ostatnia zaś — pozycje dotyczące organizacji bibliotek oraz zawierające sprawozdania z ich działalności.

Z wyjątkiem pierwszej części, która ma układ jedynie chronologiczny, w pozostałych pozycjach zebrano pod poszczególnymi rodzajami bibliotek, a dopiero w tych poddziałach uszeregowano materiał według chronologii wydawniczej.

Opisy poszczególnych pozycji są sporządzone według ogólnie przyjętych norm bibliograficznych i oparte na autopsji.

Pełne opisy zachowano jedynie dla tytułów w całości odnoszących się do jakiejś biblioteki. W innych wypadkach pominięto niektóre mniej istotne elementy.

Aby nie powtarzać kilka razy opisów informatorów, od razu wyszczególniono wszystkie biblioteki, jakie tam zostały omówione. W odpowiednich zaś częściach bibliografii daje się jedynie odsyłacz do pierwszego opisu.

Zestaw zawiera wiele fragmentów. Zasadniczo każdy z nich stanowi odrębną pozycję bibliograficzną. Zasada ta nie jest respektowana przy dziełach, które podają jednorodny piśmienniczo materiał o różnych bibliotekach. Wymienione są one wtedy pod jednym numerem.

Zdarza się, że kilka urywków pochodzi z tego samego tytułu. W takiej sytuacji podawano pełny opis jedynie za pierwszym razem, ograniczając się przy następnych do skróconego z odsyłaczem.

Zasadniczo dążono do bibliografii kompletnej. Pomijano jednak znikome fragmenty, chyba że nie można było wyszukać odnośnie jakiejś biblioteki żadnych innych większych. Nie uwzględniono także artykułów biograficznych o bibliotekarzach i posiadaczach księgozbiorów, jeśli nie dotyczyły one w sposób bezpośredni tematu pracy.

W niniejszej bibliografii pominięto także opracowania ogólne dotyczące historii, a szczególnie organizacji bibliotek, uważając, że wystarczy tu odesłać do zestawienia W.A. Pabina, które zostało zarejestrowane na samym początku.

1. Informatory i encyklopedie

1. Władysław Andrzej Pabina: Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1901—1965. *Stud. theol. vars.* R. 8: 1970 nr 2 s. 349—368. Bibliotek włocławskich dotyczy poz. 114.

2. Franciszek Radziszewski: Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących, w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskim, Galicji, W. Ks. Poznańskim i zachodnich guberniach Państwa Rosyjskiego, porządkiem abecadłowym miejsc ułożona przez... Kraków 1875.

Wylicza następujące biblioteki kościelne z terenu diecezji włocławskiej: Kapituły Katedralnej (s. 116), Seminarijną (s. 116), dawną Kolegiacką w Uniejowie (s. 86), S. Karnkowskiego (s. 22).

3. Wiktor Wittyg: *Exlibrisy bibliotek polskich*. [T. 1—2]. Warszawa 1903—1907.

Notatka o księgozborze S. Karnkowskiego — t. 1 s. 13—14.

4. Hieronim Wilder: *Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze ułożone według miejscowości*. W: *Rocznik naukowo-literacko-artystyczny na rok 1905*. Warszawa 1905 s. I—XXXII.

Wymienia Bibliotekę Kapituły Katedralnej (s. XXVII).

5. Edward Chwałewik: *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. Wyd. 2. T. 1—2. Warszawa 1926—1927.

Zawiera dane o następujących bibliotekach diecezji włocławskiej: Kapituły Katedralnej (t. 2 s. 515), Seminaryjnej (t. 2 s. 515—516), Parafialnej w Lubrańcu (t. 1 s. 365—366), Kłodawie (t. 1 s. 164), Liskowie (t. 1 s. 344), Brześciu Kujawskim (t. 1 s. 35), księgozbiornie ks. Jana Sobczyńskiego w Kaliszu (t. 1 s. 142) i ks. Władysława Kubickiego (t. 2 s. 233).

6. Stefan Demby: Biblioteki. *Nauka pol.* T. 7: 1927 s. 162—221, t. 12: 1930 s. 139—186.

O Bibliotece Kapituły Katedralnej — t. 7: 1927 s. 184—185.

7. [Stanisław Chodyński] X.S.Ch.: Włocławska diecezja. W: *Encyklopedia kościelna. Pod red. M. Nowodworskiego.* T. 32. Płock 1913 (s. 74: Biblioteka Kapituły Katedralnej).

2. Publikacje źródeł

a. Ogólne

8. Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae. Coll. et ed. Zeno Chodyński. Varsaviae 1890.

Fragmety o bibliotekach i książkach na s. 5, 20, 23, 31, 57, 70, 98, 107, 145, 148—149, 154, 159, 170, 183, 186.

b. Biblioteki Kapituły Katedralnej

9. Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum. Ed. Boleslaus Ulanowski. Vol. 1: Acta capitulorum Gneznensis, Poznaniensis et Vladislaviensis (1408—1530). Cracoviae 1894.

Zapiski dotyczące biblioteki — s. 263, 281—282, 299.

10. Monumenta historica Dioeceseos Wladislaviensis. Ed. Stanislaus Chodyński. [F.] 18. Wladislaviae 1899.

Spis książek skarbcza na s. 57—58.

11. Akta kapituł z wieku XVI wybrane. Wyd. Bolesław Ulanowski. T. 1. Cz. 1: Akta kapituł poznańskiej i włocławskiej (1519—1578). Kraków 1908.

Zapiski dotyczące biblioteki na s. 287, 291, 306.

12. Statuty kapituły katedralnej włocławskiej. Z materiałów przysposobionych przez Stanisława Chodyńskiego wydał i bibliografią ustawodawstwa kapitulnego w Polsce poprzedził Jan Fijałek. Kraków 1915.

Przepisy i wiadomości odnośnie biblioteki s. 25, 103, 200, 247, 284—285.

13. Stanisław Chodyński: Biblioteka Kapituły Włocławskiej. Uzpełnił rozdziałem o katalogach i wydał Stanisław Librowski. *Kron. Diec. Włoc.* R. 43: 1949 nr 9—12 s. 173—216, 233—280; r. 44: 1950 nr 1/2 s. 33—66. Odb. Włocławek 1949 8° ss. 130, nlb. 1. *Monumenta historica Dioecesis Wladislaviensis* 26.

S. 26—73: Rozdz. II. Katalogi Biblioteki Kapituły Włocławskiej.

c. Bibliotek kapituł kolegiackich

14. Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807—1835). Oprac. Marian Łodyński. Wrocław 1958.

Zawiera dane odnośnie bibliotek: w Kaliszu (s. 40, 68), Uniejowie (s. 37—38, 67, 75), Sie-radzu (s. 42, 75), Choczcu (s. 36, 67, 75).

d. Biblioteki Seminaryjnej

15. Monumenta = poz. 10. [F.] 8. Wladislaviae 1888.

Wzmianka o bibliotece na s. 55.

16. Documenta historica Seminarii Wladislaviensis. Coll. et ed. S. Chodyński. Varsaviae 1897.

Fragment dotyczący biblioteki s. 120.

e. Bibliotek parafialnych

17. Monumenta = poz. 10. [F.] 17—23. Wladislaviae 1899—1907.

Szczegółowy spis uwzględnionych tam bibliotek zob. w rozdz. III p. 1 niniejszego opracowania.

f. Księgozbiorów personalnych

18. Testamentum olim reverendissimi domini Hieronymi comitis a Rozdrażow, episcopi Wladislaviensis. W: *Monumenta* = poz. 10. [F.] 2. Wladislaviae 1882 s. 1—27.

Księgozbioru dotyczą s. 11—12, 14—15.

19. Korespondencja Hieronima Rozrażewskiego. Wyd. Paweł Czaplewski. T. 1: 1567—1582, t. 2: 1582—1600. Toruń 1937—1939.

O książkach w listach biskupa patrz wg indeksu — t. 1 s. 493, t. 2 s. 620.

3. Opracowania i wzmianki historyczne

a. Biblioteki Kapituły Katedralnej

20. Michał Morawski: Monografia Włocławka (Włocławia). Włocławek 1933 (s. 242—245: Biblioteka Kapituły Katedralnej).

O pomieszczeniu bibliotecznym na s. 226—227.

21. Stanisław Librowski: Kapituła katedralna włocławska. Zarys dziejów i organizacji. Warszawa 1949 (s. 147—149: Biblioteka Kapituły).

22. Chodyński: Biblioteka = poz. 13 (s. 11—25: Rozdz. I. Historia Biblioteki Kapituły Włocławskiej).

23. Stanisław Librowski: Archiwum Diecezjalne we Włocławku. 1945—1958. *Kron. Diec. Włoc. R.* 52—53: 1958—1959.

O Bibliotece Kapitułnej — r. 52: 1958 s. 245—246.

24. Tenże: Biskup Hieronim Rozrażewski jako humanista i mecenas. *Arch. Bibl. Muz.* T. 11: 1965 (s. 223: Biblioteka Katedralna).

25. Jan Wysocki: Józef Ignacy Rybiński, biskup włocławski i pomorski 1777—1806. Zarys biograficzny na tle rządów diecezją. Rzym 1967.

Biblioteki Kapitułnej dotyczą s. 86, 155, 170.

b. Biblioteki kapituł kolegiackich

26. L.P. Witkowski: Uniejów. Szkic historyczno-statystyczny. *Bibl. warsz.* T. 58: 1855 s. 401—419.

O resztkach Księgozbioru Kolegiackiego na s. 414—416.

27. Walery Pogorzelski: Sieradz. Włocławek 1927.

O dawnym Księgozborze Kolegiaty na s. 22.

Zob. też poz. 1 i 2.

c. Biblioteka Seminaryjna

28. Stanisław Chodyński: Seminarium Włocławskie. Szkic historyczny. Na podstawie akt i dokumentów miejscowych ułożył i spisał... Włocławek 1904 (s. 279—290: Biblioteka).

Odnosnie budynku bibliotecznego nadto s. 248, 253, 256.

29. Stefan Brodzikowski: Biblioteki włocławskie. *Życie Włoc. R.* 5: 1930 (s. 9—10: Biblioteka Seminarium Duchownego we Włocławku).

30. Morawski: Monografia = poz. 20 (s. 306—307: Biblioteka Seminarium Duchownego Włocławskiego).

31. Walery Pogorzelski: 43 lata w kapłaństwie. [Pamiętnik]. Sieradz 1935. Wzmianka o reorganizowaniu biblioteki przez księży Chodyńskich na s. 328.

32. Zdzisław Arentowicz: Włocławek. Włocławek 1937 (s. 140—142: Biblioteka Seminaryjna).

33. Witold Nowodworski: Ks. Idzi Radziszewski 1870 [właśc. 1871]—1922. (W czterdziestą rocznicę śmierci). T. 5: 1962 s. 375—378.

O jego zasługach dla Biblioteki Seminaryjnej we Włocławku na s. 377.

34. Jan Adamecki: Biblioteka Seminarium Włocławskiego. *Aten. kapł.* R. 61: 1969 t. 72 s. 304—316.

Zob. też poz. 2 i 5.

d. Biblioteka Liceum im. Piusa X

35. Brodzikowski: Biblioteki = poz. 29.

Istnienie biblioteki potwierdzono na s. 13.

36. H[enryk] Kaczorowski: 25-lecie Liceum im. Piusa X we Włocławku. *Kron. Diec. Włoc. R.* 27: 1933 nr 10 (s. 304: Biblioteka).

e. Biblioteka Zakładu im. Długosza

37. Pierwszy rocznik 8-klasowego Gimnazjum Filologicznego im. Ks. Jana Długosza we Włocławku 1917—18. Włocławek 1918 (s. 67—71: A. Biblioteka).

38. Rocznik Gimnazjum Humanistycznego im. Długosza J.E. Ks. Biskupa St.

Żdzitowieckiego we Włocławku. 9-ty rok szkolny 1924—25. Włocławek 1925 (s. 15: Biblioteka szkolna).

39. Rocznik Gimnazjum Humanistycznego im. Ks. J. Długosza we Włocławku. 11-ty rok szkolny 1926—27. Pod red. Tadeusza Foppa. Włocławek 1927 (s. 22: Biblioteka uczniowska i nauczycielska).

40. Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku. Sprawozdanie opracowane pod red. K[arola] Masińskiego w XXII roku istnienia szkoły. Włocławek 1938 (s. 62—73: Biblioteki szkolne).

41. Z Liceum i Gimnazjum im. Jana Długosza. *Kron. Diec. Włoc. R.* 40: 1946 nr 6 (s. 89: Początki nowej biblioteki szkolnej).

f. Biblioteki parafialne

42. Librowski: Rozrażewski = poz. 24 (s. 224—225: Biblioteki parafialne).

Wymieniono następujące: w Izbicy, Kowalu, Lubrańcu, Przedczu, Radziejowie, Siuzewie, Piotrkowie Kujawskim.

43. Stefan Kuliński: Monografia Brześcia Kujawskiego. Pamiątka 700-lecia istnienia kościoła parafialnego. Włocławek 1935 (s. 108: § 4. Biblioteka Parafialna).

44. Tadeusz Kieloch: Dzieje miasta i regionu w latach 1793—1918. W: *Monografia Brześcia Kujawskiego. Pr. zbior. pod red. Bogdana Głębowicza*. Włocławek 1970 (s. 87: Czytelnia i Biblioteka).

Notatka oparta na poz. 43.

45. Michał Rawita-Witanowski: Kłodawa i jej okolice pod względem historyczno-ludoznawczym. Warszawa 1904 (s. 75: Biblioteka po karmelitach).

46. Maria Moczyłowska: Wieś Lisków. Na podstawie wiadomości zebranych na miejscu opracowała... Kalisz 1913 (s. 120—124: Biblioteka i czytelnia).

47. Brodzikowski: Biblioteki = poz. 29 (s. 11: Biblioteka Katolicka im. Sienkiewicza we Włocławku).

Zob. też poz. 5.

g. Biblioteki personalne

Bpa Waleriana Werklawy (z Warszawy)

48. Stanisław Chodyński: Biskupi sufragani włocławscy. Z akt kapituły włocławskiej zebrał i wydał... Włocławek 1906.

O książkach po tym biskupie w Bibliotece Seminaryjnej na s. 34.

Bpa Macieja Drzewickiego

49. Kazimierz Piekarski: Przyczynki do dziejów polskiego exlibrisu. *Exlibris. [Z.]* 5: 1924 (s. 1—4: Exlibrisy Macieja Drzewickiego).

Reprodukcje tych exlibrisów tabl. I, III, IV.

50. Władysław Pocięcha: Drugi egzemplarz exlibrisu Macieja Drzewickiego z 1516 r. Kartka z dziejów humanizmu w Polsce. *Silva Rerum*. T. 3: 1927 z. 11/12 s. 168—173.

O samym księgozbiornie na s. 171—172.

51. Kazimierz Dobrowolski: Studia nad kulturą naukową w Polsce do schyłku XVI stulecia. *Nauka pol.* T. 17: 1933 (s. 37: Księgozbiór M. Drzewickiego).

Bpa Stanisława Karnkowskiego

52. Chodyński: Seminarium = poz. 28.

Wzmianka o książkach Karnkowskiego na s. 279.

53. Józef Grycz: Historia bibliotek w zarysie. Warszawa 1949.

Notatka na s. 66.

Zob. też poz. 2 i 3.

Bpa Hieronima Rozrażewskiego

54. [Stanisław Chodyński]: Testament Hieronima hr. Rozrażewskiego, biskupa włocławskiego z r. 1599. *Prz. katol.* R. 21: 1883 s. 509—513.

55. [Ignacy] Polkowski: Jeszcze o testamencie biskupa Hieronima Rozrażewskiego [dotyczy jego biblioteki]. Tamże. R. 22: 1884 s. 473—474.

56. Paweł Czaplowski: Hieronim Rozrażewski a książka. *Silva Rerum*. [T. 3/9]: 1938/1939 z. 1/2 s. 9—15.

57. Librowski: Rozrażewski = poz. 24 (s. 220—222: a. Własna biblioteka biskupa).

58. Ludwik Grzebień: Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542—1600). *Arch. Bibl. Muz.* T. 22: 1971 s. 61—163. Nadb. Lublin 1971 8° ss. 108.

Bpa Antoniego Sebastiana Dembowskiego

59. Jan Koceniak: Antoni Sebastian Dembowski, biskup włocławski i pomorski. Sylwetka z czasów saskich. Sandomierz 1953 (s. 207: Biblioteka Dembowskiego).

Oficjała Urbana Velicha

60. Stanisław Chodyński: *Analecta medico-historica*. Zbiór wiadomości dziejów medycyny dotyczących. Włocławek 1912.

O książkach Urbana Velicha na s. 14 przyp. 2.

Kan. Wodki z Kwidzyna

61. Ludwik Antoni Birkenmajer: Mikołaj Wodka z Kwidzyna zwany Abstemius, lekarz i astronom polski XV-go stulecia. Toruń 1926.

O jego księgozbiorze na s. 116, 117, 118, 119.

Kan. Kaspra Lindenera

62. Librowski: Rozrażewski = poz. 24.

Wzmianka o książkach Lindenera na s. 224.

Ks. Władysława Kubickiego

Zob. poz. 5.

Ks. Idziego Radziszewskiego

63. Nowodworski: Radziszewski = poz. 33.

O jego księgozbiorze na s. 377.

Ks. Jana Sobczyńskiego

64. Pogorzelski: 43 lata = poz. 31.

Wzmianka o książkach ks. Sobczyńskiego na s. 177.

65. Stanisław Librowski: Książd Jan Nepomucen Sobczyński (1861—1942). (W stulecie urodzin). *Arch. Bibl. Muz.* T. 2: 1961 (s. 324—325: Księgozbiór ks. Sobczyńskiego).

66. Kazimierz Śląski: Kaliskie towarzystwa kulturalno-oświatowe. W: *Osiemnaście wieków Kalisza. Pr. zbior. pod red. Aleksandra Gieysztora*. T. 2. Kalisz 1961 s. 319—343.

Wzmianki o księgozbiorze ks. Sobczyńskiego — s. 339.

67. Julian Wojtkowski: Głosy i drobne teksty polskie do 1550 roku. Z inkunabułów Kalisza, Kazimierza Biskupiego, Koła, Sieradza i Warty zebrał i wydał... Poznań 1965.

O poszukiwaniach księgozbioru po ks. Sobczyńskim na s. 4.

68. Jan Sobczyński. W: *Kalendarz Ziemi Kaliskiej 1958*. [Kalisz 1958] (s. 62: O księgozbiorze).

Ks. Ignacego Przybylskiego

69. Adam Chodyński: Ks. Ignacy Przybylski, rektor szkół poznańskich, płockich i kaliskich. Życiorys skreślony przez... Kalisz 1876.

O jego księgozbiorze na s. 9.

Ks. Jana Żaka

70. Pogorzelski: 43 lata = poz. 31.

Wzmianka o księgozbiorze ks. Żaka na s. 180.

Rozproszone informacje o różnych księgozbiorach personalnych zawierają poz. 13 i 28.

4. Katalogi oraz opracowania zbiorów

a. Biblioteka Kapituły Katedralnej

71. Morawski: Monografia = poz. 20.

Jest to opis wybranych ksiąg liturgicznych.

72. [Stanisław Chodyński] X.S.Ch.: *Brewiarze dawne w Kościele polskim*. W: *Encyklopedia kościelna. Pod red. M. Nowodworskiego*. T. 2. Warszawa 1873 (s. 594—595, 597—599: *Brewiarz włocławski*).

73. Tenże: *Mszaly dla diecezji polskich*. W: *Tamże*. T. 15. Warszawa 1883 (s. 266: *Diecezja włocławska*).

74. Tenże: *Rytuály polskie*. W: *Tamże*. T. 24. Warszawa 1900 (s. 14—15: *Rytuál włocławski*).

75. Tenże: *Dawne księgi chórowe kościoła katedralnego włocławskiego*. *Spiew kośc.* R. 2: 1897 nr 11 s. 249—252, nr 12 s. 269—272; r. 3: 1898 nr 2 s. 17—22, nr 3 s. 33—36, nr 4 s. 49—51, nr 6 s. 81—84.

76. Stanisław Chodyński: Organy, śpiew i muzyka w kościele katedralnym wrocławskim. Szkic historyczny. Zebrał z akt kapituły wrocławskiej... Włocławek 1902 (s. 43—76: Dawne księgi chórowe kościoła katedralnego wrocławskiego).

Jest to przedruk poz. 75.

Ponadto na s. 193—199: 8. Nuty chórowe.

77. [Stanisław Chodyński] X.S.Ch.: Z dziejów diecezji wrocławskiej. Liturgia. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 1—4: 1907—1910.

O księgach liturgicznych w Bibliotece Kapitulnej — R. 4: 1910 nr 1 s. 14—17, nr 3 s. 81—82, nr 4 s. 108—111.

78. Adam Chmiel: Sprawozdania z posiedzeń Komisji Historii Sztuki za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1896 r. W: *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*. T. 6. Kraków 1900 (s. XXXV: Iluminowane księgi kościoła katedralnego we Włocławku).

79. Chodyński: Biblioteka = poz. 13 (s. 74—130: Rozdz. III. Księgi liturgiczne i rękopisy Biblioteki Kapituły Wrocławskiej).

b. Biblioteka Seminaryjna

80. [Stanisław Chodyński] Ks.S.Ch.: Kilka urywków dawnego języka polskiego. *Prz. katol.* R. 29: 1891 nr 49 s. 769—770.

Opisy 3 ksiąg, w których znaleziono te urywki.

81. Hieronim Łopaciński: Reguły Trzeciego Zakonu i drobniejsze zabytki języka polskiego z końca w. XV i pocz. XVI. *Pr. filol.* T. 4: 1893 z. 3 s. 689—794.

Teksty te pochodzą z ksiąg przechowywanych w Bibliotece Seminaryjnej.

82. Jan Łoś: Początki piśmiennictwa polskiego. (Przegląd zabytków językowych). Wyd. 2. Kraków 1922.

Notatki o księgach Biblioteki Seminaryjnej na s. 76, 79, 135, 225—226, 255—256, 431, 462, 465.

83. Wojtkowski: Głosy = poz. 67.

Podaje opisy 75 mknunabułów przechowywanych w Bibliotece Seminaryjnej.

84. Zygmunt Głabała: Polskie przekłady Biblii z XVI wieku w zbiorach Biblioteki Seminarium Wrocławskiego. *Kron. Diec. Włoc.* T. 52: 1969 nr 10/11 s. 261—264.

85. Maria Bohonos, Eliza Szandorowska: Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog. [T.] 1—2. Pod red. Alodii Kaweckiej-Gryczowej. Wrocław 1970.

Podano także egzemplarze przechowywane w Bibliotece Seminaryjnej.

c. Księgozbiór Podręczny Archiwum Diecezjalnego

86. Stanisław Librowski: Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w Księgozbiorze Podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Cz. 1: Rubrycele i schematyzmy diecezjalne. Z. 1: Diecezja augustowska — archidiecezja krakowska. *Arch. Bibl. Muz.* T. 23: 1971 s. 213—310. Z. 2: Diecezja lubelska — diecezja płocka. Tamże. T. 24: 1972 s. 5—94. Z. 3: Diecezja podlaska — diecezja warmińska. Tamże. T. 25: 1972 s. 39—113.

5. Organizacja i sprawozdania z działalności

a. Biblioteka Seminaryjna

87. Seminarium diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 2: 1908 nr 10 s. 315—320.

O uporządkowaniu biblioteki na s. 315 i 317.

88. [Stanisław Gruchalski] Grusta [pseud.]: Poświęcenie Biblioteki i Muzeum Diecezjalnego. Tamże. R. 3: 1909 nr 3 s. 94—95.

89. Seminarium Diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego. Tamże. Nr 9 s. 285—294.

Wzmianki o bibliotece na s. 285, 286, 288.

90. Z Seminarium. Tamże. R. 5: 1911 nr 3 s. 102.

Notka o ofiarowaniu książek bibliotece przez ks. Wacława Kokowskiego.

91. Uczcijmy Jubileuszem naszą „Alma Mater”. Odezwa Komitetu Jubileuszowego z powodu 350-lecia istnienia Seminarium Duchownego we Włocławku. Tamże. R. 14: 1920 nr 2 s. 51—55.

Pomysł zbudowania gmachu bibliotecznego i muzealnego — s. 53.

92. Ofiary na rzecz Biblioteki i Muzeum w Seminarium Duchownym. *Kron. Diec. Włoc.* R. 26: 1932 nr 7/8 s. 253.

93. Z Seminarium Duchownego. Przebieg i zakończenie roku szkolnego. Tamże. R. 27: 1933 nr 8 s. 225—227.

O katalogowaniu i porządkowaniu książek w bibliotece — s. 225.

94. [Jan A d a m e c k i] Ks.J.A.: Biblioteka Seminarium Duchownego im. Księżych Chodyńskich. Tamże. R. 28: 1934 nr 11 s. 283—284.

95. Biblioteka Seminarium Duchownego. Tamże. Nr 12 s. 322.

Jest to lista ofiarodawców na rzecz biblioteki.

96. Zjazd Ks. Ks. Dziekanów. Tamże. R. 29: 1935 nr 10 (s. 266: Poświęcenie Biblioteki im. Ks. Ks. Chodyńskich).

97. [Antonj B o g d a ń s k i] A.B.: Setna rocznica urodzin XX. Chodyńskich. Tamże. R. 30: 1936 nr 11 s. 285—288.

O bibliotece przez nich na nowo zorganizowanej na s. 287.

98. Piękny dar „Biblioteki im. Księżych Chodyńskich”. Tamże s. 288.

99. Uroczystości jubileuszowe XX. Chodyńskich. Tamże. R. 31: 1937 nr 1 s. 24—25.

Także o bibliotece.

100. [Stefan W y s z y ń s k i] X.St.W.: Stan i potrzeby Seminarium Duchownego. (Referat na Zjeździe XX. Dziekanów). Tamże. R. 39: 1945 nr 1 s. 24—28.

Stan Biblioteki Seminaryjnej — s. 26—27, jej potrzeby — s. 28.

101. [Stefan W y s z y ń s k i] X.S.W.: Z Biblioteki im. XX. Chodyńskich przy Seminarium Włocławskim. Tamże. Nr 2 s. 100—101.

102. Z życia Seminarium. Tamże. R. 40: 1946 nr 10 s. 157—158.

O bibliotece na s. 158.

103. Z życia diecezji. Sprawozdanie roczne z pracy Seminarium Duchownego we Włocławku w roku sem. 1958/59. Tamże. R. 53: 1959 (s. 120—121: Prace w Bibliotece głównej, pracowniach i bibliotekach działowych).

104. Seminarium Duchowne. Sprawozdanie roczne — 1959/60. Tamże. R. 54: 1960 (s. 250: Prace w Bibliotece Seminarium).

105. Seminarium Duchowne — 1960/61. Tamże. R. 55: 1961 nr 8 (s. 256: 2. Prace w Bibliotece Seminaryjnej).

106. A[lfons] P r z y b y ł a: Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego w 1967/68. Tamże. T. 51: 1968 nr 7/9 s. 208—211.

Wzmianki o pogrzebie bibliotekarza ks. Zygmunta Tyburskiego na s. 210.

107. R[oman] A n d r z e j e w s k i: Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego we Włocławku w roku akademickim 1968/69. Tamże. T. 52: 1969 nr 4/6 (s. 133: 11. Praca w bibliotece).

108. Jerzy B a g r o w i c z: Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego we Włocławku w roku akademickim 1969/70. Tamże. T. 53: 1970 nr 8/11 (s. 263: Praca w bibliotece).

109. J[erzy] B a g r o w i c z: Sprawozdanie z Seminarium Duchownego za rok 1970/71. Tamże. T. 54: 1971 nr 9/11 (s. 253—254: XI. Biblioteka).

110. Stanisław L i b r o w s k i: Wystawa „Cztery lata istnienia i działalności Seminarium Duchownego we Włocławku (1568/69—1968/69)” urządzona przez Włocławskie Archiwum Diecezjalne. *Arch. Bibl. Muz.* T. 22: 1971 (s. 263—265: Gablota 21. Biblioteka Seminarium Duchownego we Włocławku im. XX. Chodyńskich).

b. Księgozbiór Podręczny Archiwum Diecezjalnego

111. L i b r o w s k i: Kapituła = poz. 21 (s. 147: Plan Podręcznego Księgozbioru Archiwum).

112. L i b r o w s k i: Archiwum = poz. 23 (R. 52: 1958 s. 246—248: Księgozbiór Podręczny Archiwum).

113. Stanisław L i b r o w s k i: Sprawozdanie z działalności Archiwum Diecezjalnego we Włocławku 1945—1958. *Arch. Bibl. Muz.* T. 1: 1959/60 z. 1 (s. 141—142: Księgozbiór Podręczny Archiwum).

Przedruk poz. 112.

c. Biblioteki dekanalne

114. Rozporządzenia diecezjalne. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 10: 1916 nr 11 (s. 282: O tworzeniu bibliotek dekanalnych).

d. Biblioteki parafialne

115. Katalog książek odpowiednich dla bibliotek parafialnych. Tamże. R. 1: 1907 nr 1 s. 31—32, nr 4 s. 134—136, nr 5 s. 167—168, nr 6 s. 199—200; r. 2: 1908 nr 1 s. 30—32.

116. [Marian Fulman] Ks.F.M.: Zakładajmy biblioteki parafialne! Tamże. R. 1: 1907 nr 1 s. 20—26, nr 2 s. 52—58, nr 3 s. 95—102.

117. M[arian] Fulman: Biblioteki parafialne. Ich potrzeba, zakładanie i prowadzenie. Warszawa 1907 Dziennik Powsz. 16° ss. 32. *Wydawnictwo Dziennika Powszechnego* 13.

Przedruk poz. 116.

118. Sprawozdanie delegatów od komitetów dekanalnych. *Kron. Diec. Kuj.-Kal.* R. 1: 1907 nr 4 s. 127—128, nr 5 s. 165—166, nr 6 s. 192—193.

Podaje w ujęciu tabelarycznym także dane dotyczące bibliotek parafialnych.

119. Z Kurii diecezjalnej. *Kron. Diec. Włoc.* R. 22: 1928 nr 2 (s. 30: 4. O zakładaniu bibliotek parafialnych).

120. Rozporządzenia diecezjalne. Tamże. Nr 10 (s. 163: 3. O zakładaniu bibliotek i kolportażu pism).

121. Biblioteka parafialna. Tamże. R. 44: 1957 nr 9 s. 246.

122. Stanisław Librowski: Rejestracja archiwaliów i starych druków na terenie diecezji włocławskiej. I: Sprawozdanie z rejestracji dokonanej w roku 1960. *Arch. Bibl. Muz.* T. 5: 1962 (s. 257—258: Stare druki w bibliotekach parafialnych).

Uwzględniono następujące: w Raciążku, Tuliszkowie i Turku.

123. Tenże: Toż. II: Sprawozdanie z rejestracji dokonanej w latach 1961—1962. Tamże. T. 6: 1963 (s. 277: 6. Resztki bibliotek parafialnych i druki diecezjalne).

Wymieniono następujące biblioteki: w Ładku, Męce, Chlewie, Borkowie i Chartupi Małej.

QUID DE BIBLIOTHECIS DIOECESIS WLADISLAVIENSIS QUAESITUM SIT
QUIDQUE QUAERENDUM?

Summariu m

Per saeculorum decursum apud varias institutiones ecclesiasticas maiores minoresve bibliothecae constituebantur. Aliarum est sola tradita adnotatio, aliarum adhuc esse atque aditus. Quod et haec et illae doctissimorum virorum studium atque oculos in se converterunt, typis impressae testificantur notitiae.

Auctor huius operis sibi proposuit, ut omnia, quae de bibliothecis in territorio praesentis dioecesis Wladislaviensis quaecumque exstantibus typis excussa sint, collegeret atque perspiceret. Clarae divisionis causa, collectae notitiae ad singulorum bibliothecarum genera disparatae sunt. In quattuor igitur sequentibus capitibus quid de bibliothecis ad capitula (cathedrale et collegiatarum), scholas ecclesiasticas, paroecias, privatos homines pertinentibus quaesitum sit, singillatim tractatur.

Perscrutatione facta, plurimae quaestiones quoad editiones fontium, monographias historicas, relationes activitatis praecipuarum bibliothecarum oriuntur dissolvendaeque manent.

In adnexo indice bibliographico eadem de bibliothecis Wladislaviensibus publici iuris facta opera ad genus scriptorum concinnata facile invenias.